

ARCHIVUM PHILOLOGICUM
LXVIII

EGYETEMES
PHILOLOGIAI
KÖZLÖNY

SZERKESZTI

HUSZTI JÓZSEF ECKHARDT SÁNDOR
VITÉZ GYÖRKÖSY ALAJOS

1944

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG KIADÁSA

68. ÉVF.

JÚNIUS

I.

BORZSÁK ISTVÁN
1914 - 2007
HAGYATEKÁBÓL

Szerkesztőség: Huszti József (görög-latin és keleti filológia) Budapest, VIII., Múzeum-körút 6—8; Eckhardt Sándor (modern filológia) Budapest, XII., Wolff Károly-út 103.

Felolvasások az I. titkárnál, vitéz Györkősy Alajosnál (VIII., Szentkirályi-utca 29—31. Tel. 134—405) jelentendők be

---

Besprechungs- und Tauschexemplare sind an den Leiter des altphilologischen Telles Prof. Dr. Josef Huszti (Budapest, VIII., Múzeum-körút 6—8) zu senden.

Tout envoi de livres dont il sera rendu compte dans l'Archivum Philologicum, doit être adressé à M. Joseph Huszti, professeur à l'Université de Budapest, Múzeum-körút 6—8, Budapest VIII.

TARTALOM

Oldal

Szádeczky-Kardoss Samu: Szövegkritikai és magyarázó jegyzetek Mimnermos I. töredékéhez	1
Kritische und exegetische Bemerkungen zu Mimnermos Fr. 1.	6
Szabó Árpád: Euripidea	8, 15
Dénes Tibor: Péterfy Jenő, a szépíró	16
Eugen Péterfy als Schriftsteller	28

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Zulauf Teofil: Aristoteles, Metaphysica A 5 986 b 8—34	29, 32
Varga Zsigmond József: A latin s-futurumok	32
Die s-Futura im Lateinischen	36
Horváth Endre: Ἡρώδης Ἀποστολίδης ὁ Αἰτωλός	37, 40
M. Ernuszt Johanna: Néhány szó Dudits András védelmében	40
Zur richtigen Beurteilung Andreas' Dudits	43
Jancsó Elemér: Gróf Teleki József intelmei fiához a szabadkőműves rendbe való belépés ellen	42
Les admonestations du comte Joseph Teleki à son fils pour l'empêcher de se faire admettre dans une loge de francs-maçons ..	43

(A tartalomjegyzék folytatását lásd a boríték III. oldalán.)

Előfizetés, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíja, felszólamlások, egyes füzetek megrendelése, lakásváltoztatás bejelentése a pénztárhoz, **Leikes Istvánhoz** (Budapest, VIII., Múzeum-körút 6—8, bölcsészeti kari dékáni hivatal) intézendők. Előfizetési díj évi 16 pengő. Tagsági díj évi 8 pengő. Befizetni a 312. sz. postatakarékpénztári folyószámlára is lehet.

Kiadóhivatal: Budapest, VIII., Múzeum-körút 6—8 (Kir. M. Egyet. Nyomda).

	Oldal
Birkás Géza: Charles de Lespine Magyarországon	43
Charles de Lespine en Hongrie	46
Eckhardt Sándor: Roland találkozása egy magyar remetével	46
Le rencontre de Roland avec un ermite hongrois	48
Novák Vilmos: Küzmicz István hazai szlovén bibliafordító	48
Stephan Küzmicz, Bibelübersetzer der Slovenen in Ungarn	63

HAZAI IRODALOM

Aristotelis de sensu et de memoria libri edidit Aurelius Förster (<i>Ivánka Endre</i>)	65
Rozsály Ferenc: A hippokratesi népismeret szempontjai. (<i>Harmatta János</i>)	66
Csizmazia Placid: Nagy Szent Leó beszédei. (<i>Ivánka Endre</i>)	68
Alföldi András: A kontorniát-érmek. (<i>Ivánka Endre</i>)	69
Gyóni Mátyás: A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. — Die Streudenkmäler der ungarischen Sprache in griechischen Texten. (<i>Horváth Endre</i>)	70
Apor-kódex. Codices Hungarici II. Bevezetéssel ellátta és hasonmásban közvetteszi Szabó Dénes. (<i>Gábrriel Asztrik.</i>)	76
Pál Margit: Batsányi Párizsban. (<i>Semjén Gyula</i>)	77
Tamás Lajos: Fogarasi István kátéja. Fejezet a bánsági és hunyad- megyei ruménség művelődéstörténetéből. (<i>Gáldi László</i>) ..	77
Béla Pukánszky: Deutsch-ungarische Begegnungen. (<i>Lám Frigyes</i>)	82
Gál István: Magyarország és a Balkán. A magyar tudomány feladatai Délkelet-Európában. (<i>Vitéz Réz Henrik</i>)	84
Szövérfy József: Szent Kristóf. Német néprajztanulmányok 10. (<i>Csiz- mazia Placid</i>)	85
Julienne Bíró: Le Hongrie et les Hongrois vus par les Français du XVII ^e siècle. (<i>K. E.</i>)	87
Szücs Stefánia: A Tharaud-testvérek. (<i>E. K.</i>)	87
Jegyzetek Rátz Kálmán művéhez. (<i>Novák Vilmos</i>)	88

KÜLFÖLDI IRODALOM

Th. Nissen: Die byzantinischen Anakreonteen. (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wiss. Philos.-hist. Abt. 1940. H. 3.) (<i>Kubinyi Mária Krisztina</i>)	91
Franz Dölger: Wien und Neugriechenland. (<i>Horváth Endre</i>)	92
Revue des études indo-européennes. Tome III. fasc. I—II. (<i>Szemerényi Oszvald</i>)	93
J. J. Mikkola: Urslavische Grammatik, II. Teil, Konsonantismus. (<i>Szemerényi Oszvald</i>)	96
Andreas Mráz: Die Literatur der Slowaken. (<i>Gogolák Lajos</i>)	98
Társasági ügyek	108
Beküldött könyvek	111
Szabó Árpád: Nochmals „um der Sauberkeit der wissenschaftlichen For- schung willen“	112

**SZÖVEGKRITIKAI ÉS MAGYARÁZÓ JEGYZETEK
MIMNERMOS 1. TÖREDÉKÉHEZ.**

(Jegyzetek a 4. és 6. sorhoz.)

Mimnerm. fr. 1 (Diehl, Bergk⁴), ap. Stob. IV. 20 (Flor. 63, 16)
vol. IV. p. 439 ed. Wachsmuth—Hense:

Τίς δὲ βίος, τί δὲ τερπνὸν ἄτερ χρυσῆς Ἀφροδίτης;
τεθναίην, ὅτε μοι μηκέτι ταῦτα μέλοι,
κρυπταδίῃ φιλότης καὶ μείλιχα δῶρα καὶ εὐνή,
οἷ' ἥβης ἄνθεα γίγνεται ἀρπαλέα

5. ἀνδράσιν ἢ δὲ γυναῖσιν. ἐπεὶ δ' ὁδυνηρὸν ἐπέλθῃ
γῆρας, ὃ τ' αἰσχρὸν ὁμῶς καὶ κακὸν ἄνδρα τιθεῖ,
αἰεὶ μιν φρένας ἀμφὶ κακαὶ τείρουσι μέριμναι,
οὐδ' αὐγὰς προσορῶν τέρπεται ἡελίου,
ἀλλ' ἐχθρὸς μὲν παισίν, ἀτίμαστος δὲ γυναῖσιν

10. οὕτως ἀργαλέον γῆρας ἔθηκε θεός.

4. οἷ' Ahrens, οἷ M, εἰ A, οἷ' Bergk⁴ vulgo, 6. ὁμῶς Doederlein, ὁμῶς
codices vulgo, κακὸν Hermann Diehl, καλὸν codices Hense Bergk⁴, τάλαν
Sitzler, καλὸν ἄνδρ' ἀτιτεῖ Ludwig.

οἷ' kell a 4. sorban, mert Mimnemos összes ráánk maradt töredékeiben az asyndetontól való irtózás mutatkozik s ha Bergk coniecturáját, οἷ' ..., fogadnók el, ez bizonyos értelemben asyndeton volna.

Töredékünk 5. sorában is egyedül a tágabb értelemben vett asyndeton kerülése igazolhatja, hogy a codexek ἐπεὶ' szava helyett Gesnerrel ἐπεὶ δ' olvasást fogadjuk el (s ezt Gesner óta — tudomás szerint — minden kiadó elfogadta), különösen, mert a 12. fr. (Diehl) tanúsága szerint Mimnemos használta az ἐπεὶ' kötőszót (Niese: Ind. lect. Marburg 1878 p. XIII, idézi Diehl: Anth. lyr. Gr. ad fr. 12. Mimn.; v. Wilamowitz: Sappho u. Simonides. 282 k.; F. Jacoby, Hermes 53, 267). — Tágabb értelemben vett asyndetonnak tekintem azt az esetet, mikor két egymást követő főmondatot semmiféle grammatikai habarcs (μὲν, δὲ, γὰρ, οὖν, αὐτὰρ etc.) nem fűz össze: a második mondat úgy követi az elsőt, hogy kettőjük viszonyát kötőszócska nem jelzi, legfeljebb az értelem mutatja. Aki Mimnemos töredékeit figyelmesen olvassa végig, az meggyőződhet róla, hogy költőnk egyetlen egyszer sem szerkeszt ilyen módon s általában az eposz nyelve, amelyhez a régi elégiát olyan

szoros szálak fűzik, szintén igen ritkán kezd mondatot anélkül, hogy annak a megelőzőhöz való kapcsolatát legalább egy kisebb szócskával ne jelezné.

Annál inkább oi'-t kell írunk, mert oíos-nak helyünkkel teljesen analóg módon való használatát tapasztaljuk Mimn. 2. fr.-ban (Diehl): ἡμεῖς δ' οἷά τε φύλλα φύει πολυάνθεμος ὦρη ἔαρος . . . , τοῖς ἴκελοι πῆχυιον ἐπὶ χρόνον ἄνθεσιν ἥβης τερπόμεθ' . . . Helyünk fordítása körülbelül így hangzik: „Bár meghalnék, mikor többé már nem érdekelnek ezek a dolgok, titkos szerelem, kedveskedő ajándékok és ágy, amely virágai a fiatalságnak elragadóak szoktak lenni férfiak és nők számára“. A 2. fr. idézett szavainak fordítása oíos-nak tökéletesen ugyanilyen alkalmazását mutatja: „Mi hasonlóan azokhoz, amely leveleket a tavasz virágos évszaka növel, arasznyi ideig gyönyörködünk ifjúságunk virágaiban...“ Mindkét esetben oíos melléknévi névmással egy, a főmondatból kiemelt főnév kerül a mellékmondatba. Az 1. fr.-ban „... titkos szerelem, kedveskedő ajándékok, ágy, az ifjúság virágai, amelyek elragadóak...“ volna az egyszerűbb szerkesztés s ugyanúgy a 2. fr.-ban is: „... azokhoz a levelekhez hasonlóan, amelyeket a tavasz virágos évszaka növel...“ Mivel a 2. fr.-ban kétséget kizáróan oía-t írt Mimnermos, a mi helyünkön is csak ez lehet a helyes olvasás.

Az eposz nyelve (amellyel a régi elegiáé a legközelebbi rokon) szintén ismeri oíos-nak ilyenszerű használatát (φ 106 k., v. ö. 73):

ἄλλ' ἄγετε, μνηστῆρες, ἐπεὶ τόδε φαίνεται ἄεθλον,
οἷη νῦν οὐκ ἔστι γυνὴ κατ' Ἀχαιίδα γαῖαν . . .

A γυνή főnév itt is a főmondatához tartozik s oíos útján kerülhetett csak a mellékmondatba („... miután ez áll előttetek versenydíjként, egy asszony, amilyen nem akad most az achaios földön...“), akár a mi Mimnermos-helyünkön ἄνθεα ἥβης.

Az elmondottak figyelembevételével azt sem tartom teljesen elképzelhetetlennek (természetesen bizonyosnak sem), hogy Hermesianaxnak Mimnermosról szóló soraiban (fr. 2 Bergk,⁴ Diehl, ap. Athen. XIII p. 597 ss., vv. 35 ss.) eredeti Mimnermos-költemények közbeszótt darabjai rejtőznek vagy pedig reminiscenciái kísértének s erre vezethető esetleg vissza oíos-nak az általunk tárgyalt Mimnermos-hellyel rokon alkalmazása:

Μίμνερμος δὲ, τὸν ἡδὺν δὲ εὖρετο πολλὸν ἀνατλάς
ἦχον καὶ μαλακοῦ πνεύμ' ἀπὸ πενταμέτρου,
καίετο μὲν Ναννοῦς, πολίῳ δ' ἐπὶ πολλάκι λωτῷ
κνημῳθεις κώμους εἶχε σὺν Ἐξαμύῃ,
ἦρεθε δ' Ἑρμόβιον τὸν αἰεὶ βαρὺν ἡδὲ Φερεκλῆν
ἐχθρὸν μισήσας οἷ' ἀνέπεμψεν ἔπη.

(Hermesianax költeményében egyebüttl is használja ugyan a οἶος-t [1, 57, 71, 85, 89.], de egyszer sem a Mimnermosnál most megfigyelt módon, hanem mindig csak függőkérdés kötőszavaként. Alkalmazni pedig többnyire olyanszerűen alkalmazza [persze kevésbé egyhangúan, nem sztereotip fordulatként], mint Hesiodos Ῥοῖαι-a; t. i. a költemény tárgya maga is κατάλογος ἐρωτικῶν, rokon a szintén katalógusjellegű hesiodosi Ῥοῖαι-al.) — Feltevésemet megerősíti, hogy a Hermesianaxnál olvasható κώμους εἶχε kifejezés Theognis 1065 κωμάζοντα szavára emlékeztet; már pedig Theognis 1063—66 sorairól a második Mimnermos-töredék megbeszélésénél ki fogom mutatni, hogy azok Mimnermos egy verséből valók.

A 6. sorban Hermannal κακὸν-t írtunk a kódexek καλὸν szava helyén. Καλὸν ugyanis csak akkor lenne elfogadható olvasás, ha előtte a ὁμῶς καὶ megengedő értelmű volna. Ebben az esetben a kérdéses szövegrész értelme így alakulna: „... az öregség, amely még a szép férfiút is csúnyává teszi...” Valóban a későbbi görög nyelvhasználat ismer is ilyen kapcsolatot, amelyben azonban a másodéles (és nem a véghajtott hangsúlyú) ὁμῶς szerepel; Her. V 63: ... πέμπουσι Ἀγχιμόλιον ... ἐξελῶντα Πεισιστρατίδας ἐξ Ἀθηνῶν ὁμῶς καὶ ξεινίους σφι ἐόντας τὰ μάλιστα. Plat. Phaed. p. 91 c: ... φοβεῖται, μὴ ἢ ψυχὴ ὁμῶς καὶ θεϊότερον καὶ κάλλιον ὄν τοῦ σώματος προαπολλύηται...¹ Bizonyos, hogy Stobaioshoz valami közkezen forgó anthológiából kerültek Mimnermos költeményei (v. Wilamowitz: Textgeschichte d. gr. Lyr. 58). Ebben a népszerű versgyűjteményben léphetett a későbbi görögben lassan kivesző ὁμῶς helyébe a közismertebb ὁμῶς s az így létrejött ὁμῶς καὶ megengedő értelmű kifejezés nyitott utat a κακὸν > καλὸν szövegromlásnak.² A kiadóknak (Hense, Bergk stb.) az eljárása, akik a véghajtott ὁμῶς-t meghagyják és ugyanakkor καλὸν-t olvasnak, teljesen következtelen, mert ebben az esetben a szöveg értelme ez az értelmetlenség: „... az öregség, amely a szép férfiút is hasonlóan (vagy egyaránt, egyidejűleg) csúnyává teszi...”³ — Hiába hivat-

¹ Plat. Lysis p. 213 a.

² Hogy a mi Mimnermos-töredékünkben ὁμῶς καὶ után a participium (ὄντα), amelyet a prózában mindig kitesznek (Her., Plat. i. h.), elmaradt, ez mit sem jelent. A ὁμῶς καὶ kifejezéssel rokonértelmű megengedő kötőszó kaίπερ is, bár rendesen participium mellett áll, költőnél participium nélkül, egyszerű jelzővel kapcsolatban fordul elő; Soph. Oed. R. 1325 s.: γιγνώσκω σαφῶς, καίπερ σκοτεινός, τὴν γε σὴν αὐδὴν ὁμῶς (V. ö. Eur. fr. 655 Nauck² ap. Dio Chrys. 37, 46: οὐκ ἂν προδοίην καίπερ ἄψυχον φίλον.)

³ Theogn. 497 s.: Ἄφρονος ἀνδρὸς ὁμῶς καὶ σώφρονος οἶνος, ὅταν δὴ πίνῃ ὑπὲρ μέτρον, κοῦφον ἔθηκε νόον.

Ez sem szolgálhat analógiául a mi szövegünkhöz arra az esetre, ha ott ὁμῶς καὶ καλὸν-t olvasunk, mert míg Theogn.-nál bár ellentétes értelmű, de mégis teljesen azonos mondatrészeket kapcsol össze ὁμῶς καὶ, addig Mimnermos 1. töredékében αἰσχροὺν csakis állítmánykiegészítőnek, míg

kozik Bergk Xenophonra (Ages. 11, 12): . . . ἀεὶ . . . τιθεῖς τὰ τῶν φίλων ἀσφαλῶς . . . Ennek az idézetnek semmi köze sincsen Mimnermos kérdéses sorához, hanem azoknak az igen nagyszámú görög auctor-helyeknek a csoportjába tartozik, ahol τίθημι (s még gyakrabban τίθεμαι) határozóval és pedig többnyire egy melléknévi adverbiummal kapcsolatban valaminek így vagy úgy való elintézését fejezi ki; a mondat tárgya azonban az ilyen értelemben használt τίθημι mellett *kivétel nélkül mindig valami dolog* (mint Xen. i. h.-én is) és *sohasem személy* (mint ἄνδρα lenne Mimnermosnál Bergk elképzelése szerint). Beérem néhány tipikus idézettel, amelyből nyilvánvalóan kitűnik, hogy τίθημι valami adverbiummal kapcsolatban csakis dolgot tűr tárgyként maga mellett és semmiesetre sem személyt. Eur. Hipp. 521: ταῦτ' ἐγὼ θήσω καλῶς.

Eur. fr. 287 Nauck² ap. Stob. IV 13, 14 (= Fl. 54, 14):

Τοῖς πράγμασιν (!) γὰρ οὐχὶ θυμοῦσθαι χρεῶν
μέλει γὰρ αὐτοῖς οὐδέν· ἄλλ' οὐντυγχάνων
τὰ πράγματ' ὀρθῶς ἦν τιθεῖν, πράσσει καλῶς.

Aristoph. Lys. 243: σὺ μὲν βάδιζε καὶ τὰ παρ' ὑμῶν εὖ τίθει.

Aesch. Persae 282 s.: Πέρσαις ὡς πάντα παγκάκως
θεοὶ θέσαν . . .

Thuc. I 41: . . . τὰ οἰκεῖα χεῖρον τίθενται φιλονικίας ἔνεκα τῆς αὐτίκα.

Thuc. V 80: κοινῇ δὲ ἤδη τὰ πράγματα τιθέμενοι ἐψηφίσαντο . . .

Aesch. Ag. 912 s.: τὰ δ' ἄλλα φροντὶς οὐχ ὑπὸ νικωμένη
θήσει δικαίως σὺν θεοῖσιν ἀρμένα.

Eur. Andr. 378 s.: . . . εἰ μὴ θήσομαι

τάμ' ὡς ἄριστα, φαυλὸς εἰμι καὶ σοφός.

(V. ö. M 35; § 465; o 180; Plat. Menexen, p. 243 e. 245 e, Resp. IV p. 443 d; Thuc. I 75, IV 17, 59, 61, 120, VI 11; Soph. El. 1434, Oed. R. 633, fr. 324 Nauck² ap. Stob. III 4, 37; Xen. Comm. I 4, 17, Cyrop. III 2,30; Eur. Iph. T. 1003, Herc. F. 605, 938, Bacch. 49, Hipp. 709; Diog. Laer. I 78.)

Tehát ὁμῶς és καλὸν egymás mellett nem maradhat a szövegben. De ὁμῶς καὶ-t sem írhatunk (Doederlein próbálta így írni), miután ez a kifejezés a Herodotos előtti görög irodalomban — tu-

καλὸν csak tulajdonságjelzőnek tekinthető; két ilyen különböző mondatrész közt nincs helye a kapcsoló értelmű „ὁμῶς καὶ“-nak. — Hasonlóan áll a dolog Φ 57 ss. Homeros-hellyel is: . . . δαείω, ἢ ἄρ' ὁμῶς καὶ κείθεν ἐλεύσεται, ἢ μιν ἐρύξει γῆ φυσίζοος . . . = . . . megtudjam, vajjon onnan is hasonlóan vissza fog térni . . . (t. i. mint ahogy Lemnosról visszatért, amiről az előző sorokban volt szó). Homerosnál itt egy valódi összehasonlításban szerepel ὁμῶς a mi Mimnermos-töredékünkbe viszont, mint a következőkben kimutatjuk, nem lehet összehasonlítást beleértetni.

domásom szerint — teljesen ismeretlen (Homerosnál még ὁμῶς maga is ritka).⁴

Viszont ὁμῶς καὶ a ráánkmaradt Mimnermos-töredékekben (ha még olyan hiányos képét adják is ezek költőnk nyelvhasználatának) kétséget kizáró módon hagyományozott fordulat (fr. 5 ap. Stob. IV 50, 69 p. 1045 Wachsmut—Hense):

... γῆρας ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτίχ' ὑπερκρέμαται

ἐχθρὸν ὁμῶς καὶ ἄτιμον ὃ τ' ἄγνωστον τιθεῖ ἄνδρα ...

Természetesen ὁμῶς καὶ itt nem megengedő értelmű, hanem azonos mondatrészeket kapcsol össze. Bizonyára ilyenek összefűzésére szolgált Mimn. 1. fr.-ban is és akkor ott κακὸν (= rossz, mindenre alkalmatlan; v. ö. a következő sorokat) állt eredetileg, amiből a legkönnyebben válhatott καλὸν, amikor a régies ὁμῶς καὶ kapcsoló kifejezés helyébe a köznapibb megengedő ὁμῶς καὶ lépett a költeménynek anthológiából anthológiába való vándorlása folyamán. (Sitzler coniecturája καλὸν] τάλαν'. indokolatlanul távolodik el túlságosan a kézirati hagyománytól, hiszen a sokkal kevésbé erőszakos κακὸν emendatio is kifogástalan értelmet ad. — Ludwich olvasása καλὸν ἄνδρ' ἄτιτεῖ kalandos kombináció: a kézirati hagyományon szintén tesz egy betű változtatást, igen kétes értelmet nyújt s ami a legnagyobb hiba, egy ἅπαξ εἰρημένον-nak számító szót [Dionys. Perieg. 1158; Hesych. s. v. ἄτιτεῖν] ad Mimnermos szájába.)

*

Magam meg vagyok győződve afelől, hogy a ὁμῶς καὶ Mimnermos verseiben gyakran használt fordulat volt. Csak innen magyarázható, hogy az annyira gyéren ráánkmaradt töredékekben kétszer is előfordul. Ez lehetett az oka annak is, hogy, aki Theogn. 1017—8 sorokat Mimn. 5 fr.-hoz fércelte (v. Wilamowitz: Sappho u. Simonides. 286), éppen ezt a jellegzetesen mimnermosinak ismert kifejezést választotta a hamisítás látszatának elkerülésére (... πτωῖναι δ' ἔσθρων ἄνθος ὀμηλικῆς τερπνὸν ὁμῶς καὶ καλὸν ...). Mindezt tekintetbe véve, percig sem kételkedem abban, hogy a mi Mimn.-helyünkön is ὁμῶς καὶ s aztán az ehhez a kifejezéshez egyedül találó κακὸν állott eredetileg.

Mégsem akarom elszalasztani az alkalmat, hogy azok számára, akiket eddigi fejtegetéseim nem tudtak meggyőzni (bizonyára lesznek ilyenek), egy teljesen új emendatio lehetőségére hívjam fel a figyelmet: ... γῆρας, ὃ τ' αἰσχροὺς ὁμὸν καὶ καλὸν ἄνδρα τιθεῖ ... A szöveg értelme ezzel a coniecturával így alakulna: „Miután pe-

⁴ Lehrs (De Aristarchi stud. Hom.² p. 156 s.) Apoll. lex. H. 120, 37 (ad M 393, idézi Ebeling: Lex. Hom. s. v. ὁμῶς) és schol. λ 565 (idézi Lehrs i. h.) alapján odáig megy, hogy teljesen ki akarja küszöbölni ezt a szót az époszokból, vagy törölve a sort, amelyben előfordul (λ 565), vagy szövegét emendálva (M 393, v 405 = o 39).

dig elérkezik az öregség, amely egyformává teszi a csúnya férfiút s a szépet is, mindig bántó gondok kinozzák szívét, a nap sugarainak látásán sem gyönyörködik..." (Α ὁμοὺς olvasás ugyanilyen értelemmel kevesebb változtatást jelentene a kézirati hagyományon, de ὁμός pluralisa, tudomásom szerint, csak semlegesben fordul elő s így is csak két helyt: Hesiod. Scut. 50, Callim. fr. 293 Schneider? — Ezenkívül a következő μιν, προσορῶν stb. szavak is többszám ellen szólnak.) — A csúnya és szép ellentét-pár itt tulajdonképen a „mindenki” jelzésére szolgál, mint ahogy az ilyenszerű trópus minden idők költészetében otthon volt. Nagyszerű párhuzamul kínálkozik a feljebb már idézett Theognis-hely (497 s.):

Ἄφρονος ἀνδρὸς ὁμῶς καὶ σώφρονος οἶνος, ὅταν δὴ
πίνη ὑπὲρ μέτρον, κοῦφον ἔθηκε νόον.

A mértéktelen borivás mindenkinek az eszére megy; ilyen összefüggésben a „mindenki” kifejezésére az eszes és esztelen ellentét-pár az alkalmas. Mimnermosnál arról van szó, hogy az öregség a szerelem örömeire tesz alkalmatlanná mindenkit egyformán. (Τίς δὲ βίος, τί δὲ τερπνὸν ἄτερ χρυσῆς Ἀφροδίτης; . . . ἐχθρὸς μὲν παισίν, ἀτίμαστος δὲ γυναιξίν . . .).⁵ Ezen a helyen a „mindenki”-t a csúnya és szép ellentét-pár reprezentálja a legjobban.

Ἄμός az eposz nyelvénél annyira jellegzetes szava s másfelől a régiebb elégia, Mimnermos is annyira az eposz nyomdokain halad,⁶ hogy mindezt idézetek sorával igazolni felesleges. Megelégszem egyetlen Homeros-hellyel (Ω 56 s.), amelyben ὁμός (ha nyelvtanilag nem is, de) értelmét tekintve félig-meddig szintén τίθημι mellett állítmánykiegészítő, mint a mi Mimn.-töredékünk 6. sorában, ha a ὁμός]ὁμὸν coniecturát elfogadjuk:

εἴη κεν καὶ τοῦτο τεὸν ἔπος, ἀργυρότοξε,
εἰ δὴ ὁμῆν Ἀχιλῆϊ καὶ Ἑκτορι θήσετε τιμῆν.

Szádeczky-Kardoss Samu.

*

Kritische und exegetische Bemerkungen zu Mimnermos Fr. 1.

(Bemerkungen zum 4. und 6. Vers.)

Die homerische Sprache, der die der älteren Elegie nächst verwandt ist, bezeichnet das Verhältnis der nacheinander stehenden Hauptsätze

⁵ V. ö. E. Buchholz: Anth. aus d. Lyr. d. Gr. I⁴ 158.

⁶ F. Jacoby (Hermes 53, 287 k.) pl. a 13. Mimnermos-töredéknek (Diehl) szinte minden soráról, minden fordulatáról kimutatta, hogy homerosi eredetű. Tanulságos T. Hudson-Williams kiadásában (Early Greek Elegy) az egyes elegiakusok nyelvében található nem homerosi szavak regisztrálása. Diehl kiadása is adja a homerosi parallel-helyeket a régi elegiaírók szövegéhez.

fast immer mit einer kleinen Partikel (δὲ, γε, αὐτάρ, δὴ usw.). Auch Mimnermos folgt dem Epos in dieser Hinsicht. Im 5. Vers des 1. Mimnermos-Fragmentes rechtfertigt nur dieser Gesichtspunkt Gesners Coniectur „ἐπεὶ δ“, besonders weil das überlieferte „ἐπεὶ“ im 12. Fragment (Diehl) wiederkehrt (Niese, Ind. lect. Marburg. 1878. p. XIII zitiert bei Diehl; Wilamowitz, Sappho u. Simonides. 282; F Jacoby, Hermes 53, 267) und es so als ein mimnermeisches Wort betrachtet werden kann.

Um eine (im oben beschriebenen Sinne des Wortes) asyndetische Konstruktion zu vermeiden, darf man nicht mit Bergk⁴ οἱ schreiben. Vielmehr ist die richtige Lesung οἶ. Dies empfiehlt uns auch Mimnermos Fr. 2 V. 1, wo οἶος eine ganz analoge syntaktische Rolle spielt, wie an unserer Stelle (vgl. φ 106).

Auf Grund der Übereinstimmung, die sich in der syntaktischen Anwendung von „οἶος“ zwischen den angeführten Mimnermosstellen (fr. 1 v. 4., fr. 2 v. 1.) und den Mimnermos charakterisierenden Versen des Hermesianax (fr. 2 Diehl v. 40) zeigt, nehme ich an, dass Mimnermos-Reminiscenzen bei Hermesianax vorliegen mögen. Diese Annahme bestätigt die ähnliche Ausdrucksweise bei Hermesianax (a. O. v. 38: κύμους εἶχε) und in Theognis 1065 (κυμάζοντα); Theognis 1063 ff. wurde nämlich vielfach für Mimnermos in Anspruch genommen und ich werde bei der Besprechung des 2. Mimnermos-Fragmentes beweisen, dass Theogn. 1063—66 wirklich Mimnermos gehört.

Das Zeitwort τίθῃμι (bzw. τίθειαι) mit einem Adverb verbunden ist ein oft gebrauchter Ausdruck im Sinne: „etwas irgendwie ordnen oder einrichten“. In diesem Falle kann aber das Object von τίθῃμι ausnahmslos immer nur *eine Sache* sein, *nie eine Person*. Äusserst charakteristisch sind folgende Belege: Eur. Hipp. 521; Eur. fr. 287 Nauck² ap. Stob. IV 13, 14 (= Fl. 54, 14); Aristoph. Lys. 243; Aeschyl. Persae 282 s.; Thuc. I 41, V 80; Aeschyl. Ag. 912 s.; Eur. Andr. 378 s. (vgl. noch M 35, 9 465, o 180; Plat. Menexen. p. 243 e, 245 e, Resp. IV p. 443 d; Thuc. I 75, IV 17, 59, 61, 120, VI 11; Soph. El. 1434, Oed. R. 633, fr. 324 Nauck² ap. Stob. III 4, 37; Xenoph. Comm. I 4, 17, Cyrop. III 2, 30; Eur. Iph. T. 1003, Herc. F. 605, 938, Bacch. 49, Hipp. 709; Diog. Laer. I 78). In die Reihe der angeführten Stellen gehört auch Xenoph. Ages. 11, 12 (... αἰεὶ ... τιθεῖς τὰ τῶν φίλων ἀσφαλῶς...). Weil im 6. Vers des 1. Mimnermos-Fragmentes das Object von τίθῃμι eine Person (ἄνδρα) ist, beruft sich Bergk⁴ fälschlich auf Xenoph. Ages. 11, 12, als auf eine Analogie zu dem Mimnermosverse. Damit entfällt die Möglichkeit der Lesung der codices... οὕτως καὶ καλὸν...

Als ein gleichwertige Satzglieder verbindender Ausdruck mochte „οὕτως καὶ“ bei Mimnermos öfter vorkommen (fr. 5 v. 4 Diehl). Darum brauchte auch der Interpolator, der die ersten drei Verse des 5. Mimnermos-Fragmentes in Theognis (1020—22) einschworzte (v. Wilamowitz: Sappho u. Simonides. 286), diese charakteristisch mimnermeische Wendung (1019: οὕτως καὶ), um den Anschein der Fälschung möglichst zu vermeiden (vgl. meine Erörterungen zu Mimnermos Fr. 2. — Interpolator nenne ich den, der der betreffenden Theognis-Strophe die heutige Form gegeben hat). — Sicher spielten die Worte οὕτως καὶ auch im 6. Vers des 1. Mimnermos-Fragmentes dieselbe grammatische Rolle wie im 4. Vers des 5. Fragmentes. Also ist die richtige Lesung... οὕτως καὶ κακὸν... Als dieses Gedicht des Mimnermos aus einer Anthologie in die Andere wanderte (v. Wilamowitz: Textgeschichte d. gr. Lyriker. 58), trat „οὕτως“ an die Stelle des veralteten „ὁμῶς“. Die so entstandene Wendung „ὁμῶς καὶ“, die in konjektivem Sinne gebraucht wurde (Her. V 63; Plat. Phaedo p. 91 c, Lys. p. 213 a), bahnte der Korruptel κακὸν > καλὸν den Weg.

Zwar nicht so wahrscheinlich wie „οὕτως καὶ κακὸν“, ist doch auch die Coniectur „ὁμὸν καὶ καλὸν“ möglich.

Samuel von Szádeczky-Kardoss.

EURIPIDEA.

Legutóbb Harmatta János dolgozatának ismertetésével kapcsolatban (EPHK. 1942, 89 kk.) áttekintést adtam az újabb Herodotos-irodalom néhány termékéről. Ebben az ismertetésemben beszéltem először az ú. n. *funkcionális szemléletről*, mint új, lényeges filológiai szempontról. Minthogy meggyőződésem szerint a filológiának a jövőben éppen erre a *funkcionális szemléletre* kell sokkal nagyobb mértékben ügyelnie, mint eddig tette, az alábbiakban két példával óhajtom illusztrálni ennek az elvnek a használhatóságát. Kérem tehát az olvasót, hogy a következő két Euripides-interpretációt egyelőre csak *módszertani példának* tekintse.

1.

Euripides Herakles-drámájának tárgyi előzményei nagyjából a következők: Herakles távollétében betört Thébaiba Lykos és megölte Herakles apósát, Kreon királyt. Herakles felcsége, Megara és gyermekei még élnek, de ki vannak szolgáltatva a trónbitorló önkényének: Lykos a későbbi bosszútól félve meg akarja öletni őket. Nincs senki, aki megvédje a szerencsétleneket, mert Herakles — legalább is azt hiszik róla — az alvilágba ment, meghalt. Velük van ugyan Herakles apja, Amphitryon, de ő már nagyon öreg ahhoz, hogy valóban segíteni tudjon magán és hozzátartozóin. Az üldözöttek egyelőre az oltárhoz menekülnek és tanácstalanul várják a fejleményeket. Így kezdődik Euripides drámája. — Hamarosan megjelenik a színen a trónbitorló Lykos és kijelenti, hogy Herakles hozzátartozóinak meg kell halniok. Lykosnak meglehetősen hosszú beszédéből egy pár sorra szeretnénk felhívni a figyelmet. Lykos mint elvetemült gonosztevő még a halottnak vélt Heraklest is gyalázza. Többek között azt állítja, hogy Herakles nem igazi hős, hiszen soha pajzsa, dárdája nem volt; „csak nyíllal harcolt, ezzel a hitvány fegyverrel, és mindig kész volt arra, hogy elmeneküljön. A gyávaság fegyvere, nem a bátor emberé a nyíl; csak az az igazi hős, aki dárdával áll ki az ellenség elé”. Körülbelül így hangzik a kérdéses sorok (159—164) parafrázisa magyarul (v. ö. Csengeri János fordításával is). — Amphitryon, hogy fia becsületét megvédje, válaszol Lykos beszédére. A feltűnő csak az, hogy milyen részletesen beszél Amphitryon is a *nyíl*ről, illetőleg az *íjről*. Szerinte a lándzsás fegyverének rabja; ha eltörik a lándzsa,

vége az embernek magának is. Ha a csatasorban nincsenek bátor szomszédai, a bajtársak gyávasága halált hozhat reá. Sokkal különб fegyver a lándzsánál a *nyíl*, mert ebből több is van, meg ezzel távolról is jobban lehet harcolni. Az íjász nincs kiszolgáltatva sem az ellenségnek, sem bajtársainak. A harc lényege pedig mégiscsak az, hogy ellenségeinknek ártsunk, mi magunk pedig biztonságban maradjunk (188—203).

Mit keresnek már most ezek a sorok Euripides drámájában? Az egyik szereplő becsmérli, a másik meg védelmezi az íjászt. Mi szüksége volt a költőnek erre a szofisztikus vitára? — Mielőtt a kérdésre felelnénk, lássuk Wilamowitz magyarázatát.¹ Az ő felfogása szerint ezt a nyíl-vitát igazában csak Euripides kortársai érthették meg. A modern olvasónak viszont már nagyon messzire kell mennie, hogy egyáltalán megsejtse, miről van szó. De még így is ephemer-jellegű és magasabb, művészi szempontból kifogá-solható a drámának ez a részlete.

Tudnunk kell ugyanis, hogy régebben a mythos Heraklest íjásznak tartotta. Az íj és a nyíl viszont archaikus görög felfogás szerint nem lovagias fegyver. Már az Ilias „gyalázatos íjásznak” nevezi Parist. Akár Sophoklesből is idézhetnénk példát arra, hogy a görögök az íjászt megvetették (Aias 1120). Athénben az V. században az állami rabszolgákból álló rendőrség fegyvere volt a nyíl. Az előkelő görög sohasem volt íjász, hanem mindig karddal, dár-dával és pajzzsal volt felszerelve. Még a perzsa háborúban is a görög dárda győzelmét látták a barbár íj felett. Később azonban Athén az archidamosi háborúban, *Delionnál* azért vesztett csatát, mert az ellenség betört a hoplita-phalanxba és könnyű fegyver-zetű, tehát íjász gyalogság, amely a visszavonulást fedezhette volna, nem létezett. Ezt az athéni hadvezetőség hamarosan belátta, és *Sphakteriánál* már könnyű íjas gyalogsággal verte meg a spártai hoplitákat. Wilamowitz utal még arra is, hogy az aphidnai Demos-thenes lehetett az, aki ebben az időben íjász csapatokat képezte-tett ki. Ettől kezdve persze egyszerre megváltozott az íjnak az értékelése. Euripides tehát a nyíl-vitában voltaképen az athéni napi politika egyik problémáját feszegeti. A régi archaikus fel-fogást képviseli Lykos, aki becsmérli Heraklest a nyílért s ezt a ma-radi álláspontot cáfolja aztán Amphitryon, amikor Heraklesszel együtt a nyílat is megvédi.

Ezzel a magyarázattal Wilamowitz jól össze tudja egyeztetni a dráma keletkezési idejéről vallott nézetét is. Egészen más követ-keztetésekből kiindulva arra az eredményre jutott, hogy Euripides ezt a művét Kr. e. 420 körül írhatta. Jól összevág ezzel az, hogy az athéni hadvezetőséget és bizonyára az egész közvéleményt is

¹ V. ö. U. v. Wilamowitz—Moellendorf: Euripides Herakles² 1909. 139. k.

az ijasz-probléma éppen 423—416 között foglalkoztathatta. A szofisztikusan csengő nyíl-vita zavarja ugyan művészi élvezetünket, de ezért kárpótol bennünket az a felfedezés, hogy íme, Euripides az életből merített. Mint Wilamowitz mondja: „für die Verletzung unseres künstlerischen Empfindens werden wir dadurch entschädigt, dass wir sehen, wie der Dichter aus dem vollen Leben schöpft“.

Kérdés már most, *helyes-e* Wilamowitz magyarázata? Az érvek mindenesetre helytállóak. Mindaz, amit Wilamowitz a nyíl régi, negatív értékeléséről és az archidamosi háború idején beállott változásról mond, nagyon is valószínű. Még azt sem vonhatnánk egykönnyen kétségbe, hogy a dráma előadásakor bizonyára foglalkoztatta az athéni közvéleményt a nyíl-probléma; elképzelhető tehát, hogy a hallgatóság egy része úgy értette a Herakles-dráma nyíl-vitáját, mint Wilamowitz: a költő állásfoglalását, napi politikát látott benne. De vajjon ez volt-e célja vele Euripidesnek is? Wilamowitz szerint a nyíl-vita megbontja a dráma művészi egységét, mert csak úgy kerül bele, mint „*purpureus, late qui splendeat... pannus*“. Végeredményben ez is elképzelhető lenne, hiszen az ókorban is írtak rossz, vagy legalább is itt-ott gyenge drámákat. Mégis, mi azt hisszük, hogy a funkcionális elv alapján ez az Euripides-részlet jobban is megmagyarázható: a nyíl-vita nem *purpureus pannus*, hanem mélyen beépített, szerves alkotórésze a drámának; csak éppen a funkcióját kell megtalálnunk.

Wilamowitz nemcsak a nyíl-vitát nem értette meg, hanem a dráma egész első „felvonását“ sem, amelynek ez a vita egyik alkotórésze. Hiszen ő maga mondja, hogy a cselekmény Herakles megjelenéséig nem sokat ér.² Ha tehát jobb magyarázatot akarunk a nyíl-vitára, ezt az egész első részt kell jobban megértenünk. Ennek az első résznek a megértése viszont elválaszthatatlan a dráma teljes egészének a megértésétől. A funkcionális elv csak a totális interpretáció keretében érvényesíthető. Az itt rendelkezésünkre álló hely természetesen nem elegendő ahhoz, hogy ezt a totális interpretációt részleteiben is kifejtsük. Csak nagy vonásokban fogjuk tehát az irányt megadni.

Az euripidesi Herakles-dráma lényege, mint már Wilamowitz is többé-kevésbé helyesen megállapította, a régi „Herakles-ideál“ csödjé. Az archaikus Herakles-mythos a görög számára emberideál volt. Herakles a görög „Übermensch“, aki saját erejéből több lett, mint ember: *ardens evexit ad aethera virtus*. A Herakles-dráma ennek az „Übermensch“-ideálnak a belső összeomlását mutatja be. Amikor elvégezte Herakles 12 művét, hazaérkezik. Otthon éppen ekkor akarja megöletni a trónbitorló Lykos a hős apját, feleségét

² Die Handlung kann bis zu dem Erscheinen des Herakles keinen grossen Eindruck machen; die Charaktere liefern nur teilweise Ersatz.“ 118 l.

és gyermekeit. Herakles megjelenése egyszerre új helyzetet teremt: a szorongatottak megmenekülnek és Lykos maga bűnhődik halállal gyalázatos tervéért. Herakles bosszút áll, de a bosszú magával ragadja az „Übermensch“-et, kitör rajta az örület és abban a hitben, hogy ellenségeit öli meg, saját feleségét és gyermekeit is lemészárolja. Ez a rettenetes 13. mű szemünk láttára semmisíti meg Euripides drámájában a görög „Übermensch“-ideált. Nem részletezzük az interpretációt, csak röviden foglaljuk össze: a dráma második része a görög *arisztokratikus emberideál* bukását mutatja be. (Hangsúlyozzuk természetesen, hogy ez csak elnagyolt, egyoldalú interpretáció; a rövidség kedvéért most sok lényeges részletet figyelmen kívül kellett hagynunk.) És most lássuk azt az első részt, amit Wilamowitz nem értett meg.

Már az első rész is az arisztokratikus emberideál csődjéről szól, ugyanúgy, mint a második. Könnyen meggyőzhet erről benünket egy rövid áttekintés. — A prologusban Herakles apja, Amphitryon mint Zeus „násztársa“ mutatkozik be. Feleségét, Alkmenet az istenek atyja és királya, Zeus is méltónak tartotta magához: nem Amphitryon Herakles igazi atyja, hanem az isten, Zeus maga, aki leszállott Alkmenehez. Ezzel az isten a férjet, Amphitryont is kitüntette; legalább is így érezte ezt az archaikus gondolkodás, amely még nem botránykozott meg az isten „házasságtörésén“. Amphitryon tehát *arisztokrata*, aki mint Alkmene férje az emberek fölött, szinte majdnem Zeus mellett áll; ezért beszél már a bevezető szavakban olyan büszke öntudattal. De ez az emberfeletti „arisztokrácia“ a dráma elején már csak szavakból áll. Hiába volt vitéz harcos és nagy király Amphitryon, mégis *megöregedett* és most már csak szomorú váza annak, aki egykor volt: nem tud segíteni sem magán, sem szorongatott övéin. Amphitryon erőtlenségét még jobban hangsúlyozza a thébai-i aggastyánoknak mellette álló kara. Ezek ugyanolyanok, mint ő, fiatalkorukban éppoly vitézül küzdöttek, és most éppolyan erőtlenek, mint Amphitryon. Euripides az egészen drasztikus, hatástkeltő színpadi eszközöktől sem riad vissza. A kar szuszogva, botra támaszkodva vánszorog be a színpadra. Lihegő erőlködésüket mesterien utánozza a versmérték (120 kk.). Üres fenyegetőzésük, handabandázásuk szálnalmasan, nevetségesen hat. Csak a szájuk jár, de igazán segíteni nem tudnak. Íme, ez a sorsa az emberi erőnek, nagyságnak: az erő elfogy, csak a nyelv pereg tovább (229). A régi arisztokrácia elkopott, csak hiú csengése maradt meg. — Ennek az elkopott arisztokráciának az ellenfele a jött-ment Lykos, az erőszakos parvenü, aki a város törvényes királyát megölte és most maga bitorolja a trónt. Meg akarja öletni Herakles kis gyermekeit, mert attól fél, hogy ezek, ha felnőnek, bosszút állhatnak rajta. Elvetemültségében ezt a tervet csak józan politikai bölcseségnek tartja (165 kk.). A brutális erőszaknak ez az immorális okoskodása jellemző Euripides

korára. Nemcsak egyes szofisták gondolkoztak így, mint Platon Gorgiasából láthatjuk, hanem többek között az a makedoniai Archelaos is úgy cselekedett, mint Lykos (v. ö. Platon, Gorgias 470 kk.), akinek udvarában Euripides utolsó napjait töltötte. A parvenü Lykos alakját tehát Euripides valóban az életből vehette. Ez a gátlásokat nem ismerő, elvetemült típus csak a saját biztonságával törődik, a morál számára egyáltalán nem létezik. A régi arisztokrácia persze — a közfelfogás szerint — nem ilyen volt, hiszen a *kalokagathia* erkölcsi tartalmat is jelentett. De ez az arisztokrácia a dráma első részében már erőteljesen, csak beszélni tud (236—237), Lykos viszont cselekszik (238—239).

Ha már most ezt mind figyelembe véve vizsgáljuk a nyíl-vitát, egészen másképp fogjuk megítélni éppen művészi szempontból, mint Wilamowitz. Groteszkül hat már az is, hogy az elvetemült Lykos, aki saját biztonsága érdekében meg akarja öletni Herakles ártatlan gyermekeit, még ő beszél arról, hogy a nyíl „*nem lovagias*“ fegyver. Az igazi bátor harcos karddal vagy dárdával a kezében szemtől-szembe áll ellenségével; csak a gyáva íjász támad alattomosan rejtekhelyéről, mindig készen arra, hogy elfusson, ha baj van. — Ez feltétlenül igaz, és gyönyörűen is hangzik, de hát éppen az alattomos, gyáva Lykosnak kell ezt megállapítania? Az olvasónak — ha elég figyelmesen tud olvasni! — lehetetlen észre nem vennie, hogy Lykos ezzel a Herakles íjára szórt vádjával, bármennyire talál is a vád az íjászra, voltaképpen saját hitványságát leplezte le. Azzal, hogy Herakles gyermekeit meg akarja öletni, nehogy felnőjenek és bosszút álljanak, ugyanúgy cselekszik, mint az íjász, aki nem szemtől-szembe áll ellenségével, hanem gyáván rejtekhelyéről céloz. — De ez még csak hagyján. Ahogy Lykos leplezte magát az íjra szórt vádbeszéddel, ugyanúgy leplezi le magát Amhitryon is a védelemmel (200—203). Megdöbbenve halljuk, hogy a kivénült „*kalokagathia*“ képviselője védelmébe veszi a lovagiatlan fegyvert és beszédét körülbelül így fejezi be: „A harci bölcsesség abból áll, hogy az ember lehetőleg ártson ellenségeinek, de ő maga biztonságban maradjon és őrizkedjék jóelőre a kiszámíthatatlan véletlentől!“ De hiszen ugyanezt cselekszi a parvenü Lykos is; épp azért akarja megölni az ártatlan gyermekeket, hogy „jóelőre őrizkedjék a kiszámíthatatlan véletlentől!“! Hát mi a különbség akkor Herakles apja, a *kalokagathos*, az arisztokrata és a parvenü Lykos között? Úgy látszik, semmi. Amhitryon pontosan ugyanazokat az elveket vallja, amelyeket a gyakorlatban éppen az ő kárára Lykos akar megvalósítani. A különbség csak az, hogy Amhitryon, az arisztokrácia már kivénült, gyenge, Lykos pedig fiatal és erős.

A nyíl-vitában tehát Euripides leleplezi egymásután előbb Lykost, aki lovagiaságot prédikál és közben alattomos gyilkos-

ságra készül, utána pedig a kivénült arisztokráciát, amely öntudatlanul bevallja, hogy ugyanolyan hitvány, mint ellenfele, a föléje kerekedett parvenű.

*

Fölösleges tovább részleteznünk az interpretációt. Már az eddigiekből is láthatjuk, hogy a funkcionális elv érvényesítése lényegesen elmélyíti Euripides megértését. Bármennyire szellemes, ügyes volt is Wilamowitz magyarázata, csak a felületet magyarázta meg. Nem volt rossz ez az interpretáció sem, hiszen valószínű, hogy megvolt a nyíl-vitának a dráma előadásakor az a pillanatnyi aktualitása is, amelyre Wilamowitz hívta föl a figyelmünket. Euripides azonban ezen a pillanatnyi politikai aktualitáson túl sokkal többet akart mondani: erre mutat az a *funkció*, amelyet a nyíl-vita a dráma egészében betölt.

2.

Sokszor idézik Euripides világnézetével kapcsolatban azt a mondását, hogy „rosszat cselekvő istenek nem istenek“. Ezt a szentenciát éppúgy, mint sok más a szerző drámájának valamelyik szereplőjével mondatja. Már az ókoriaknak feltűnt, milyen sok Euripides műveiben a gnómius szentencia. Épp ezért a későbbiek egyik tragikustól sem idéznek annyi gnómát, mint Euripidestől. A modern filológia aztán nagyrészt ezekből a gnómákból konstruálja meg „Euripides világnézetét“. Érdemes lenne ebből a szempontból revízió alá venni kézikönyveink Euripides-jellemzéseit. Megdöbbenő, hogy Euripides-képünk milyen nagy mértékben a gnómák mozaik-darabkáiból épült fel. A baj csak az, hogy a filológia ezeket a gnómákat sokszor készpénznek vette; elfeledkezett arról, hogy ezek nem közmondások. Amennyire igaz az, hogy minden közmondás egy parányi zárt „világnézet dióhéjban“, épp olyan biztos az is, hogy az euripidesi gnómák igaz értelmét szinte mindig a dráma teljes egészében betöltött funkciójuk határozza meg. Így aztán könnyen megeshetik az is, hogy a kérdéses gnóma euripidesi értelme a szószerinti értelemnek pontosan az ellenkezője. Kielégítő eredményre itt is csak a funkcionális szemlélet vezethet. Lásunk erre is egy példát.

κακῶ γὰρ ἐσθλὸν οὐ συμίγνυται mondja Euripides egyik darabjában (Ion 1017). „Mert a rosszal a jó nem vegyül.“ Ha ezt a gnómát önmagában értelmezzük, hajlandók lennénk mindenekelőtt politikai értelmére gyanakodni. A görögben a „jó“ (ἐσθλός, ἀγαθός) és a „rossz“ (κακός) politikai osztályokat is jelöl. Theognis például az arisztokratákat következetesen „jóknak, derekaknak“, a népet viszont „rossznak, hitványnak“ nevezi; többször inti fiatal pártfogoltját, az arisztokrata Kyrnost, hogy tartózkodjék a hitványak társaságától: a jó a rosszal ne vegyüljön. Ha tehát Euripides egyik szereplője egy hasonló gnómát mond, akkor ennek nyugodtan meg-

lehet ez a politikai mellékíze is. Természetes azonban, hogy ez a szentencia, mégha politikai eredetű is, egész etikai világgépet foglal magába. A jó és a rossz két ellentétes principium, mint a tűz és a víz: soha összevegyülni nem képes. Valószínű, hogy ezzel a tétellel az Euripides-korabeli bölcsélet is részletesen foglalkozott. Csak találomra idézünk erre az egyik platoni dialógusból, a Kratylusból egy részletet (385 b—c). Sokrates azt kérdezi Hermogenestől, „vajjon lehetséges-e, hogy az igaz beszéd egészében igaz ugyan, de részeiben hamis?” — „Nem, az nem lehetséges — feleli Hermogenes —, ha az egész igaz, akkor a részeknek is igazaknak kell lenniök”. Az igaz és a hamis tehát Platonnál a két beszélgető közös megegyezése szerint épp olyan ellentétes principiumok, mint az Euripides-gnómában a jó és a rossz: a kettő nem keveredik egymással. De hát valóban ez volt Euripides etikai meggyőződése? Vizsgáljuk meg ennek a gnómának a funkcióját!

Euripides drámájában, az *Ion*ban ez a gnóma egy hosszabb beszélgetés záróköve. — Kreusa királynő a Paidagógos tanácsára elhatározza Ion megöletését. Előbb arra gondolnak, hogy a Paidagógos fegyveresen támadjon Ionra és nyíltan ölje meg, de ezt hamarosan elvetik. Kreusa talál egy másik, ravaszabb tervet és erről kezdenek beszélni a 985. sorban. A kissé hosszadalmas stichomythia tartalma ettől a sortól kezdve nagyjából a következő: Kreusa ösapja, Erichthonios kapott Pallas Athéné istennőtől két cseppnyi vért a megölt Gorgo testéből. Az egyik csepp halált hoz, a másik pedig gyógyít. Ezt a két csepp vért hordja magával a karperecében Kreusa, és közülök az egyikkel akarja most megmérgeztetni Iont. A beszélgetésnek az a részlete, amely bennünket most érdekel, a 985. sortól az 1018.-ig terjed. Közvetlenül a cselekmény szempontjából ebből a *harminchárom* sorból csak annyi fontos, hogy Kreusának van egy titkos mérge és ezzel akarja Iont megöletni. De miért kell ezt ilyen körülményesen *harminchárom* sorban előadni? És legfőképpen minek beszél itt Kreusa *mind a két* Gorgo-cseppről. Hiszen csak az egyikre, a gyilkos méregre lesz szüksége. Sehol az egész drámában, de még a mythosban sem hallunk arról, hogy Kreusa a másikat, a gyógyító cseppet is fölhasználná! Nyilvánvaló, hogy erre a két ellentétes hatású Gorgo-cseppre Kreusa karperecében csak azért volt szükség, hogy a végén megkérdezhesse a Paidagógos: „És hát együvé vegyítve hordod a kettőt, vagy külön-külön?” — Kreusa válasza aztán erre a kérdésre az a gnóma, amellyel foglalkozunk. „Persze, hogy külön, *hiszen a rosszal a jó nem vegyül.*” Az olvasó, ha gondolkozik a dráma egész felépítésén, azonnal észre fogja venni, hogy Euripidesnek erre az első pillanatra kissé talán unalmasnak ható „betétre” éppen a gnóma kedvéért volt szüksége. A szerző ezzel a gnómával valami egészen lényegeset akar mondani, különben nem vezetné be harminchárom hosszú sorral. Ha az egész drámát interpretálnánk, könnyen meg-

állapítható lenne, hogy ez a két Gorgo-csepp Kreusa karján *szimbólikus*. Amiképen egymás mellett hordja karján a halálhozó mérget és a gyógyító cseppet, ugyanúgy egymás mellett van ez a két principium jellemében is. A különbség csak az, hogy a méreg és a gyógyító csepp *nem vegyül egymással*, mind a kettő ugyanannak a lénynek, a Gorgonak a véréből való, és mégis elválík egymástól. Kreusa jellemében viszont a jó és a rossz szétválaszthatatlan egység. („Minő csodás keverce rossz s nemesnek a nő, méregből és mézből összeszűrve“ — mondja Madách is.) Hogy ez valóban így van, azt bizonyítja az egész dráma. A gnóma tehát Euripides szerint *hamis*; nem az író világnézetét foglalja össze, hanem annak pontosan az ellenkezőjét.

Ahhoz, hogy Euripides világképét a gnómákból megállapíthassuk, előbb meg kellene vizsgálnunk minden egyes gnómának a funkcionális szerepét. Az eredmény nem lenne kétséges: hamarosan kiderülne, hogy Euripides-elképzelésünk téves.

Szabó Árpád.

*

Zwei methodische Beispiele für die sogenannte „funktionale“ Euripides-Interpretation werden hier eingehender behandelt. Als erstes Beispiel wurde der bekannte $\psi\omicron\rho\omicron\varsigma$ und $\epsilon\pi\alpha\iota\nu\omicron\varsigma$ τοξότου im euripideischen Herakles (V. 159—164 und 188—203) gewählt. Wilamowitz sah darin eine „Abschweifung vom Stoffe“, eine „beabsichtigte Anspielung auf zeitgenössische Zustände und Ereignisse“. (Vgl. Wilamowitz, Euripides Herakles S. 139 ff.) Dagegen wird hier eine andere, funktionale Interpretation vorgeschlagen. Es wird darauf hingewiesen, dass gerade Lykos, der moralisch tiefstehende und verworfene Parvenü den Bogenschützen schmäh't. Er, der in seiner Verworfenheit auch die unschuldigen Kinder des Herakles zu töten beabsichtigt, damit er keine Angst vor der Rache zu haben brauche, gerade er behauptet, dass der Bogen eine unedle und unritterliche Waffe sei. Die Schmähung des Bogenschützen ist also bei Euripides eine groteske Charakterskizze der Parvenü-Moral. Noch grotesker wirkt aber die Verteidigung des Bogenschützen im Munde des aristokratischen Amphitryon. Als Vertreter der vergreisten Kalokagathie müsste gerade Amphitryon in dem Bogen eine unedle und verpönte Waffe erblicken. Statt dessen verteidigt er den Bogenschützen und indem er die Vorteile des Bogens hervorhebt, bekannt er sich unwillkürlich und unbewusst zu den Idealen des verworfenen Lykos. Der Streit über den Wert des Bogenschützen ist also nach dieser Interpretation gar keine Abschweifung vom Stoffe, er fügt sich vollkommen in das Ganze des Werkes hinein, und er ist eigentlich ein Stück ironischer Moralphilosophie von Euripides. Als zweites Beispiel für die funktionale Betrachtungsart wurde eine euripideische Gnome (Ion 1017) interpretiert. Oft wird die Weltanschauung des Euripides aus den Mosaikstücken seiner Gnomen rekonstruiert. Dabei vergisst man aber oft danach zu fragen, ob eine euripideische Gnome tatsächlich die Auffassung des Euripides, oder ob sie nicht gerade umgekehrt ihr Gegenteil zum Ausdruck bringt. Die hier interpretierte Gnome: Ion 1017 scheint zweifellos gerade das Gegenteil der euripideischen Weltanschauung auszudrücken. Das ganze Drama Ion beweist ja, wie falsch die im Vers 1017 zitierte Gnome ist. „Das Gute vermischt sich nicht mit dem Schlechten“ — sagt Kreusa, aber sie selbst ist der lebende Beweis dafür, wie das Gute und das Schlechte in dem Menschen eine unzertrennliche Einheit bilden.

Árpád Szabó.

PÉTERFY JENŐ, A SZÉPIRÓ.

Aki egyszer valamennyire is elmélyed a Péterfy-szövegekben, legyenek azok akár a legelvontabb szellemű és a legtudományosabb hangú esszék, önkénytelenül észre kell vennie, hogy a fogalmak világát a költő látja meg és a szépiró tolla dolgozza fel. Majdnem szóról-szóra állnak reá azok a szavak, amelyekkel egy francia írótt jellemzett: „gondolataival gyakran a dolgok mélyét érinti, de előadásában mindig könnyed, gazdag képzelmű, a grátiáknak áldozik“. (Bp. Sz. LXXVIII. 143. l.) S ehhez csak azt tehetjük hozzá, hogy hajlékony és egyben oly rendkívül kifejező erejű stílusa tárgyának tökéletes átéléséről tanúskodik. Oly nagy ez az átélés, tehát akkora az összhang a lényeg megragadása és megfogalmazása között, hogy a szövegekben lassan-lassan megfedkezünk a tudásról, a páratlan kritikus elmeről és egyre inkább a minden időkhöz szóló és egyképen érdekes művész lép szemünk elé. Bizonyosan innen van az, hogy az egymást követő nemzedékek újra meg újra felfedezik a maguk számára Péterfy Jenőt. Helyesen látja meg tehát Péterfy lelki arcát és írói mivoltát az egyre gyarapodó Péterfy-irodalom talán máig legértékesebb s legteljesebb tanulmányának szerzője, Rédey Tivadar, midőn ezt írja: „Annak a húsz éves költőnek, akit Sainte-Beuve szerint, holtan hordozunk magunkban, mindnyájan, életünk fogytáig: annak életben maradásához sem hiányoztak Péterfyból az összes feltételek.“¹

Közvetlen baráti köre úgy tudta is Péterfyről, hogy költőnek indult. A korai zenei tanulmányok és a német költészet élményszerű megismerése ösztönzőleg hatottak reá, verselgetni kezdett, de hamarosan rá kellett eszmélnie arra, hogy nem eléggé költő. Angyal Dávidné, Péterfy költemény-sorozatának közrebocsátója az író tragikus összeomlásba vezető lelki válságát éppen abban látja, hogy minden eredeti hajlandósága és készsége ellenére sem válhatott igazán költővé: „Nemcsak azért oly értékesek (t. i. a versek), mert az ő mimózaszerű lelkének legszemélyesebb, legintimebb vallomásai, — hanem mivel tanúságot tesznek arról, hogy *Péterfy, az író természeti hajlandóságánál fogva költő volt*, sorsának pedig legsúlyosabb átka, lelkének tán legrejtettebb szomorúsága, hogy teljesen azzá nem alakulhatott!“² Hiszen valóban minden adottsága

¹ Rédey Tivadar: Péterfy Jenő, Budapest, 1909. 10. l.

² Angyal Dávidné: Péterfy Jenő sirjára, Szerda, I. 5. 209—213. l.

megvolt hozzá, miért nem lehetett hát Péterfy költővé? Talán azok a nagyon bizalmas sorok adják ennek a magyarázatát, amelyeket Angyal Dávid idéz a húszéves Péterfy tollából: „Itt tűnik élénk egy talentum, szellemünk ez irányát mohón felkapjuk, fejleszteni iparkodunk s erre a másik sarkon egy más talentum syrenhangja csábít; — vagy helyesebben s leggyakrabban egyéni hajlamaink, szellemünk egyes ágait talentumok színében láttatják előttünk. Hol legyen itt az iránytű helyes választásunkhoz?”³ Ez a nyugtalan keresés, ez a tragikus soha meg nem állapodás vonult végig egész életén, de végeredményben ennek köszönhetjük a Péterfy-esszét, ezt a művészi formájú, prózai műfajt.

Ezek után éppen nem érdektelen, ha röviden áttekintünk Péterfy szépírói munkásságán. Előljáróban megállapíthatjuk, hogy szépirodalmi írásainak a száma meglepően csekély. Néhány németnyelvű vers, utalások novellisztikus és drámai kísérletekre, két szépirodalmi tárcsa s végül pár regény- és novellafordítás, terjedelmes művében valóban kis helyet foglalnak el ezek az írások. Mégis figyelmet érdemelnek egyrészt, mert csak velük teljes a Péterfy művéről kapott kép, másrészt meg önmagukban is jellemzőek.

„Emésztő búját csak akkori legmeghittebb barátjának, gyermek- s ifjúkori éveitársának panaszolja meghatóan gyönyörű sonettjeiben” — írja Angyal Dávidné. Ez az ifjúkori barát, Bubla Ferenc kúriai tanácselnök engedi át közlésre 1906-ban Péterfy költeményeinek egy részét. Többi verse és tudomásunk szerint más kéziratban maradt és bennünket közelebből érdeklő írásai ezidő szerint még lappanganak. E néhány versből is kitetszik azonban, hogy a további gyakorlat során jelentékeny költői tehetség bontakozhatott volna ki.

Ami elsősorban meglep, az költeményeinek a későbbi Péterfynél szokatlanul őszinte hangja. Úgy is foghatjuk fel, mint önvallo-másokat a bizalmas barát számára, az utazásai során kapott élményekről, lelki viaskodásairól, érzelmi viharairól, az életet, a halált, az értelmetlenséget és az értelmet illető problémáiról. Verseit német nyelven írja, ezen a nyelven beszélget németes műveltségű édesanyjával és társalog barátjával. Ez is bizonyítéka annak, hogy bármennyire költőnek indul is, ez a már ifjúságában olyan szerény lélek nem vágyik költői sikerekre. Csak barátját keresi fel tépelődéseivel és a nagy kérdésekkel, amelyekre olyan nehezen talál feleletet. Mert már a húszéves ifjú is tépelődik és a halálra gondol:

Doch auf des Lebens arg verschlung'nen Pfaden
Verirrt sich oft der arme Mensch und weint

³ Angyal Dávid: Péterfy Jenő élete, P. J. Összegyűjtött munkái. A Kasszelik-alapítványból kiadta a Kisfaludy Társaság, I—III. kötet. Budapest, Franklin, 1901—1903. XIV. 1.

In Bänden hält ihn Unglück, Schuld vereint,
Und seufzend glaubt er, ihm sei nicht zu raten.

Im Staube liegt sein Muth; er denkt nicht kühne Thaten,
Und wie das Schlachtross einst froh aufgezümt,
Nun herrenlos, sich den Tod zu wünschen scheint,
So auch der Mensch, mit Sorg' und Schmerz beladen.

Valóban merész ifjú szimbolika: az élethez való bátorságát elejtett költő harci paripához hasonlítja magát, mely urát veszítve, a halált kívánja. A bátorság tehát uralkodás az élet felett s akiből ez hiányzik, vagy kiveszett, azon az emberen nem lehet segíteni. Íme, itt vannak a görög tragikusokat és a tragikumot magyarázó Péterfynek alapvető lelki gyökerei. S ha nem is tanúskodnék ez a két szakasz össze ihletről és művészi lendületről, akkor is több volna a húszéves fiatalember szentimentális verselgetésénél, mert e néhány sorba rejtett félelmetes probléma Péterfy életének sorsdöntő problémája. „Ha ezeket a lelki diagnózisokat egy olyan kaliberű ember, mint Péterfy felismerte, a saját életéről — jegyzi meg Angyal Dávidné —, mellyel szabadon — amint ő mondani szokta — «nyomorúság hátrahagyása nélkül» — rendelkezhetett — elhatalmasodik lelkén a nagy kérdés: «Miért tovább?»⁴

Kortársai és tanítványai ösztönösen megérezték az írónak mint embernek magatartásából kiáradó céltalanságot, amelyet csak időről-időre tudott feledtetni egy állítólagos lángoló szerelem, vagy a görög irodalomtörténet megírásának a feladata. Valójában ő is a magyar irodalomtörténet nagy magányosaihoz tartozott, akik, mint például Vajda János, társaságuk, hivatásuk és munkájuk ellenére egész életükben egyedül érezték magukat és egyedülvalóságukban a természet magányába menekültek. Péterfy is olyan egyedül érzi magát, mint odafent a csillagok:

Am Csorbaer See.

Wenn hell am Himmel Sterne funkeln,
Dann wird der See ein Märchenheim.
Der Schwarm lauter Menschenkinder
Verschwand, — ich bin allein, allein!

Ein leises Echo durch die Lüfte
Zieht klagend in mein Herze ein —
Als hallt' es von den nahen Bergen:
«Warum, warum so ganz allein?»

Und ist Dir fremd der Mensch geworden,
Die Freude welk, zu leben Pein:
Dann komm, oh flieh zu unseren Höhen,
Auch wir sind, so wie Du, — allein!

⁴ Angyal Dávidné i. cikke.

De a természet sem ad mindig megnyugvást a tépelődő léleknek, a hegycsúcsok sem mindig emelik fel, hogy szárnyakat adjanak a megtisztult képzeletnek. A félelmetes sejtések a Tátrában sem hagyják el, a mélységek felett Dante szelleme kísérti. Erről a töprengésről legszebb költeménye, az *Inmitten der Tátra* ad számot, amely több szempontból érdemel figyelmet. Mindenekelőtt azért, mert mint már Rédey Tivadar is rámutatott, ilyen korai időpontra következtethetünk vissza az Isteni Színjáték költője iránt érzett csodálatának eredetére, amely végül legbecsesebb tanulmányát, a Dante-esszét hozta létre.⁵ Másrészt érdekes megfigyelnünk, hogy bár kissé fellazult nyelvezeten és formában, mégis értékes reflexe Arany János Dante-költeményének. Péterfy lelki fejlődéséből nézve pedig azért említésreméltó ez a vers, mivel olvasásakor biztos megállapíthatjuk, hogy egész pályája során csak színesedett, gazdagodott és haladt előre az ember s problematikája és világnézete, de nem változott:

Inmitten der Tátra.

Willst du einmal die Granitwelt besehen,
Eindringen muthig in ihr ödes Reich:
So wird ein theurer Schatten dich umwehen,
Dass Zagenden, Dich, keine Furcht beschleich'!

Soll ich ihn nennen? Kaum darf ich es wagen —
Der Schatten Dante's der die Hölle sah
Wird dich geleiten, über Tiefen tragen,
Wie Ihn getragen der aus Mantua.

Denn Dante's Geist lebt nicht, wo Menschen leben,
Das Unfassbare ist sein Vaterland.
Wo Urweltsformen schrankenlos sich heben,
Wird seine hohe Macht Dir erst bekannt.

Im Sonnenschein siehst nun das Gefilde
Das zitternd, er in ew'ger Nacht geschaut,
Und was er eingerahmt zu klarem Bilde,
Das hat Natur in Stein hier aufgebaut.

Zwar fehlt das tiefe Dunkel: höllisch' Feuer
Sprühen hier nicht durch feuchte Finsterniss.
Doch Starres dehnt sich wie zum Ungeheuer, —
Man fühlt auch hier des Todes Bitterniss.

Die Unterwelt ist's in die Höh' geworfen,
Herausgeschworen durch der Gottheit Macht;
Und Dante's Geist wandelt hier wie verborgen
Dem freien Licht zum Trotz, in dunkler Tracht.

Und wenn dann oft die dichten Nebel wallen,
Der schrille Wind schaurig durch Klüfte saust:

⁵ Rédey Tivadar i. m. 105. l.

Dann hörst du Laute der Verdammten schallen
— Horche, nur horch! — wie der Avernus braust.

Feltűnő, milyen ép és érett már a fiatal Péterfy formaérzéke. Helyes és változatos a rimkezelése és a ritmikája is csak néha-néha zökken. Szereti a nehéz versformákat, ezért írja kedvvel szonettjeit, amelyek közül kettőt ismerünk. Mindkettőnek megkapó a dallamossága. A műfajnak megfelelően mindkettő érzelmes témáról énekel: a szívét tárja fel a költő. De milyen komor hangon, milyen elborult kedéllyel, a sötét gondolatokba való mekkora elmerüléssel! Értéktelen holmi ez az elszakított fátyolhoz hasonlatos szív, mely senkinek sem akar tetszeni. Alig-alig dobog már és nem is igen vágyik tovább dobogni. Nincsenek nagy álmai, csodálkozik a földi hiúságokon, a szerencsét hajhászó embereken. S akkor éppen a szomorú céljavesztettségben hirtelen csodálatos világ tárul fel előtte: a költészet világa ez. A költők emelik magukhoz Péterfy csüggedt lelkét és ideig-óráig megvigasztalják:

I.

Mein Herz vergleicht sich einer stummen Leier,
Von welcher die Goldsäume abgefallen;
Ein wertlos Ding, das Niemand will gefallen,
Wie welke Rose, wie zerriss'ner Schleier.

Sie liegt, verlassen, auf ödem Gemauer,
Wo ihre Töne unbemerkt verhallen,
Wenn oft der Wind durch die geborst'nen Hallen
Mit schrillum Aufschrei stört der stille Feier.

Doch horch', o horche! wieder klingt die Saite,
Geheimnisvoll berührt vom Mondenstrahle
Während Natur der Ruhe Schleier webt.

Wie Traumestöne, schwebt es in die Weite...
Dann schweigt. — Vielleicht war es zum letztenmale
Dass ihre Seele — klingend ausgelebt...

II.

Ja wohl! Mein Herz schlägt kaum und will nicht schlagen,
Und wenn die Menge auf dem Markt des Lebens
Sich müde läuft und ringt um Glück vergebens
Und sich zu Plagen sammelt neue Plagen,

Dann bin ich als ein Todter zu beklagen
Mich treibt die Lust nicht frohen Vorwärtstrebens
Ich staune nur; wie hastigen Bewegens,
Die Menschen nach des Glückes Schatten jagen.

Da schwillet in mir plötzlich neues Leben.
Auf gold'nen Wolken heben sich Paläste,
Wo Dichtersschaaren ew'gem Sange lauschen.

Auch meine Seel' ergreift ein süßes Beben.
Theilnehmend an dem hohen Götterfeste,
Hör ich den Quell der Poesien rauschen.

Nem szabad túlzásba esnünk és többet magyaráznunk e költeményekbe, mint amennyi bennük van. Költőnek indult ugyan Péterfy Jenő, legalább is a maga és barátja számára annak, a líra azonban — formája szerint mindenesetre — hamarosan elpártolt tőle. Feltehetjük, hogy a közzétett versek költői termésének legjavából valók, Péterfynek, a költőnek teljes lemerése azonban két okból nem lehetséges: először azért, mert nem ismerjük egész költészetét, másodsor, mert az ismertekről sem tudjuk pontosan, mikor íródtak. Bizonyos, hogy írói pályájának kezdetéről való valamennyi és Rédey szerint „Goethe nyelvének sphaerikus zenéje, meg Schiller «dallamos mennydörgése» rezgésbe hozzák lelkét és könnyed lyrai accordokat csálnak ki belőle”.⁶ De rajtuk kívül Lenau, Heine s talán Hölderlin és nem utolsósorban Arany János hatottak reá ösztönzőleg. Hiszen ha német nyelven írt is, mindekelőtt a magyar föld és a magyar szellemiség ihlette már ekkor is. Tehetséges ifjúkori líra ez, de helyel-közzel közhelyszerű frazeológiája tüstént elárulja, hogy nem lehet bővízü és hamar elapad. Ez a líra messze túlnő az ifjonti érzelgőségeken és ami utána következett Péterfy művében, egyenes folytatása e kezdeti soroknak.

Angyal Dávid szerint e lírai állomást a Goethe- és Shakespeare-tanulmányok hatására a novellisztikus és a drámai kísérletek kora követte.⁷ Péterfy maga ír erről 1880-ban a Bulyovszky Gyulával folytatott színházi harc során: „Réges-régen én is írtam néhány kiadatlan tragédiát Fredegundáról, Caesar Borgiáról; talán még megvan kéziratuk.”⁸ Ezek a kéziratok azonban mindezideig nem kerültek elő és lehetséges, hogy Rédeynek van igaza, aki szerint „a végig ironikus hangú cikk e szavai nem sokat jelentenek”.⁹ Így talán hiába is keresnők ezeket a drámai kísérleteket.

Két novellájának azonban birtokában vagyunk. Mind a kettő 1880-ban jelent meg az Egyetértés tárcájaként. Mind a kettő közelről jellemzi és magyarázza íróját. Az elsőnek *A bűvös hegedüs* a címe és február 15-éről való. A novella egy Paganini-történetet dolgoz fel. Ebben az időben, 1878. július óta, Péterfy az Egyetértés munkatársa volt s ebben a lapban színházi és irodalmi bírálati mellett főképen zenei cikkeit jelentette meg. A zene élete első tudatos pillanatától szinte végső órájáig legszemélyesebben érdekelte. Egyik utolsó baráti sétája alkalmával is Wagnerről kívánt beszélgetni.⁹ Különösen a hegedűjáték vonzotta.

⁶ Rédey Tivadar i. m. 9. l.

⁷ Angyal Dávid i. m. XV. l.

⁸ Rédey Tivadar i. m. 10. l.

⁹ Lederer Béla: Emlékezés Péterfy Jenőre, Új Magyar Szemle, 1900. november, 236. l.

Az —ő— kézjelzésű novella arról szól, hogy éppen akkor top-pant Párisba öreg mesterével Sch. Ferenc stuttgarti ifjú, midőn ott Paganini aratta óriási sikereit elbűvölő játékaival. Tehetséges volt az ifjú és nagyon ügyes, „a könyvek azonban csak nehézkessé, érzelgőssé tették. Harmincötéves korában a nagy gyermek árva lett. Csak ekkor tudta meg, hogy szegény. Anyja fáradott érte, hogy a nehéz gondoktól szabadon, a fiú boldog álmainak élhes-sen“. Az öreg mester a sikerek útjára készíti elő Ferencet, de mi-kor meghallják Paganini játékát, döbbenetesen eszmélnék arra, hogy az ifjú egyelőre nem győzheti le a virtuosot. Valami hiányzik belőle. S ekkor az öreg mester elmeséli tanítványának Tartini szomorú történetét, akit egy rettenetes szombat estén megfojtott démona, „ugyanaz, amelynek hegedűjébe egy szűz leány lelkét varázsolta“. Paganini meg legjobb barátja beleiből készített hűrt hegedűjére. Ezért tud olyan megejtő varázssal játszani. Nem elég a tudás, az ujjak ügyessége. Egy áldozatos, odaadó baráti léleknek kell a húrokból felsírnia. Ferenc megérti tanítója szavainak célza-tosságát s belső küzdelmei csak fokozódnak, mert megsejti, hogy öngyilkosságra készül az öreg, mert segíteni akar rajta. Ijesztő csend s egy levél vár reá a véres szobában. „A mély csend néha a halál hírnöke. Halottas ágy, vagy sírgödör mellett a némaság titokzatos hatással bír, s félelemmel tölti el a lelket.“ De Ferenc túleszi magát a félelmen s a levél rendelkezése szerint húrokat fon mestere idegeiből. Úgy készül fanatikus kábulatban a nagy zenei párbajra Paganinivel. Az elsőségért akar megküzdeni. Gent-ban folyik le a párviadal. Először Paganini játszik, aztán Ferenc ellenfelének *Boszorkánytáncát*. „Öreg mestere nem hazudott, midőn mondá: mindenre tanítottalak, a mit tanítani s te mindent meg-tanultál, a mit tanulni lehet.“ Az első hangok hallatára elül a kö-zönség gúnyos kacaja, megrázó szépségűek ezek a hangok. „De a fata morgana, mely Ferenc képzeletét csalódásban ringatá, egy pillanat alatt elenyészett számára. Hiába voltak a csodás húrok, hiába áldozta fel magát öreg mestere! A szenvedély hangját, az agónia hörgését, az elkárhozottak nyögését hegedűje visszaadni nem tudta. Ködbe veszett minden illúzió! Ekkor vad lázzal letépi a húrokat, Paganini lába elé veti magát és esdeklőn kéri bocsána-tát. A bűvös hegedűs felemeli a kétségbeesett Ferencet, dicséri zenei készségét, de azt mondja: „Máskor, ha hegedűdbe életet akarsz önteni, olasz idegekről gondoskodjál... lelkedbe is valaho-gyan az olasz tüzet lopjad.“ Befejezésül az író megjegyzi: „Mi pe-dig ne feledjük, hogy e történet még akkor esett meg, midőn a színházban úgy, mint a hangversenyteremben még kizárólag olasz művészek uralkodtak.“

Az idézett mondatok egy része igazolja, mennyire a roman-tikus mesének megfelelő stílusban mondja el Péterfy a történetet. Vad ütemben száguldó s képekben gazdag a nyelve, majd az elő-

adás higgadt mesemenetté csendesül aszerint, amint a fordulatok kívánják. Ez a stílus döntő bizonyítéka a szépiró Péterfynek. Azonkívül a novellának hibátlan a kompozíciója, mert az öreg mester halálát követő rész látszólagos törése és az előadásmód vélt esése egészen másra enged következtetni s ez az, hogy Péterfy távolról sem akart vadromantikus grand-guignolt írni. Heine Romantische Schuléja egyik-másik lapjára kell egyre emlékeznünk, de szelidebb hangolásban. Péterfy sem veszi komolyan történetét, ő is ironizál s ha halványabban ugyan, a zárósorokban rajta is észrevehető a finton. Ez az írás a szélsőséges romantika nagyon kisszámú magyar ironizálásához tartozik. De az írónak legsikerültebb harcos kritikáit is eszünkbe juttatja ez az elbeszélés, amely szépirodalmi formában azoknak méltó társa.

Másik novelláját *Az olló. Egy pedellus élményeiből* címen május 13-án közölte az Egyetértés. A tárcza alatt a Cathedra jelzés olvasható. Arról szól, hogy az öreg Clarissimus Syllaba Tóbiásnak negyvenévi lelkiismeretes tanári működés után azt is meg kell tanulnia, hogy „a professornak nem az a főfeladata, hogy embert neveljen Borzas Bercziből, Piszke Mátyásból et sic porro, — hanem az, hogy árkuson jelentéseket firkálgasson a minisztériumnak, hogy Borzas Berczi meg Piszke Mátyás milyen dispozicióban méltóztattak lenni hamvazó szerdán meg zöld csütörtökön, hányszor kés-tek meg fél perccel a botanikai óráról, van-e zsebkendőjük et sic porro. Istentelenség a professortól azt követelni, hogy foliánsokat terjesztgessen föl mindenféle tabellákkal, kimutatásokkal, mettől meddig, ki mennyit fog tanítani a jövő hóban, s még az osztálykönyveket is bemutassa s értesítse ő excellenciáját, hányszor felelt meg Borzas Berczi, Piszke Mátyás secundára...“ Az igazgató, Clarissimus Szkala szigorúan megkívánja tanáraitól a kimutatások elkészítését, hiába prűszköl ellene a derék Syllaba és hiába erősítgeti, hogy lenyeli a fejét tormával, ha valaki azokat csak át is nézi. Történik egyszer, hogy János pedellusnak egy igen fontosnak mondott iratcsomót kell a felsőbb hivatalba vinnie, melyet az igazgató két madzaggal is átköt. Alig tér vissza János, Clarissimus Szkala észreveszi, hogy eltűnt a hivatalos olló és szigorú vizsgálót akar indítani. A nyugalom kedvéért Syllaba tanár úr megtéríti az olló árát, mintha ő vesztette volna el. Éppen értekezleten ül a tanári testület, midőn János visszahozza a fontos iratokat és a kötegből kihull az annyira keresett nagyolló.

Humoros szatíra ez a fordulatosan, de feltűnően éles hangon megírt történet. Szerzője látszatra könnyedén mulattatni akar, gúnyos nevetése mögött azonban nem nehéz felfedeznünk alig-alig visszafojtható keserűségét. Nem is a szükséges írásbeli kimutatások elkészítése fáj Péterfynek, sem a magától értetődő igazgatói fegyelem, hanem czerszer felhánytorgatott pályatévesztettsége s azon túl életének céltalansága fojtogatja. A szatíra különös mű-

faj. Nemcsak azt sebzi, akit ostoroznak, de azt is, aki ostoroz. Ez a kis írás nagy leleplező s elsősorban az író t leplezi le, hiszen legbelsőbb élményéből fakad. Ismeretes több fogalmazásban idézett, de egyértelmű nyilatkozata: „Én jobb szeretnék pinia-toboz lenni a Monte Pincion, mint reáliskolai professzor Budapesten.”¹⁰ Keserű öngúny van ezekben az árulkodó szavakban, amelyek közös lelki gyökérzetűek e szatirikus novellával. Egyebekben ebből az írásból is láthatjuk, mint pedagógiai vonatkozású cikkeiből már tudjuk, mennyire szereti a reábízott gyermeki lelkeket és milyen nagyszerűnek találja az ismeretek átadásának tevékenységét. Csak a maga számára érzi a pályát terhesnek és céltalannak. S ha végül esztétikai tekintetéből nézzük a novellát, megállapíthatjuk, hogy a kissé nyers, maró hang egészen illik a művészi feldolgozott és kikerekített tárgyhöz.

Péterfyról, a szépíróról szólva kell megemlékeznünk szépirodalmi műfordításairól. Ő egyike az elsőnek irodalmunkban, akik az idegen szépprózát tudatos művészettel ültetik át nyelvünkre. Szigorúan igényes a regényfordítóval és fordításával szemben: „A bor- vagy fűszerhamisítás nem oly rút dolog — írja —, mint az a stílushamisítás, melyet a rossz regényfordító elkövet.” (Ö. M. III. 443.) Rédey szerint főleg két egyéni jellemvonása avatja őt a fordítás kitűnő mesterévé: „nagy értelmi simulékonyága és kivételes stílusérzéke”.¹¹ A tudományos prózát nagy filológiai gondossággal és teljes fogalmi beleéléssel adja vissza. Platon- és Taine-fordítása mai napig üde maradt és hihetőleg még sokáig nem avul el. Szépprózái fordításait pedig az eredeti stílus magával ragadó élménye teszi becsesekké. A fordító szinte teljesen háttérbe szorul, hogy a mű szerzője a maga saját hangján, de a századvég eleven magyar nyelvén szólhasson. Nem fordít sokat és a szövegeket maga választja meg. Bizonytal csak így lehetséges, hogy a szövegnek és stílusának lényegéhez férközzék.

Első és legismertebb fordítása Conrad Ferdinánd Meyernek *Der Heiligéje A szent* címen 1890-ből.¹² A nagy svájci kedvelt írója Péterfynek. Objektívebb jellemző ereje éppúgy megragadja, mint történeti érzéke. Szereti a „mélyszeműségét”, a drámaiságát, a pátoszt s azt a férfias humort, amely a megfelelő helyen fényesen fel-felcsillan benne s „néha nagy művészettel mérsékli épp a legszenvedélyesebb jeleneteket”. (A Paganini-novella is bizonyossága annak, mennyire kedveli Péterfy a humorral, iróniával lefokozott

¹⁰ Szantszándékkal egy tanítványt szólaltattunk meg e nyilatkozat idézésekor és nem sajnálhatjuk eléggé, hogy éppen egy ilyen művészi-tien és rossz regény örökíti meg a diák szemszögéből Péterfynek, a tanárnak alakját.

¹¹ Rédey Tivadar, i. m. 110. l.

¹² A szent. Történeti elbeszélés. Irta Meyer Konrad Ferdinánd. Fordította Péterfy Jenő. Kiadta a Kisfaludy-Társaság, Budapest, Franklin, 1890.

pátoszt.) Tehetségük és egész lelki beállítottságuk sokban rokon; mindkettő szelleme valósággal belenőtt a történelembe s kezdettől fogva a mult gazdag tragikumán izmosult, „annak színeiben gyönyörködött”. Ezért annyira találó, amit Péterfy C. F. Meyer-ről ír: „... nem is a nyugtalan romantikus reszkető kezével s rikító hamis színeivel, vagy külsőségeket hajhászó modorával rajzolja a mult alakjait, hanem az epikus nyugalomával s plasztikai erejével. Nyugodtan alszik bennök az erő, mint a rubintban a fény”.¹³ S ezért tudott ez a rokon tehetség olyan kongeniális fordítást nyújtani. A mű szellemének gyökeréig hatol és így tudja azt adni, ami C. F. Meyerben a legnehezebb, drámaiságában is plasztikus stílusának páratlanul hű magyar tükörképét. Figyeljük csak meg azt a fülledt meyeri drámát ezekben a szoborszerűen tömör mondatokban:

„S Tamás úr a pört a király elé erőszakolta; ez azonban nem akart kegyelemről hallani, hanem méltóságosan így felelt: «Kanczellár, én Anglia keresztyén lelkiismerete vagyok; nem tehetem.» Mire nyugodtan válaszolt a kanczellár: «Mit tehetnék én a század bölcsesége ellen, mely, oh uram! a tiéd is», s aláírta a halálos ítéletet.”

„Mikor a természet elhagyta, hozzám fordult, ki a küszöb mellett állottam s mondá: «Ha Mary boszorkány, én szent vagyok. Hej, öregem! vannak pillanatok, mikor egyaránt iszonyodom attól, hogy mi az ember, és attól, a minek magát képzei.»” (51. l.)

Fél évszázad múltán fordíthatná-e valaki másképen és frissebben C. F. Meyer szövegét? Aligha.

Ugyancsak 1890-ből való Gottfried Keller a *Leute von Seldwyla* című novellaszorozata egyik darabjának, a *Missbrauchte Liebesbriefének* átültetése. A *Szerelmes levelet hiába ne írj* című elbeszélés a Budapesti Szemlében jelent meg két folytatásban.¹⁴ Keller is közel áll Péterfy szívéhez. Becsüli a fáját, mely „lassan hajt, de édes gyümölcsöt terem”. Becsüli benne, hogy megőrizte tősgyökeres vidéki voltát és költészetének minden szálával szűkebb svájci hazájához kapcsolódik. Kedveli a tájleírásait s e helyeknek visszaadásakor Kellerével együtt az ő tolla is a magasba lendül: „De végre megérkezett a hatalmas déli szél s meleg záporát rézsút önté hegyen-völgyön át. Siető futással olvadt a hótömeg; a magaslatokról patakzott a víz, ezer nyelven csacsogva, nevetve, énekelve.” (290. l.) Úgy él ez a természetfestés, mint él Keller ünnepléses stílusú szövegében. S végül humoráért, gúnyolódó kedvéért is szerette Péterfy a svájci irodalom e másik jelesét. Érezzük, mily megelégedéssel fordítja az elbeszélésben szereplő exírő-pincér sza-

¹³ A szent, i. m. Előszó, 4. l.

¹⁴ Szerelmes levelet hiába ne írj. Keller Gottfried után, németből —y—. Budapesti Szemle, LXI. 79—113. és 278—301. ll.

vait a műkedvelő írókról: „Ott nyujtózkodtak, lábatlankodtak, okoskodtak, bújták az újságot, bosszankodtak idegen szerencsén, örültek mások szerencsétlenségén s alkalmilag szaladgáltak haza, hogy gondatlan könnyelműséggel egy tucát »nyelvet« telefirkant-sanak, a mi könnyen ment, mert nem tanultak semmit és a felelősségről fogalmok sem volt.” (83. l.) Vajjon kit ne emlékeztetnének e sorok Péterfy egyik-másik kritikájának szilajabb hangnemére?!

Legterjedelmesebb fordítása C. F. Meyer Jürg Jenatsch-a. A magyar szöveg 1891-ben jelent meg először a Budapesti Szemlében *Jenatsch György* címen.¹⁵ Méltó társa az első Meyer-fordításnak. Meglátszik, mennyire foglalkoztatja képzeletét ennek az izig-vérig renaissance-hősnek a története s meyeri jellemzése. Érdekes különben megjegyeznünk, hogy ez az egyetlen fordítása, melyben olykor-olykor a magyar nyelv szabályai ellen vétő idegenszerűségekre bukkanunk. Lehetséges, hogy ebben a munkájában is utólérte Péterfyt a végzete, az időhöz kötöttség, a sürgősség és így nem simíthatott kedvére szövegén. Ezek a magyartalanságok azonban cseppet sem rontják a fordítás értékét. Ezt könnyen bizonyíthatjuk. 1904-ben Kelen Ferenc és Balla Mihály a Klasszikus Regénytár számára újra lefordította a Jürg Jenatschot.¹⁶ Ez az átültetés is becsületes munka, bár alig érezzük rajta, hogy nyelvileg több, mint egy évtizeddel közelebb van hozzánk. Ebben a fordításban sem sikkadnak el az eredeti szépségei. De meg sem közelíti ez a szöveg Péterfy élményszerű munkáját, mellyel nemcsak az idegen szöveg, de a szerző lelki mélységeibe is hatol s úgy éli mintegy át a magyar nyelv zenéjére annak stílusát. Íme néhány összehasonlító példa a két fordításból. Példa C. F. Meyer dikciójára:

*Kelen Ferenc—Balla Mihály
szövege.*

„— Formahiba! Szabálytalanság! — fortyant fel Pompeius úr haragosan, — ezek igen gyengéd kifejezések a lázadásra, fosztogatásra, gyujtogatásra és bírói gyilkosságra! Abból nem akarok nagy hűhót ütni, hogy a csőcselék körülzárja váramat vagy egy csűrömet felgyujt.

Péterfy szövege.

„Alaki sérelmeket! Szabálytalanságokat! — zúgott föl Planta úr; — inaszakadt kifejezés ez nagyon, lázadás, fosztogatás s törvény örve alatt végbe vitt gyilkosság helyett. Hogy egy csőcselék csapat körülfogta váramat s üszköt vett egy pajtámba, abból nem

¹⁵ Jenatsch György. Regény. Meyer F. K. után németből. — S. M. Budapesti Szemle LXVII. 250—286., 396—436., LXVIII. 85—123., 277—309. és 417—460. — Ugyanez a fordítás 1892-ben önállóan is megjelent a Franklin-Társulat kiadásában. Mi a Budapesti Szemle közléséből idézünk.

¹⁶ Jenatsch György. Borgia Angela. Pescara megpróbáltatása. Írta Meyer Konrád Ferdinánd. Fordították Kelen Ferenc—Balla Mihály, Voinovich Géza—Nyitrai József. Klasszikus Regénytár, Budapest, Révai, 1904.

Hazaárulónak festettek le előttök és úgy rám uszították őket, hogy gonosz csínyjüket rossz néven sem veszem, stb.“ (6. l.)

akarok zajt ütni. Úgy festettek eléje, mint ország árulóját s annyira fölbizgatták ellenem, hogy nem is írom rovására ezt a gaz csínyt, stb.“ (253. l.)

Példa a szerző történelmi dialektikájára:

A Kelen—Balla-szöveg.

„Alapjában véve a svéd király nem egyéb, mint Wallenstein jámborabbik párja. Isten-telen lázadónak, fekete ördögnek festik emezt, a szentség hírében halt meg amaz; az én véleményem szerint azonban mindketten ráerőszakolták a világra terveiket s azért kellett letűnniök, mint letűnik a meteor rövid ragyogás után.“ (81. l.)

Péterfy szövege.

„A svéd király alapjában Wallenstein kegyes ellentétének tűnik elém. Ezt mint istentelen lázadót, mint fekete ördögöt festék a falra, amaz pedig a szentség hírében halt meg. Véleményem szerint mind a kettő jogtalanul ráerőszakolta a világra önkényes terveit; s mind a kettő mint tüzes meteor tűnt le, rövid fény után.“ (428—429. l.)

Végül egy példa Meyer elbeszélésmódjára:

A Kelen—Balla-szöveg.

„A hercegnőnek nagy gyönyörűsége tellett benne, mert költői szárnyalása minden képzeletet felülmúl. Mint a ruczák a tóban, úgy úszott hápogva a könnyek tengerein. — Most azon dolgozik, hogy egy méltó utolsó felvonást fűzzön az egészhez egy jelenleg Párisban nagy sikert arató vígjáték mintájára, melynek szerzője valami madár nevét — valami csókaét vagy varjúét — viseli és a mely teljesen hasonló tárggyal foglalkozik. Ott a konfliktus házasság végződik; itt azonban, ha van még józan ész a világon, nem fog erre kerülni a dolog.“ (108. l.)

Péterfy szövege.

„A hercegné számára, kinek költői lendülete minden józan ésszt megbénít, mindez kimondhatatlan gyönyör volt. Gárogva föl-alá evezett a könnyek tengerében, mint kacsza a tóban. — Most azon dolgozik, hogy méltó utolsó fölvonását ejtse a dolognak egy jelenleg Párisban nagy sikert arató comedia mintájára, melynek szerzője valami madár — szarka vagy holló — nevét viseli s amelynek tárgya egészen hasonló. A darabban az összeütközés házassági reményekkel végződik; itt azonban, ha van még ész az életben, ez nem fog megtörténni.“ (103. l.)

Semmi kétség, a Klasszikus Regénytár kötetében hűséges és szabatos fordítást találunk, Péterfy szövege azonban költői lendületű, numerózus próza. Szinte látjuk, mint keresgél, válogat a kifejezésekben, mielőtt mondatba fűzné őket, hogy minél tökéletesbben közelítse meg az idegen költő nyelvének zeneiségét, s a maga magyar nyelvének zenéjét is kifejezze.

Utolsó fordítása a kevésbé jelentős német írónőnek, Isolde Kurznak *A humanisták* című beszélye, amely 1895-ben látott napvilágot ugyancsak a Budapesti Szemle lapjain.¹⁷ Ezúttal nem a szerző személye, hanem művének tárgya érdekelte. Firenze, az itáliai föld, a renaissance világa, az antik kéziratok története képeletét mindig mozgásba hozta. Ez a fordítása is eleitől végig el nem bágyadó, sőt a híres humanista, Bernaldo Rucellai saját beszédével való jellemzése során szavai áttüzesednek és művészi színvonalban mintha már az eredeti szöveg fölé emelkednének.

Összefoglalva, sokszínű az a kép, amit Péterfy szépirodalmi írásainak — verseinek, novelláinak és műfordításainak — felvonultatásával kapunk. Németnyelvű versei és novellái elsősorban a Péterfy-mű egészét magyarázzák, de önmagukban is élvezetes és gondolkodtató olvasmányok. Regény- és novellafordításai pedig a magyar műfordításnak mindvégig jeles alkotásai maradnak. Bizonyos, hogy nem ezek a művei tartják fenn az író nevét, de csak általuk teljes a Péterfy-mű. Örökké sajnálhatjuk, hogy nem lett legalább Sainte-Beuve értelmében költővé, szépíróvá. *Dénes Tibor.*

Eugen Péterfy als Schriftsteller.

Péterfy, der berühmte ungarische Essayist begann seine Laufbahn als Dichter, aber kurz danach wurde es ihm klar, dass seine dichterische Kraft nicht genügend sei um grössere poetische Werke zu schaffen. Literarische Werke hat er wenig. Von diesen sind bisher bekannt: ein stimmungsvolles deutsches Gedicht, zwei sehr gelungene Novellen und einige Roman- und Novellen-Übersetzungen, die ebenso schön wirken wie im Originaltext. Ausserdem kennen wir noch einige Bemerkungen über seine novellistische und dramatische Versuche. Nicht diese Werke bewahren den Namen des Schriftstellers, doch sie ergänzen vorteilhaft das Bild, das wir vom Werk Péterfys haben.

Tibor Dénes.

¹⁷ A humanisták. Beszély. Kurz Isolda után, németből B. K. Budapesti Szemle LXXXIV. 107—127. és 270—292. ll.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Aristoteles, *Metaphysica* A 5 986 b 8—34.

A filozófiatörténet számára a *Metaphysica* első könyve egyike a legjelentősebb ókori szövegeknek: Aristoteles megidézi filozófus elődeit s az ἀρχαὶ καὶ αἰτιαὶ szempontjából leméri nézeteiket. Ebbe a kontextusba tartozik az eleaiakat tárgyaló A 5 986 b 8—34. Különösen sokat vitatott az a kérdés, hogy vajjon mit is mond e részben Xenophanesről Aristoteles. E kérdés eldöntése ugyanis igen messzemenő következményekkel jár. Aristoteles itt nyilatkozik: 1. Xenophanes relatív kronológiáját illetően; 2. világnézetének általános jellegére vonatkozóan; 3. theológiájának lényegére nézve, különösen abból a szempontból, hogy 4. Xenophanes az istenséget végesnek vagy végtelenségnek képzelte-e? Elsősorban ezek az aristotelesi nyilatkozatok döntenek a pseudoaristotelesi irat: „De Xenophane, Melisso, Gorgia” értékéről s viszont végső fokon ez irat megítélésétől függ, hogy Xenophanesben misztikust,¹ dialektikust² vagy racionalista theológust látunk-e.³ Eppen ezért a következőkben erre a kérdésre szeretnénk válaszolni: Mit állít Aristoteles *Metaph.* A 5 986 b 8—34.-ben Xenophanesről?

Mindenekelőtt azt a lelki szituációt kell megragadnunk, melyben Aristoteles az egész első könyvet és így a minket érdeklő részt is írja, mert csak így ismerhetjük fel a szöveg alapstruktúráját, ez pedig a megértés előfeltétele. Nem önmagáért szemléli a multat. Törekvése kettős; egyrészt feleleveníteni a multat, azonban csak azért, hogy benne másrészt sajátmagára ismerjen. Ezért a mult közvetlen megjelenési formáját vizsgálat alá veszi s így igyekszik kifejtetni a közvetett vonásokat belőle, éppen azokat, melyekben önmagát látja meg. Ennek a lelki kettősségnek megfelelően két egymáson fekvő tartalmi rétegből tevődik össze a szöveg: a mult közvetlen megjelenési formájából és az Aristoteles által kikövetkeztetett vonásokból. Ennek a lelki és tartalmi kettősségnek a megragadására szilárd támpontot nyújtanak a következő, a *Metaph.* I. könyvében igen gyakori kifejezések, melyek éppen a kettősségnek nyelvi jelei: οὐτ' εἰκόσ... οὐτ' ἐκείνους οἰηθῆναι (A 3 984 b), — οὕτε ἐκεῖνοι ἀπὸ ἐπιστήμης οὐτε οὐτοὶ εἰκόσιν εἰδέναι ὅ τι λέγουσιν (A 4 985a 16); — λάβοι δ' ἂν τις αὐτὸ θεωρῶν ἐκ τῶν ἐπῶν (A 4 985b); — εἰοικε... ὑπολαβεῖν (A 5 986a); — φαίνονται... νομίζοντες (A 5 986a 15).

Mondást jelentő kifejezések állnak szemben gondolást jelentőkkel (ἐπη, λέγειν — νομίζειν, ὑπολαμβάνειν, εἰδέναι). Eppen a szó, az, amit az Aristoteles előtti filozófusok elmondtak, jelenti azt a réteget, melyben a mult közvetlenül megjelenik, tudatalatti vagy félig tudatos gondolataik pedig

¹ Nietzsche: *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen.* Werke X. Naumann, Leipzig. 149—150. l.

² K. Reinhardt: *Parmenides und die Geschichte der Philosophie.* Bonn. 1916.

³ W. Nestle, Zeller: *Die Philosophie der Griechen* I. 1.-ben 632. l. Anm.

a közvetetten látható vonások rétegét. A két réteget pedig Aristoteles következtetése köti össze (ἐοικε). A következő nyelvi képlet fejezi ki plasztikusan ezt az alapstruktúrát: λέγειν — ἐοικειν — νοῦν. Számunkra különösen figyelemreméltó, hogy ἐοικε szerepel leggyakrabban a következtetés jelzésére.

Ha már most az érték szempontjából vizsgáljuk Aristoteles tudósítását, ott, ahol csak az őt megelőzők szavait közli, nincs okunk hitelességben kételkedni. Más a helyzet ott, ahol következtet. Itt kétféle hiba lehetséges: egyrészt eltolódnak az arányok az apró, mellékes vonások túlságos hangsúlyozása következtében, másrészt Aristoteles a múltban olyan vonásokat vél felfedezni, melyek nincsenek meg benne. De nem szabad túloznunk. Tisztában kell lennünk azzal, hogy Aristoteles gondolatai impliciten csakugyan benne voltak elődei elképzeléseiben, hiszen azokból fejlődtek ki s így önmagában véve tényleg lehetséges, hogy Aristoteles a múltban önmagát találja meg.

A minket érdeklő részben is világosan felismerhető az egész első részre jellemző kettős struktúra; ἐοικε három helyen is előfordul benne:

a) Παρμενίδης μὲν γὰρ εἰοικε τοῦ κατὰ τὸν λόγον ἔξος ἀπτεσθαι, Μέλισσος δὲ τοῦ κατὰ τὴν ὕλην. διὸ καὶ ὁ μὲν πεπερασμένον, ὁ δ' ἀπειρόν φησιν εἶναι αὐτό.

b) Ξενοφάνης δὲ... οὐδὲν διεσαφήνισεν οὐδὲ τῆς φύσεως τούτων οὐδέτερας εἰοικε θιγεῖν.

c) Παρμενίδης δὲ μᾶλλον βλέπων εἰοικε που λέγειν.

a) esetében világos a két réteg, melyeket ἐοικε kapcsol össze: φησιν — ἐοικε — ἀπτεσθαι.⁴ c)-nél is ugyanez a helyzet: βλέπων — ἐοικε — λέγειν. Vajon nincs-e jogunk ezt b)-nél is feltételezni? Θιγγάνω eredeti jelentése gyengébb formája ἀπτομαι értelmének. Ez a viszony átvitt értelemben is elképzelhető, s csakugyan θιγγάνω-t gyakran használja Aristoteles ilyen értelemben.⁵ Az aristotelesi ἀπαξ λεγόμενον: διασαφηνίζω-nak „felvilágosítás” értelme kézenfekvő. Csak e kettősség felismerése által nyer értelmet a két réteget elválasztó οὐδέ. a), b) és c) esetek tehát csak annyiban különböznek, hogy az a)-ban Aristoteles a logikai sorrendet követi, b)- és c)-ben a megismerését s így gyakorlati példáját adja a πρότερον ἀπλῶς-πρότερον πρὸς ἡμᾶς-nak.

Ez a strukturális felismerés képesít bennünket a rész helyes értelmezésére: Parmenides a τὸ ἐν-t logikai természetűnek gondolta, Melissos anyagi lényegűnek. Ezért mondja Parmenides végesnek, Melissos végtelennek. Xenophanes pedig, aki először foglalkozott az eggyel, mert Parmenides állítólag az ő tanítványa volt, egyáltalán nem nyilatkozott erről és nem is bukkant rá az egy természetének e két lehetőségére.⁶ διεσαφήνισε a szó síkján, a közvetlen síkon van, ugyanott, ahol az ἀπειρον—πεπερασμένον ellentét, tehát csak erre vonatkozhat. Nincsen tehát igaza Reinhardtnak, aki szerint ebben az egész részben pusztán a κατὰ τὸν λόγον-κατὰ τὴν ὕλην ellentétről van szó.⁷ οὐδέ... θιγεῖν viszont a gondolat síkját, a közvetlen síkot jelenti és ennyiben szorul Zeller és mások állítása módosításra.⁸

Nem, Xenophanesnél egészen másról van szó: ἀλλ' εἰς τὸν ὅλον οὐρανὸν ἀποβλέψας τὸ ἐν εἶναι φησι τὸν θεόν. A kifejezés első részében Reinhardt

⁴ Gyakran jelent Aristotelesnél gondolati „megragadás”-t: Metaph. A 985 a 11; A 1073 b 9; Περὶ ἀναπνοῆς 472 a 3.

⁵ Metaph. A7 1072 b 21: νοητὸς γὰρ γίγνεται θιγγάνων καὶ νοῦν, (sc. ἀρχὴ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς φύσεως). — Metaph. Θ10 1051 b 24—25: ... θιγεῖν καὶ φάναι... τὸ δ' ἀρνοεῖν μὴ θιγγάνειν.

⁶ τῆς φύσεως τούτων οὐδέτεραι. Kettős gen. part. ebből: τῆς φύσεως αὐτᾶν = αὐτὰ φύσεις.

⁷ Parmenides und die Geschichte der Philosophie 98. l.

⁸ Die Philosophie der Griechen⁷ I. 1 632. l. Anm.

helyesen látta meg „das typische Bild des Religionsstifters“.⁹ Azonban ennél többet akar mondani Aristoteles, ahogy erre már a ὅλος jelző hangsúlyos helyzete is utal. Hogy mi ez a több, ami a kifejezés első részét szorosan a másodikhoz kapcsolja, akkor értjük meg, ha tekintetbe vesszük a következő három mozzanatot: 1. Aristoteles előzőleg is, és e sor után is a τὸ ἐν-ről beszél. Parmenides és Melissos így és így gondolkodtak és beszéltek a τὸ ἐν természetéről, Xenophanesről ez nem állítható, hanem... Arról van tehát szó, hogy miként határozta meg Xenophanes a τὸ ἐν természetét. Nem a τὸ ἐν az új ebben a sorban, hanem a ὁ θεός.¹⁰ 2. A τὸ névelőnek, pontosabban annak, hogy ἔνα εἰναὶ φησι τὸν θεόν helyett τὸ ἐν εἰναὶ φησι τὸν θεόν áll, nyilván különös jelentése van, és pedig τὸ ἐν = az a bizonyos eleai ἐν.¹¹ Nem szükséges Zellerrel ὅλος οὐρανός = τὸ ἐν-t magyaráznunk. Sőt Metaph. A 1074 b 2 alapján¹² ez a felfogás szinte lehetetlenné válik. S ez a harmadik mozzanat, amire tekintettel kell lennünk. Aristoteles azt akarja mondani, hogy Xenophanesben az ég egészének a látása keltette fel a ὁ θεός azaz a εἷς θεός gondolatát. S éppen ez a ὁ = εἷς θεός volt Xenophanesnél az, ami a többiekénél τὸ ἐν.¹³ A τὸ ἐν természetét Xenophanes úgy határozta meg, hogy az ὁ θεός. Vagy másképpen megfogalmazva: ami Xenophanesnél ὁ θεός volt, abból az utána következőknél τὸ ἐν lett. Ki kell emelnünk azt, hogy Aristoteles egyrészt tisztában van a Xenophanes és a többi eleaiak közötti mélyreható különbséggel,¹⁴ másrészt azonban Xenophanest mégis szorosan a többi eleaihoz vonja, csak rajtuk át látja. Xenophanes nem ἔνα εἰναὶ φησι τὸν θεόν, hanem τὸ ἐν εἰναὶ φησι τὸν θεόν. Vajon nem adja-e kezünkbe ez a hely a kulcsot a doxografikus Xenophanes-kép titkának feltárására? Ez a titok pedig talán az, hogy Xenophanest soha nem látták önmagában, hanem mindig csak mint πρῶτος ἐνίας-ct.

Xenophanes tehát, az eleai tan megkezdője, Parmenides mestere nem nyilatkozott arról, hogy az egyetlen véges-e vagy végtelen; nem is töprengett azon, hogy logikai vagy anyagi természetű-e, hanem áhitatos élmény alapján állította, hogy az Isten egy (később ebből az egyetlen istenből lett az egyetlen létező), s éppen ezért kezdetlegesebb az ő elgondolása, mint Parmenidesé.

Ha most azt nézzük, hogy mi mindebből a tényleges Xenophanes és mi Aristoteles következtetése, azt fogjuk találni, hogy οὐδὲν διεσαφηνίσεν és τὸ ἐν εἰναὶ φησι τὸν θεόν utalnak Xenophanes tényleges nyilatkozataira, az pedig, hogy Xenophanes nem gondolt a létező logikai vagy anyagi természetére, hanem az ég egészére tekintve jött az egy isten gondolatára, Aristoteles következtetése. Mennyiben helyesek e következtetések? A létező természetére vonatkozót nagyjából elfogadhatjuk; az, hogy Xenophanes „Religionsstifter“-típus volt-e, kétséges. Az azonban lehetetlen, hogy az éggömb gondolata keltette fel Xenophanesben az egy isten gondolatát; Xenophanes kifejezetten és hangsúlyozottan nem gömbalakúnak gondolta az eget.¹⁵

⁹ Parmenides 98—99. l.

¹⁰ Ez grammatikailag abban jut kifejezésre, hogy τὸ ἐν az értelmi alany, ὁ θεός appositiv praedicativa.

¹¹ Empedoklesről: τὰ τέτταρα. Metaph. A 3 984 a.

¹² περιέχει τὸ θεῖον τὴν ὅλην φύσιν.

¹³ A kettősség még e mondatban is átesillog: ἀποβλέψας — φησι. εἶναι, mely felfogásunkat zavarni látszik, éppen azzal magyarázható, hogy a kifejezésnek ez az eredete: ἔνα εἰναὶ φησι τὸν θεόν. Hogy τὸ ἐν-nek ez nem erőszakolt magyarázata, nyilván mutatja Pseudoaristoteles: De XMG. c. 3. 9.: τὸ δὴ τοιοῦτον ἐν, ὃν τὸν θεόν εἶναι λέγει. Itt τὸ ἐν egész nyilvánvalóan ὁ θεός-szal egyértelmű és csak ὁ θεός-szal egyértelmű.

¹⁴ Parmenides-szel szemben ez a μικρὸν ἀγροικότερον-ban nyilvánul.

¹⁵ Diels: („εἷς θεός... vom οὐρανός gesagt.“ D-K⁴ I. s. v. Xenopha-

Mindennek pedig a Xenophanes-kép megrajzolását illetően az a következménye (azonkívül, hogy ez a hely is a Xenophanes—Parmenides sorrend mellett szól): 1. hogy a pseudoaristotelesi irat: „De XMG“ hitele erősen megrendül, tekintettel arra, hogy ez az irat határozott nyilatkozatot tulajdonít Xenophanesnek az ἀπειρον—πεπερασμένον-kérdésben s így a fönti hellyel nem egyeztethető össze. Ez viszont Reinhardt elgondolását is alapjában támadja meg; 2. hogy ezt a helyet nem lehet felhasználni Xenophanes pantheismusának bizonyítására. Nem lehet róla e hely alapján azt állítani — mint Zeller és követői teszik —: „er habe das eine Weltganze der Gottheit gleichgesetzt“.¹⁶ Ez az azonosítás talán egészen máshonnan eredt.

(Budapest.)

Zulauf Teofil.

*

Die heissumstrittene Frage, was Aristoteles eigentlich an dieser Stelle der Metaphysik über Xenophanes aussagt, und was daraus geschichtlichen Wert hat, kann nur entschieden werden, wenn die Struktur der Stelle, die gleichzeitig die des ganzen ersten Buches ist, erkannt wird. Sie besteht in der Doppelheit der Vergangenheit an sich und dessen, was Aristoteles eben aus dieser Vergangenheit folgert, wobei dieses Folgerern als Verbindung dient. Mit einer sprachlichen Formel ausgedrückt: $\nu\omicron\ \iota\zeta\epsilon\iota\nu$ — $\epsilon\omicron\iota\kappa\epsilon\iota\nu$ — $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\iota\nu$. Auf dieser Grundlage ist es klar, dass Xenophanes sich in der ἀπειρον—πεπερασμένον-Frage nicht geäußert hat. Somit erscheint die Reinhardtsche Parmenides-Xenophanes-Theorie fraglich. Die Zeile „ἀλλ’... τὸν θεόν“ aber kann auch nicht zum Beweis des Pantheismus Xenophanes dienen — im Sinne Zellers — unter anderen wegen Metaph. 1074 b 2.

Th. Zulauf.

A latin s-futurumok.

Az indogermán s-aoristos folytatásának tekinthető latinnyelvi formák tudvalevően beletagolódtak a latin perfektum rendszerébe, egyfelől mint személyvégzódások alkotóeleme (perf. ind. sg. plur. 2. személy és plur. 3. személy végzódásainak: -is-ti -is-tis *is-ont > -erunt -is-eleme) és a perfektumi mellékidők vagy módok képzésének eszköze (fut. II. és coni. praes. perf. *-is-ō > -erō *-is-im > -erim -is- eleme, a kéttagú diphthongikus nehéz bázisokból elvonódott és önállósult is-aoristosából), másfelől pedig mint külön osztály, az s-perfektum kategóriája (dico: dixi etc.).

Ezeket kívül azonban az idg. s-aoristos folytatását megtaláljuk a latinban olyan formákban, illetve formarendszerben is, amely a perfektumrendszerrel csak többé-kevésbé, néhol alig, vagy egyáltalában nem kapcsolatos, eredetileg tőle teljesen független volt s fejlődésének későbbi fokain és eredményeiben is teljesen önállósult. Eredetüket tekintve azonban ezek az s-perfektumnak és az említett alaktani elemeknek a legközelebbi rokonai, mert kiinduláspontjuk az idg. s-aoristos. Innen és ezen keresztül kerültek először az s-perfektummal, majd egyáltalában a perfektumrendszerrel bármiféle vonatkozásba.

Tekintsük át ennek az alaktani rendszernek a fejlődését. Már csak azért sem lesz ez érdektelen, mert az összefüggésben — mint mindig — itt is sok új szempont és az eddigieknél természetesebb, önként kínálkozó magyarázat és megoldás adódik.

nes. app. crit. fr. 23-hoz) nézete szerint ezzel együtt megdől. V. ö, Reinhardt: Parmenides. 98—99. l.

¹⁶ Zeller: Die Philosophie der Griechen⁵ I. l. 535. l.

Ilyen formák fordulnak elő először is olyan igékből, amelyek s-perfektumot is képeznek: auxitis, clepsit, excessis, dixis, induxis, emp-sim (perf. sumpsit etc.), adflixint, iusso, amissis (perf. misit > *meissei), -it, extinxis, adussit, respexis, excussit.

De képeznek ilyen alakokat olyan konszonáns-végződésű gyökök ígői is, amelyeknek s-perfektuma a latinban nincs, így mindjárt a leggyakoribb faxo, -is, -it, -imus, -itis, -int, valamint capso, -is, -it. De ezen kívül is: ausim, axim, -is, -int, incensit, occisit, comessim, obixim, inexit, noxit, parsis, rapsit, rupsit, inexit (inquam, insequ), sponsis, ulso (ulciscor ultus).

Végül hasonló képzésű alakokat mutatnak konszonáns-töví ígéken kívül vokális végződésűek is. Az e-tövek között: habessit prohibessit, -it, int, cohibessit, icescit; az i-tövek között csak a kétes ambissit, -int. Annál nagyobb számban jelentkeznek azonban az a-tövek között: adclarassis, amasso, -is, -int, appellassis, auerruncassit, -int, excantassit (XII. t. t.), occentassint, celebrassit, cenassit, oceptassit, reconciliasso, creassit, curassis, -int, decollassit, delapidassit (XII. t. t.), deuorassit, dicassit, indicasso, exoculassitis, fraudassis, impetrassit, inritassis, inuitassis, iudicassit, iurassit, abiurassit, legassit (XII. t. t.), leuasso, liberasso, limassis, locassim, -int, mactassint, migrassit, commonstrasso, mulcassitis, mutassis, immutassis, demutassis, -it, negassim, nuncupassit, peccassis, -it, perpetuassit, plorassit, rogassint, inrogassit, seruasso, -is, -it, -int, adstassint, supplicassis, turpassis, uiolassit (VIOLASIT, CIL. I² 366.) — Ezeknek a példának legnagyobb része Plautusnál fordul elő, l. Neue-Wagener, Formenlehre d. lat. Sprache³, III. 506. és kk. o.

Ami e formák eredetét illeti, nem lehet kétséges, hogy az s-aoristos modális formáiról van szó, amelyek azonban általában a latinban futurumi értelmet vettek fel. Stolz-Leumann, Lateinische Grammatik 343. szerint az oszk-umbar dialektus hasonló futurumaival és a görög szigmás futurummal való egybevetés és párhuzamba állítás feltétele az, hogy ezek is az idg. -s-futurum alakjain kívül az aoristos coniunctivusának formáit is tartalmazták. (U. o. lásd a kérdés irodalmát.)

Hangtani szempontból a konszonantikus végződésű tövekre az s-szel való összetalálkozás alkalmával ugyanazok a szabályok érvényesek, amelyeket az s-perfektum képzésével kapcsolatosan jól ismerünk. A vokális-végződésű tövek ellenben már némi problémát okoznak. Sommer Handbuch der lat. Laut- u. Formenlehre² 586. szerint a kiindulást itt olyan igékben kell keresnünk, amelyekben a geminata -ss- szabályszerű hangtani fejlődés eredménye: uisō < uisō < *ueid-s-ō, quaeō < quaeō < *quais-s-ō, cesso < *ce-zd-s-o (arcesso azonkívül kelthette vokális-tő benyomását is).

A számtalan magyarázási kísérlet közül csak a legérdekesebbeket és legtanulmányosabbakat említjük itt meg, a többire nézve l. Stolz-Leumann i. m. 344. o. összefoglalását.

Skutsch Gl. 2, 103. szerint perifrastikus képzésről van szó, amelyet a participium imperf. act. alkot a segédige megfelelő alakjaival: amās-sit < *amāns sit, s csak későbbben csatlakozott az így keletkezett forma a faxo-típushoz (v. ö. Horn, Sprachkörper u. -funktion, 29., aki a praet. imperf. alakjait vezeti le hasonlóan: amābām < *amāns fām, még Skutsch elméleténél is lehetetlenebb nézet). Ez a feltevés semmiféle tekintetben nem állja meg a helyét, bővebben cáfolgatni is teljesen fölösleges.

Mahlow KZ. 26, 586. a kétszigmás (őind -sis-) aoristosokhoz veszi ezeket a latin képzéseket, mint gör. ἐκόπεσσα, ahol t. i. s-tövek s-aoristosáról van szó (v. ö. Brugmann, Grundriss II.¹ 2, 1202.), vagyis indogermán korra vetíti vissza a megoldást. Ez is teljesen valószínűtlen, mert szemelláthatóan latin különnyelvi jelenségről van szó. Stolz-

Leumann i. m. 344. végül az -s- és u-perfektum összevont s-formáiból indul ki. Szerinte a *dixem, dixē < dixissem, dixisse* és *amāssem, amāsse < amāuissem, amāuisse* formák kialakulása után a következő arányossági viszony alapján kell elképzelnünk az *amasso, amassim*-típus előállítását:

dixem : dixim, dixō = amāssem : x
x = amāssō, amāssim.

Mi viszont az *amāssō, amāssim*-típust régebbinek tartjuk a u-perfektum összevont formáinál s a megoldást éppen a megfordított úton keressük. Stolz-Leumann magyarázata egyébként is ismeretlen mennyiséggel igyekszik megmagyarázni a másik ismeretlen, mert az *amāssem, amāsse* összevont formák eredete sincs kellően tisztázva.

Tény az, hogy a latin nyelv közvetlenül prehisztórikus korában a -so, -sim mint képzési elem még élő és ható volt, tehát az ősi *dixō*-típus mellett analógikusan kialakulhatott az *amāssō-típus. Ennek a formának a meglétele a rotacizmus előtti korban (Kr. e. VI–VII. században) még feltehető. A rotacizmus eredményeképpen *amāssō > *amārō lett volna, de ezzel ez a forma éppen legjellegzetesebb ismertetőjelét és jellemzőjét veszítette volna el: t. i. az s-et. A rendszer kényszerének hatása alatt lényegében ugyanaz következett be, mint a gör. magánhangzós-töves s-aoristosában, ahol hangtörvényszerűen el kellett volna esnie az s-nek intervokális helyzetben, de a jellegzetesség megtartotta (**γένεσσα > γένεα > γένη*, de: *ἐκάλεσα > *ἐκάλη* helyett maradt *ἐκάλεσα*!). — Eredetileg a latin írás nem tett különbséget az egyszerű és *geminata* -s- írása között. A VIOLASIT CIL I² 366. Sommer i. m. 587. szerint is abból a korból származik még, amikor a *geminata* írásban nem különbözött az egyszerű s-től. Így könnyen érthető, hogy a jellegzetes intervokális s-et, amely már intervokális helyzete miatt is mint ilyen feltűnő, azonkívül is az ejtésben feltétlenül erős volt, a későbbi helyesírás -SS-nek írta át. — Ez a magyarázat nem áll ellentétben Sommer fent idézett felfogásával, sőt annak révén újabb motivummal támasztható alá (*arcesso*-típus hatása). De nem ellenkezik, sőt a legteljesebb összhangban áll Benveniste Bull. Soc. Lingu. 23, 36., kül. 53. „*gémation expressive*“-elméletével sem. (Erről legutóbb, éppen ebben a vonatkozásban Szemerényi EPhK, 1942. 342. o., aki szintén a *gémation expressive*-vel való magyarázat mellett foglal állást.)

A so-futurum kategóriája további fejlődés eredményeképpen egyre önállóbbá válik. A fenti alakok u. i. részben még a perfektumi mellék-időket, illetve módokat (fut. II. és con. praes. perf.) helyettesítik, bár önálló szerepük már itt kezd kialakulni. Az önállósulás alaktani bizonyítéka az, hogy a sg. I. személy -*āssō*-formáját a nyelvérvék hovatovább szabályszerű praes. imperf.-alaknak fogja fel s így kialakítja hozzá a megfelelő infinitívust -*āssere* formájában. Ilyen alakok: *aeruncassere, reconciliassere, impetrassere, expugnassere, oppugnassere, repastinassere, deplassere, despeculassere* (Lucil. Müller.), *occentassere, abiugassere, caperassere, inrugassere* (Neue-Wagener, i. m. 509. és k.). Az így keletkezett „*pseudopraesentia*“ értelme természetesen futurumi jellegű, vagy — ami ehhez a legközelebb áll — inchoatív (*oppugnassere* „*ostromolni kezd*“), s így a jelentésen keresztül az inchoativumokkal kerülnek kapcsolatba ezek a formák.

Ugyanakkor az s-képzés átlép a passivumba is s ott kialakítja az ilyen formákat: *iussitur, mercassitur, turbassitur, faxitur* (Neue-Wagener, i. m. 516. és k.).

Ezzel az s-futurum a legjobb úton van a felé, hogy teljesen önállósítsa magát s új latin praesenseket, illetőleg praesens-osztályt alkos-

son. Az új praesensi alakok elsősorban quaesio (quaesso) és uisio (uisso) formájában jelentkeznek.

quaeso < *quais-s-ō, vagy szabályszerű -ss- geminátával quaesso. A quaes-tőhöz tartozik, amelynek gyökérpraesense természetesen átasett a rotacizmuson s a quaero formában él tovább. quaero ige eredetileg az s-futurum mellett s-perfektumot is képezett: *quais-sī > *quaessī, *quaesī, mint haurio : haus(s)ī, űro: űssī. Ez a perfektum volt használatos a praesensszé lett quaessō mellett is. Mivel azonban így számos kétértelműségre adhatott alkalmat, ugyanis quaesō praesensi (ill. s-futurumi) formái mellett nem volt eléggé mint perfektum jellemezve és megkülönböztethető, átlépett az i-igeosztály perfektum-kategóriájába, s kialakult a bővült (tulajdonképpen pleonasztikus) quaesīui forma. (Azonkívül v. ö. a fut. quaesīs, -īt etc. i-vokalizmusát is!)

uisō, vagy a szabályszerű és eredetibb geminátával: uiessō, eredetét illetően szintén ide tartozik (Pedersen Les formes sigmatiques 24., Muller Altitalisches Wörterbuch 548., viszont Meillet-Vendryes Traité 415. §., Aufrecht KZ. 1. 190., Curtius Grundzüge d. gr. Etymologie, 241., Solmsen Studien, 119. szerint desiderativum, mint az ői. reduplikált praes, vivitsati. Osthoff MU. 4. 77., Perf. 631. szerint a PPP *uid-tō- tövből alakult ki a uisō praesens, Walde Etymol. Wörterbuch 834. pedig ugyanabból az s-tőből származtatja, amelyből a gr. εἶδος, óind. védah is keletkezett). — Hogy eredetileg nem önálló ige, annak nyomát őrzi az is, hogy későbbben is uideo perfektumát, uidī-t használja. A uisī perfektum kétségkívül egészen késői analógikus forma, abból az időből, amikor uisō el is vesztette kapcsolatát az s-futurummal s a PPP-ból kiinduló praesensképzésnek érezték (a konjugáció tekintetében fennálló különbséget leszámítva v. ö. dicō: dictus, dictō; uideō: uisus, uisō). Azokkal a perfektumformákkal kell egy sorba állítanunk, amelyek a PPP -sus formája alapján keletkeztek (tundo: tunsus-hoz tudī mellett tunsī, mordeo: morsus-hoz momordī mellett morsī, praemorsisset, Plaut. Trigem., Gell. 7, 9. etc.). Kínálkoznék ugyan az a megoldás is, hogy a még meglévő *quaesi perfektum hatása alakította ki a uisī perfektumot, de — mint alább látni fogjuk — *quaesi már ebben az időben bővebb formájában élt s más irányban fejtett ki analógias hatást.

Még későbbi képződmény, keletkezését tekintve, s egyúttal a felvett fejlődéssorozat utolsó mozzanata az -essō igék kialakulása: capessō, facessō, lacessō, expetessō. — Ezek a formák már szemmelláthatóan újképzések faxō, capsō mellett. Sommer i. m. 586. szerint az eredeti forma -issō s szerinte ugyancsak magyarázatra szorul az -issō > essō átmenet. Mint már említettük, ezek az igék vonatkozásban voltak az inchoativumokkal, ezért Sommer felveti a megoldásnak azt a lehetőségét, hogy esetleg ez az átmenet az -iscō: -escō változás pendant-ja (ezt viszont az -ēi végződésű bázisok ē:ī ablautjával magyarázza, i. m. 498.). Ezenkívül arcessō befolyására is gondol s ez utóbbi feltevése sokkal valószínűbb. A kérdés nyitja azonban még ennél is egyszerűbb.

Láttuk, hogy a facessō, capessō-típus későbbi analógikus képzés. Mint ilyennek, kiindulópontja természetesen csak a vokális-töví igék fentebb említett és elsorolt -ässō (-ëssō) típusa lehet. Ebben az esetben maga a vokális s annak minősége is csak ennek az analógiának köszönhető s abból vezethető le. Akkor viszont

amā-re : amā-ssō = capc-re : cape-ssō, face-re : face-ssō etc.

arcessō legfeljebb csak segítségére lehetett az analógikusan kialakult forma megszilárdulásának. Hogy ez a segítség feltehető, sőt fel is teendő, azt mutatja az, hogy arcessō egyébként is kapcsolatban áll az -essō típusal.

Hátra van még ugyanis az -esső igék -iui-perfektumának megmagyarázása. Sommer itt sem ad magyarázatot (i. m. 586.), csupán utal quaesō és arcessō e tekintetben való egyezésére. Ez az egyezés azonban teljes magyarázattal is szolgál, quaeiui ugyanis azt a benyomást kelthette alaktanilag, hogy a -sō, -essō igék jellegükből kifolyólag valamiképen -iui-perfektumot képeznek. Ezenkívül arcessō jelentéstaniilag is közel állott quaesō-hoz. Így könnyen vehette át s hangtani úton (-essō: -essiui asszociációs csoport révén) könnyen közvetíthette ezt a képzésmódot a többi -esső ige számára is.

(Debrecen.)

Varga Zsigmond József.

*

Die s-Futura im Lateinischen.

In diesem kleinen Aufsatz gibt Verf. eine kurze Übersicht der Entwicklungsgeschichte der lat. s-Futura. Diese Bildungen sind im Lat. neben dem -is- Element der Personalendungen Ind. Perf. Sg. Pl. 2. -isti -istis und Pl. 3. -erunt aus *is-ont, wie des Bildungszeichens des Fut. II. und Praet. Perf. Konj., und neben den s-Perfektia Vertreter des idg. s-Aorists.

Sie kommen zuerst bei konsonantisch auslautenden Wurzeln vor, deren Verba ein s-Perfekt im Lat. bilden (Typus *dixō*) dann überhaupt bei Verba aus konsonantisch auslautenden Wurzeln (Typus *faxō*), und schließlich bei Verba mit vokalischem Stammauslaut (der am meisten ausgedehnte Typus *amāssō*).

Was den Ursprung dieser Formen anbelangt, stehen sie als Modusformen des s-Aorists fest und sind dem s-Futurum des Griechischen gleichzusetzen, insofern dies neben den Formen des idg. es-Futurums auch Formen des Konjunktivs des s-Aorists aufgenommen hat.

Lautlich bereiten nur die s-Formen vokalisches auslautender Verba einige Schwierigkeiten. Nach Sommer, Handbuch d. lat. Laut- u. Formenlehre, S. 586. sind als Ausgangspunkt der Verba auf -āssō solche Formen zu betrachten, in denen die Geminata lautgesetzlich auftritt (*uissō, quaeissō, cessō*). — Skutsch Gl. 2, 103. hält die s-Futura für eine periphrastische Bildung, *amāssim amāns sim* usw., die erst nachträglich mit dem Typus *faxō* gleichkam. Mahlow KZ. 26, 586. sucht die Formen auf -āssō auf die idg. doppelsgematischen Aoristformen (*ai, -sis, gr. 344. den Typus amāssō aus den Kurzformen der s- und u-Perfektia her, ἐκπέσσα*) zurückzuführen. Dagegen leiten Stolz—Leumann, Lat. Gramm. 344. den Typus *amāssō* aus den Kurzformen der s- und u-Perfektia her, etwa aufgrund der Gleichung:

dixem: dixim, dixō = amāssim: amāssō.

Verf. spricht sich dafür aus, dass der Typus *amāssō* älter, als die (ohnehin unaufgeklärten) Kurzformen des u-Perfekts, sei. Das Bildungselement -so, -sim wäre demnach in der unmittelbar vorhistorischen Periode der lat. Sprache noch lebendig, sodaß der Typus *amāsō analogisch sich entwickeln könnte. Das Vorhandensein dieser Form, bzw. dieses Typus ist für die Zeit vor dem Rhotazismus anzunehmen, aber *amāsō mußte infolge dieses Lautwandels zu *amārō werden. Der Systemzwang ließ aber die s-Formen ebenso bestehen, wie im Griech. den s-Aorist bei Verben mit vokalischem Stammauslaut. Später, als die Geminata auch in der Schrift vom einfachen Konsonanten unterschieden wurde, konnte dieses jedenfalls auffällige, charakteristische, scharf ausgeprägte (und deshalb natürlich auch mit stärkerem Nachdruck gesprochene) intervokalische -s- mit Geminata umgeschrieben worden sein (aber noch VIOLASIT CIL. I² 366.). Dieser Erklärungsversuch trägt sich wohl sowohl mit der Sommerschen Annahme eines Einflusses seitens *arcesso* (die vielmehr eine Stütze dafür bedeu-

tet), als auch mit der Theorie der „gémination expressive“ von Benveniste, *Mém. Soc. Lingu.* 23, 36., bes. 53. (S. darüber zuletzt Szemerényi *EPhK*, 1942. S. 342., der sich ebenfalls für diese Theorie ausspricht.)

Bei der weiteren Entwicklung werden die *s*-Formen immer selbständiger, so dass neben *-ässō* ein Infinitiv auf *-ässere* sich ausbilden kann, und einige Formen sogar auch ins Passiv übertreten. Damit ist der Weg für die Entwicklung selbständiger *s*-Präsentia geebnet. Diese kommen vereinzelt in *quaessō* und *uissō* vor. *quaesō* bildet ursprünglich auch ein Perf. **quaesi*, das aber neben *quaesō*, *-is*, *-it* nicht genügend charakterisiert ist. So ist der Übertritt desselben in die *i*-Klasse wohl zu begreifen: *quaesiui*. — *uisō* hatte ursprünglich das Perfekt *uīdi* zur Seite; *uisi* ist eine Neubildung aus der Zeit, wo das Entstehen aus dem *s*-Futurum nicht mehr empfunden wurde, in Anlehnung an das PPP *uīsus* (vgl. *tunsus*: *tunsi* zu *tundo*: *tutudi* u. dgl.).

Als letztes Moment der Entwicklungsgeschichte der *s*-Futura ist die Entstehung der Präsentia auf *-esso*, wie *capesso*, *facesso*, *lacesso*, *expetesso*. Sommer nimmt als ursprüngliche Form *-isso* an und deutet bei dem Wechsel: *-isso*: *-esso* auf den von *-esco*: *-isco* der Inchoativa (als Ablauterscheinung bei den *-ēi*-Basen) hin. Diese Bildungen sind aber neben dem Typus *faxo*, *capso* augenscheinlich sekundäre und analogische Formen späteren Ursprungs. Als solche können sie nur vom Typus *amasso* ausgehen, dem sie nun auch ihren Vokalismus des neuen Präsensuffixes zu verdanken haben, etwa nach folgender Gleichung: *amā-re*: *amā-ssō* = *cape-re*: *cape-ssō*, *face-re*: *face-ssō* usw.

Der Typus *arcesso* war mit im Spiele, die so entstandenen Formen seinerseits zu unterstützen und in ihrem Dasein zu befestigen. Ebenso war aber *arcesso* der Vermittler (in der Bedeutung mit *quaeso* verwandt, von dem es dann das Perfekt auf *-iui* bezogen hat) des Perfekts auf *-iui* für die Verba aus *-essō* (mittels der Assoziationsgruppe *-essō*: *-essui*).

(Debrecen.)

Siegmond Josef Varga.

Ἰωάννης Ἀποστολίδης ὁ Αἰτωλός.

(Adalék a magyar-görög kapcsolatok történetéhez.)

A magyarországi telepesek iskolái közt elsőrangú helyet foglalt el a miskolci görög iskola. A hazánkban élő görögök szellemi életével tördő Paparáliszt pesti plébános 1832-ben kiadott könyvében (Διατριβή, ἡ Καθρέπτis τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης 29. l.) kiemeli a miskolci egyházközség érdemeit a görög nyelv tanítása körül: „Ὅρῳ hallani az egyházközség fiait és leányait, amint egymással görögül beszélgetnek“ (Χαίρει τις να ἀκούη τοὺς νέους αὐτῆς καὶ τὰς νεάνιδας νὰ συνδιαλέγωνται δι' αὐτῆς).

Az iskola virágkora (még 1823-ban is 45 növendéke volt az összeírások tanúsága szerint) egybeesik Apostolovics János működésének idejével. Ő is azok közé a Zavírasz Györgytől megszólalt telepesek közé tartozott, akik — mint E. R. Popovics: eredeti nevén Papajanuszisz és sokan mások — szerb kapcsolataik miatt nevüket „vics“-végűre változtatták. Apostolovics azonban honfitársai körében eredeti nevét használta, amint ezt a Kozányiban őrzött Popovics-album (L. EPhK 63 [1939] 392. l.) alábbi beírása mutatja: 1800. Μαΐου 28. Ἐν Μισκόλτζῳ Ὁ Ἰωάννης Ἀποστολίδης ὁ Αἰτωλός.

Az egész diaszporában elismert nagyjelentőségű tanítói tevékenysége és a magyar tudóskörökkel való kapcsolatai megokolttá teszik, hogy az életre és munkásságára vonatkozó egykorú feljegyzéseket és megemléke-

zéseket felelevenítsük: adalékul a magyarországi görög telepések szellemi életének történetéhez.

A „Nemzeti Újság, vagyis Hazai 's Külföldi Tudósítások“ (1812, 15—16. l.) a következőkben méltatja a tudós görög jelentőségét. «Apostolovits János, a' Miskölcezi Görög Oskola, tudós, és hosszas Tanítója, megholt 1811 dikhben, Februáriusnak, az ő Kalandarium szerént, 8-dik napján, életének 65-dik Esztendejében. Mind Tudományára, mind hasznos életére nézve, mellyel Vallásának sorsosai, 's ezekben a' Közöséges Társaság java eránt, magát érdemessé tette, megérdemli, hogy emlékezete megtartassék, 's a' Tudósok között helyet foglaljon. Születtetett Misolongia Városában, az Attya tehetős, hajójával kereskedő volt, ki nem tsak Európának, hanem Chinának is kikötőhelyeit meglátogatta. Tanult a' Smyrnai fő Oskolában, honnan a' Tudomány pályát ditséretesen végezvén, Kozsánba hivatott meg Tanítóvá, hol 12 esztendőig nagy kedvességgel tanított. Innét Attya-fiainak látogatása végett kijöven Magyar Országra, ugyan azoknak kérésekre, 's egyszer 's mind hogy nemes tehettségét tökéletesíthesse többé Görög Országba vissza nem ment. Egerben állapotott meg először, hol némelly Görög Ifjakat tanított. Innen Miskolcra hivatott meg közönséges Tanítónak, mely hivatalába beállván, ő kezdette az ott levő Oskolának első Fundamentomát letenni. Kevés idő mulva szorgalmatosságának és a' Görög nyelvben való tanultságának híre elterjedvén, hozzá az ifjakat nem tsak Magyar Országnak sok részeiből, hanem idegen Országból is elhozták. A' rea' bizatot nevéndékeket, mind a' Keresztény Vallásnak isméréteben, mind a' Görög Nyelv tudásában szembetűnő előmenetellel bődlogitotta. Neki köszönhetette a' Miskölcezi Görög Ekklezsia, hogy azon Fundamentomra, mellyet ő bőltsen letett, virágzani kezdő Oskolát építhetett. De nem tsak a' mások, hanem a' maga tökéletesítésére is, kiterjedt az ő szorgalmatossága. Megtanulta a' Deák, Német, Francia és Magyar Nyelveket; a' Zsidót is meglehetősen tudta, a' Philosophiát, Mathesist jól értette; a' Theologiának tanulásában az idővel együtt előment. Orthodoxus volt ő, de úgy, hogy a' Görög Philologia segítsége által a' világosodásnak helyet adott, az újabb könyveket fáradhatatlanul olvasta. Mindezekre pedig, elfoglaltatva lévén egész napon hivatalától, a' Déli két üress órai között, tsak az egyiket, 's ezenkívül az Hajnali, estvéli, és éjtszakai órákat fordította. Négy esztendő mulva a' közönséges Oskolai tanításból kilépett és magános Oskolát nyitott fel; de ez fényesebb lett a' közönségesnél: mert ő hozzá nem tsak Magyar, hanem Lengyel, Horvát, Török és Prusszia Országokból is küldöttek Ifjakat s' a' legnevezetesebb Görög Tanítóvá lett. Végre, midőn a' nemes görög Ekklezsia nagy Oskolát építtetett, több Tanítókkal szaporítván azt, őt viszont a' közönséges Oskolába bévitte s legelső rendes Professorrá tette. Melly hivatalból ötöt, minckutánna 30 esztendőket a' tanításban Miskolczon eltöltött volna, a' halál más életre vitte által. Tiszta Szív, igaz Barátság, a' Vallás buzgó tisztelete, voltak több érdemei mellett szép erköltsi bélyegei. Teste aljására nézve, közép magasságú kövér, többnyire egésséges, vidám, 's egy Görög Bőlthöz illő tiszteletes tekintetű volt. Maga után jó állapotban hagyta nemes szívű s fedhetetlen hűségű Házas társát, Jankovits Ersébet Asszonyt és két jeles Leányait Katalint és Anasztasiát, kikkel az erköltsi nemes nevelés mellett a' Görög nyelvet is jól megismértette. Azok előtt, kik jeles tehetégeit, tudományát, emberszerető szívét, 's nagy haszonnal lefolyt életét közléről esmérték, áldott és betses léssen emlékezete. Az ő életének Leírója kívánja, hogy a' Miskolczi nemes Görög Ekklezsia több illy tanult Férjfiakat állíthasson bé, szépen épülni kezdő Oskolájába. Ezen tudós Férjfiúnak emlékezetét Görög Versekkel leírta S. Pataki Réf. Professor Tiszt. Nagy Ferencz úr, ki a' Logicaban, Metaphysicaban és Deák nyelvben Tanítója volt, s azon Versek S. Patakon ki is nyomtattattak.»

Kiegészítjük a fenti adatokat Nagy Ferenc említett verses szövegével. (Két, egymással egybekötött példányban több más munkával egy kötetben található a Széchenyi könyvtárban. 8°, 6 számozatlan l.)

(Címleap) Μνημοσύνη τοῦ σοφωτάτου (sic!) ἀνδρός ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΒΙΤΣ διδασκάλου τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν Μισκόλτς. Ἐγραψε ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΝΑΓΥ διδάσκαλος ἐν τῷ κατὰ Πάτακον γυμνασίῳ. Ἐν Σ. Πάτακ, αἰωιά.

(1. 1.) Ἐπίγραμμα πρὸς αὐτόν. '

Εἰς φίλ' Ἀποστολίδης, ὡς σου καὶ τοῦνομα ῥηλοῖ,
Εἶγε πρὸς ἄλλους ἐκ πατρίδος ἡ σέ Θεός.
Κέκλεσο 'κάν ποιῆς πολλοὺς τ' ἀγαθοὺς τε μαθητὰς
Γιὸς ἀποστολικὸς δ'ὼν, κομῇ τὸ γέρας.
Ἀποκρίσις τοῦ αὐτοῦ.
Φραγκίσκος Νάγυ ἐμμελέως τὰ δε δίστιχα ἤκε,
Μνημοσύνην φιλίας ἐσομένοισι λιπῶν.
Λεύσατε τὸν δ' ἔταρον πολυγράμματον, ἄσματα μόνον
Ἐμμέσως ἄδοντ' οὐ δαναῶν τὸ γένος.

(2. 1.) Ἑλέγεια ὑπὲρ νεκροῦ τοῦ αὐτοῦ.

Τέθνηκε ἐν Μισκόλτς, ἔτει χριστόγ. αἰωιά, τοῦ
βίου ἔξ, μηνὸς Φεβρουαρίου ἡμέρα τῇ ἡ.
Κάθθανε τῶν Μουσῶν ἀγαπητὸς εὖς τε μαθητῆς
Θρησκείας 'κλαύσω τὸν σοφὸν ἄνδρα, λύρα.
Κλαίετε νῦν Μοῦσαι Δαναῶν τ' Ἐκκλησία πένθει,
'Υμετέρας πέσε γάρ πρῶτον ἄγαλμα σχολῆς.
Αἱ Χάριτες πάσαι θρηνοῦσι υἱέα φῶνβου (sic!),
Καὶ Θρησκεία πλέον δάκρυα πολλὰ χέει.

(3. 1.) Ἄξιος οὖν θρήνου (sic!), πολλοὺς τ' ἀγαθοὺς τε πολίτας (sic!)

Τῇ πατρίδι ποιήσ' ἄλλοτρίοις τε ὁμοῦ.
'Ὅν δὲ νόμῳ καλὸν Μιζολογία πατρίς ἔτικτε,
Εἴτ' ἐδίδαξ' αὐτόν γράμματα Σμύρνα πόλις.
'Ουγγαρία, Θρήκη τε, Πολωνία τ' οἶδε τίς, οἷος
Ἦτο πρὸς δὴν κατ' ἔτος παῖδας ἐπεμψε συχνῶς.
'Ἐν Κοζάνῳ ἐδίδαξε τὰ πρῶτα νέους ' ἀπὸ τούτου
Ἦλυθεν (sic!) εἰς Ἀγρίαν, καὶ παρέδωκε γραφάς,
'Υστερον ἐν Μισκόλτς Δαναῶν γε τέτθεικε θέμλην
Τῆς δε σχολῆς ' σπουδῶν σπέρματα καλὰ φύων
Ἦ κατὰ τὴν Ψυχὴν ἀκριβῆς, κατὰ τ' ἦθος αἰύμων
Ἦτο φιλάνθρωπος, καὶ πεφίληκε Θεόν.
'Υἱὸς ἀποστολικὸς κατὰ τὸννομα ἦτο καὶ ἔργον
Μέχρι τέλεσσε δρόμον καὶ τὸν ἀγῶνα (sic!) βίου.
Οὐράνιον δέχεται τοιγάρ μετὰ τ' ἔργα βραβεῖον
'Ὀλβιος ὅς γ' οὕτω κάθθανε, κ' ὥδε βίους.

(4. 1.) Κἂν ἄραγ' ἐν σιγᾷ ὁ νέκυσ πεπυκασμένος ἔσται,

'Αλλὰ τίς ἡ αὐτός, πράγμα πόνος τε λέγει.
Μνημοσύνην κατέλειψ' ἄλλοις α) ἀγαθῇ δὲ γυναικί
Καὶ θυγατράσιν ἑαῖς ἄλγεα καὶ στοναχάς. β)
Αἷς μὲν μοῖρα χαράν, τὸ δὲ χρῆμα κράτιστον ἀφείλε,
'Ὅν τε πόθον καὶ ὁμοῦ κύδος ἔχουσι πόλοι.
Ἦ μάκαρ, ἡσυχίαν σχῆς νῦν μετὰ πράγματα πολλὰ
Καὶ μαλακῶς τεὰ δὴ λείψανα γαῖα στέγη.
α) Ἐν Κοζανῳ διδάσκαλος ἡ ἔτεσι
ιβ', ἐν Ἀγρίᾳ α', ἐν Μισκόλτς λ'.
β) Αὕτη ἀγαθῇ, καὶ προέχουσα γυνὴ ἔστιν
'Ελισάβετ Ιαγκοβίτς, μεθ' ἧς ἐν γάμῳ
ἔζηκεν ἔτεσι κβ'. Θυγατέρες εἰσὶ,
Καθαρίνα καὶ Ἀναστασία, ἀς κομίδῃ ἀγαθῶς ἔτρεψε.

(5. l.)

ΕΠΙΤΑΦΙΟΝ.

Ἰωάννης μὲν Ἀποστολοβίτης τῷ σώματι θραυστῷ
 Τέθναε· ζῇ δ' αὐτοῦ οὐνομα ζῇ τε πόνος.
 Ὡς πολυγράμματος, ἡ κεδνὸς τ' ἀκριβὴς τε Σχολάρχης,
 Ὅς γε σοφῶς πολλοῦ τοὺς ἐδίδαξε Νέους,
 Ἐς μακάρων, ψυχὴν Θεὸς ἔνθεν ἀπήχε, δούλον·
 Τῇ δὲ σόρῳ μόνον λείψανα δώκε πόλις.

*

Apostolovics János egy volt a sok közül azoknak a sorából, akik — mint Govdelász, E. R. Popovics, Zavírász György és társaik — magyar iskolákban, magyar egyetemen, magyar könyvekből, magyar tudósoktól szerzett ismereteiket a szószékről, a katedráról, illetőleg a nyomda útján közölték a görög diaszpóra széles rétegeivel.

Horváth Endre.

*

Ὁ Ἰωάννης Ἀποστολίδης ὁ Αἰτωλὸς († 1811), διάσημος διδάσκαλος τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου τοῦ Μισκολε τῆς Οὐγγαρίας, ἀνῆκε στὸν κύκλο ἐκείνων τῶν „παιδευμένων“ Ἑλλήνων ποῦ — καθὼς ὁ Δ. Π. Γοβδελάς, ὁ Ἐ. Ρ. Πόποβιτς (= Παπαγιαννοῦσης), ὁ Γεώργιος Ζαβίρας καὶ πλείστοι ἄλλοι — ἔκαμαν ἡ τελειοποίησαν τὶς σπουδὲς τοὺς στὴν Οὐγγαρία καὶ ὕστερα ἐφρόντισαν — μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἄμφοι, τῆς διδασκαλικῆς ἑδρας ἡ τοῦ τυπογραφείου — οἱ γνώσεις τοὺς νὰ γίνουν κοινὸ κτῆμα τῶν διεσπαρμένων τέκνων τοῦ Γένους.

Ἀνδρέας Χόρβατ.

Néhány szó Dudits András védelmében.

Kiváló humanistánk, Dudits András politikai szereplését az 1573–75 években életrajzírói vagy nem ismerik behatóbban, mint Costil, vagy elítélik, mint Veress Endre. A tridenti zsinaton reformátornak bélyegzett Dudits püspök hazatérve ugyanis nem csatlakozott Báthoryhoz, hanem a bécsi udvar szolgálatába állott, amely fontos diplomáciai küldetésekkel bízta meg a tehetséges fiatal politikust. Miksától azután nem is tudta el-tántorítani Báthorynak semmiféle burkolt hívása, amivel két bizalmasa: Berzeviczy Márton és Kovacsóczy Farkas útján éveken át kísérelte. Az erről tanúskodó leveleket a bécsi állami levéltár őrzi.

1573. november 25-ről való az első levél. Berzeviczy saját teljesítményük felnagyításával tudósítja Duditsot Bekes leveréséről.¹ Ugyanakkor Gyulai Pál, aki ekkor még menekül az országból, hogy aztán annál hűségesebb alattvalója legyen Báthorynak, Dudits gyors közbenjárását kéri a császárnál, hogy Bekes csapatai még talpraállhassanak.² 1575. március 12-én és júl. 25-én Kovacsóczy ír hozzá egy-egy baráti hangú levelet.³ A következő év május 25-én, amikor Dudits már Báthory bevonulása miatt Bielitzbe vonult vissza, Berzeviczy is⁴ és Kovacsóczy⁵ is írt Krakkóból. Mindkettő igen diplomatikus levél és mindkettőnek célja Dudits visszahívása.

Kovacsóczy panasszal kezdi: nem érzi magát jól Krakkóban, szívesebben térne vissza Erdélybe. Azután a tárgyra tér: „Equidem cuperem, si tu propius nobis esses, et primo ipse in hac terra, quam iam patriae loco ducis, inter tot proximos amicosque tuos, qui omnes te abesse graviter molesteque ferunt, quique te animis, sermonibus, ardentibusque votis

¹ Idézi Veress E., Berzeviczy Márton. Tört. Életr. Budapest, 1911. p. 82.

² A bécsi áll. levéltár Hungarica gyűjteményében. 1573.

³ L. Veress E., Fontes Rerum Hung. I. Bp., 1915. p. 208. és 211.

⁴ Idézi Veress. Berzeviczy, id. m. p. 100.

⁵ A bécsi áll. levéltár Polonica-gyűjt.-ben.

expetunt.“ Ugyanazt az életet élhetné Krakkóban, biztosítja Kovacsóczy, mint Miksa követeként. Isten akarata folytán történt minden így, ahogy történt, most viszont csak Duditson múlik, akar-e sorsán változtatni.

Berzeviczy furfangos levelét tulajdonképpen teljes egészében idéznünk kellene. Mivel nagy szerepe volt a lengyel trón megszerzésében, Dudits neheztelt rá. Berzeviczy levelében tehát kiengesztelni próbálja, mint írja, nem saját elhatározásából jutott ekkora birodalom kormányzásához. Hiszen ki venné el Duditstól a pálmát, ha királyságok megszerzésére irányuló emberi szorgalomról van szó! (Utalás Dudits fáradozásaira, hogy Miksa számára biztosítsa a lengyel trónt.) A dolgok alakulásában Isten ujját kell látni és bele kell törődni: „ita, ut omnes cognoscant, vos plus commodis rebus Christianorum tribuere, quam privatis affectibus“. Nem akarta mindezek felelevenítésével a nagy ember bukását hivatalos kötelességének ellentmondva *síratni* és a sebeket feltépni, írja Berzeviczy, de egész szívéből sajnálja a számkivetettet. Levelét azzal végzi, hogy a királytól leg-alább saját, Varsóba való visszahelyezését fogja kérni, ha arra már semmi remény sincs, hogy Dudits Krakkóba visszatérjen.

Nem csoda, ha Dudits ebben a levélben egy kis gúnyt sejtett. Báthory embereivel még ebben a hónapban személyesen is találkozott. 29-én beszámol a császárnak⁶ a varsói gyűlésről, ahol Berzeviczy állítólag nagy sikerrel toborzott királyra számára a volt császárpártiak között. „Scribit ea quoque de re ad me Berzevicus — írja Dudits a császárnak —, in Transsylvania cum adhuc esset, Cancellarius ipsius, qui nos punit de Landskorona, e totis literis nobis illudere atque insultare videtur.“ Meg is küldi a császárnak a levelet, Kovacsóczyéval együtt, valamint egy, a Báthory-udvarban élő nemes: Preslavsky levelét is: „ut has quoque nugas intelligere velit, ...“ (sc. Maiestas.). Sajnos, ez utóbbit nem ismerjük, csak Dudits válaszából⁷ következtethetünk arra, hogy ez is Báthory számára akarta őt megnverni. Dudits ugyanis a fentemlített varsói gyűlésen, mint Miksa követe, Báthoryval szemben igen mérsékelte magát: „ita fui modestus — írja Preslavskyhoz —, tum in dictis, tum in factis, ut quibusdam etiam immerito tamen in suspicionem veniret nimia lenitas ac moderatio mea, quasi ego vobiscum colluderem, quod Deus a me longe malum avertat“. Hiszen ő nem azért vállalta a követséget, írja Dudits, hogy a Báthory-pártiak előtt magát excusálja, „sed ostendebam tibi, quam sim ocii et pristinae vitae meae etiamnum cupidus“. Ne igyekezzék őt Preslavsky Báthory kegyeibe visszahelyezni, leveleit ne olvassa fel neki és főleg fenyegetni (!) ne merészelje többet ezzel az üggyel kapcsolatban.

Mint a császárhoz írt leveléből kitűnik, Dudits Preslavsky levelére írt saját válaszát is megküldte a császárnak, hogy az lássa rendíthetetlen hűségét. Kovacsóczy és Berzeviczy leveleire ekkor még nem ért rá válaszolni. E két válaszlevél nem is találtuk meg a levéltár gyűjteményeiben.

Dudits Preslavskyhoz írt levelében kijelenti: Báthoryt szerette és tisztelte, „dum fata Deusque sinebant“. Ellentmond ennek az a kép, amelyet Dudits mestere és barátja, de Thou fest viszonyukról, amint Costil idézi:⁸ „Vixit quoque Patavii una Stephanus Bathorius qui postea rex Poloniae fuit; inter quos leves iam inde ortae similitudines una cum aetate creverunt.“ (p. 61.) Maga Dudits pedig így ír Cratóhoz Báthoryról 1576. május 18-án: „perfidum illum et impurum Turcicum mancipium ad perpetuum nostrum dedecus in solio regali sedentem pro rege non agnoscam“. (Costil, id. m. 166.)

Báthoryt tehát nem szerette, Kovacsóczyval és Berzeviczyvel inkább irodalmi barátságot tartott fenn, politikát a maga részéről nem kevert

⁶ Másolat a Polonica-gyűjteményben. 1576.

⁷ Polonica, dátum nélkül.

⁸ Costil, P., André Dudith. Humaniste hongrois. Paris, 1935.

levelezésükbe. Thienemann szerint⁹ Dudits volt a magyar erazmisták legpraegnansabb egyénisége. Nem volt reformátor, de a felvilágosodás előhírnöke. Próbáljuk meg ezen az úton megérteni politikai állásfoglalását is. Báthoryhoz személyes kapcsolat nem fűzte. Mint felvilágosult humanista talán kissé hazátlan lett. A pápa a tridenti zsinatról hazaküldte, képét in effigie elégettette. Csoda-e, ha önérzete szűkebb hazáján túl vitte, ami még nem jelenti azt, hogy itt megelégedett életet is folytatott. Hűsége a császár iránt inkább becsülendő. Nem lépett ki a császári szolgálatból várható új előnyökért akkor, amikor Báthory bevonult Krakkóba. Pedig Miksával már nem is találkozott többé, a császár még ebben az évben elhunyt. Dudits karrierje végetért, de politikai pályáját becsülettel fejezte be.

M. Ernuszth Johanna.

*

Zur richtigen Beurteilung Andreas' Dudits.

Der hervorragende Humanist und Diplomat Andreas Dudits wird oftmals falsch beurteilt, weil er den kaiserlichen Dienst um persönliche Vorteile, die ihn neben Stephan Bathory erwarteten, nicht verliess. Die Briefe Martin Berzeviczy's und Wolfgang Kovacsóczy's, der Vertrauten Báthory's, welche darüber zeugen, wie sie Dudits an ihr Lager locken wollten, sind in dem Wiener Staatsarchiv aufbewahrt. Die nicht einmal vor Drohungen zurückschreckenden Briefe blieben aber ohne Erfolg. Dudits berichtete treu dem Kaiser über die Angelegenheit und wies alle diesbezüglichen Bestrebungen entschieden zurück. Diese eher lobenswerte, als tadelhafte Standhaftigkeit zeigt den starken Charakter des gewesenen Bischofs und ist von der Lage, die sich für ihn in seinem Vaterland durch die päpstliche Ausweisung vom Tridenter Konzil als unhaltbar erwies, klar abzuleiten. Diese Lage liess den diplomatischen Dienst gerade an der Seite Báthorys nicht zu, den er schon in den Paduaer Studienjahren zu vermeiden suchte.

M. Johanna Ernuszth.

Gróf Teleki József intelmei fiához a szabadkőműves rendbe való belépés ellen.

Az alábbi két levélre Imre Sándor egyetemi tanár hívta fel a figyelmem, aki gr. Teleki Lászlónak, a „Kegyenc” írójának családtörténetével foglalkozva találta azokat az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárában. A Rousseau-barát gr. Teleki József a „Kegyenc” írójának nagyapja volt. Mindkét levele intést tartalmaz fiához: gr. Teleki Lászlóhoz (a „Kegyenc” írójának hasonló nevű apjához) a szabadkőművesség ellen. E levelek szerzőjük személyén kívül azért is érdekesek, mert belőlük látszik, hogy egyes főúri körökben hogyan vélekedtek a szabadkőművességről. Az „Essai sur la foiblesse des Esprits-forts” szerzőjénél különben sem lephet meg bennünket ez a határozott állásfoglalás.

Gr. Teleki József fiához, Lászlóhoz, Göttingába, 1786. március 15-én, Bécsből többek közt ezeket írja:

„...Tudod, édes fiam, hogy az írásban adott instrukcióm mellett felhíván tégedet az öcséddel együtt elindulástok előtt Szirákon, azt mondtam szóval, hogy teljességgel nem akarom, hogy egytök is az freimaureri társaságba álljon, tudván, hogy Cornides (T. L. tanítója) uram az. Erre mindketten engedelmességeteket ígértétek. Mely szerint nagy kedvetlenséggel esék itten tudtomra, hogy te, mihelyt ide feljöttél, mindjárt egész erővel azon voltál, hogy még itt a freimaurerek közé állj és nem rajtad mult el, ha elmúlt. Tudod, fiam, mit fogadtál, mikor a Bécsbe való feljöveteleddel oly nagyon megsértettél, hogy t. i. csak azt bocsássam meg, soha meg nem igyekezel bántani. E pedig még nagyobb megsértődé-

⁹ Mohács és Erasmus. Pécs, 1925. (Minerva.)

semre lett volna és van, mert az ifjúi szelesség volt, e pedig megátalkodott vakmerő indulatból és atyáddal való nem gondolásodból származott. Mely szerint jelentem, hogy ezen akaratodról letégy, mert egyfelől semmi szükséged reá nincs, mert se jobb, se tudósabb vagy okosabb az által, se pedig gazdagabb vagy egészségesebb az által minden bizonnyal nem leszel, másfelől pedig az én rendelésemet falban rugod. Azt bizony, édes fiam, tudd meg, hogy én bizony szeretlek, de az én szeretetem nem vak és ha te olyan dologban a te kedvedet megszegnem s ezután is leszen, amelyben te engem meg nem akadályozhatsz, mert én bizony egy engedetlen fiamnál inkább tudom szeretni akárkinek annál jobb fiát. Emellett pedig az Úr Istennek áldását sem várhatod magadra. Mely dologról elvárom haladéék nélkül igaz indulattal irandó válaszodat.“

Teleki László válasza nem ismeretes, de tartalmára következtetni lehet apja későbbi leveléből (Pestről, 1786. szeptember 4.):

„Akarom nagyon, hogy abban a társaságban nem állottál és amint irod, nem is fogsz állani az én megegyezésem nélkül. Ezt kívánja a fiui szeretet és kötelesség és ezekkel egyben köttetett Isten áldása. Ha jó okait adhatod arra való vágyódásodnak, vagy inkább ha jó okait adhatnád, nem csak reád nézve való megegyezésemet örömet adnám, hanem magam is veled együtt közikbe kész volnék állani. De édes fiam, amely argumentumokat vagyis inkább indító okokat te elé hozol, az csak jól gondolkodó gyermeknél se érne semmit, annyival inkább megért eszű embernél. Ha az a motivum, hogy egy Feder [göttingai egyetemi tanár] egy ..... etc. ezt cselekszi és gyönyörködik benne s szerencséjének tartja, hogy ezt cselekedte vagy cselekedhette etc. — érne valamit, úgy nincs olyan hibás dolog, amelyet szépnak nem tehetnénk. Úgy az erkölcsteleniséget a Dávid, a Salamon, a Julius császár, a Henricus IV's példájával, a vallástalanságot, isteni félelemnek megutalásával a Cherbury, a Tindal, Voltaire, Diderot, D'Argens, Frederic le Grand példájával jónak és tetszetőnek tehetnők. Praejudiciis auctoritatis non laborat vir sapiens. Valaki még abba a társaságba állott, egyik se tudta előre vagy igen kevés, hogy miből áll. És így abból, hogy oda állott, levitásnál egyéb nem látszhatik ki. Ha már egyszer oda állott, az esküvése már annyira megkötheti, hogy a voxa szabadsága az által egészen elveszhetett. Ha pedig csak praesumptióból kellene is ítélni azon szerzetről, rosszabb praesumptiót tehet ez ellen nem annyira az, hogy sok gazember és az emberi nemzet sepreje a leghíresebb logekban, mint Száldobosi a berliniben, vétetett bé, mert ez hibából és nem-ismerésből is megeshetett, mint az, hogy ilyen ember mocskai gyakran igen nagy tiszteletben vannak azon társaság előtt, amelyre leider! leider! leider! én is sok példákat tudnék mondani. Különben mikor haza jő az urfi, akkor is eleget beszélhetünk erről, mert itt már ritka tisztartó és kulcsár, aki az nem volna s gondolom, hogy már valamelyik lovászom is az.“

Jancsó Elemér.

*

Les admonestations du comte Joseph Teleki à son fils pour l'empêcher de se faire admettre dans une loge de francs-maçons.

L'ami hongrois de Rousseau qui est l'auteur d'un „Essai sur la foiblesse des esprits-forts“ adresse les deux lettres ci-dessus à son fils Ladislás. Il y proteste contre l'intention de son fils de recevoir le tablier de franc-maçon et cite des arguments fort raisonnables contre cette institution que personne ne saurait connaître avant son initiation. E. Jancsó.

Charles de Lespine Magyarországon.

Charles des Lespine szinte ismeretlen név a francia zenc- és irodalomtörténetben. Nyolc évvel ezelőtt fedezte fel és emelte ki az ismer-

retlenség homályából Frédéric Lachèvre, aki megírta életrajzát, ismerette munkásságát és kiadta válogatott műveit.¹

Lespine „fejedelmi udvarokban forgolódo lantos, zenészerző, drámaíró és költő” volt egy személyben. Párizsban született a XVI. század második felében. Hogy mikor és hol halt meg, nem tudjuk. Első pártfogója Lotharingiai Henrik örgróf volt, azután Angliában, Skóciában, Írországban akadtak mecénásai. 1617-ben Bécsben bukkan fel, ott Károly főherceg, boroszlói püspök szolgálatába lép, vele Lengyelországba menekül, honnan Svédországon s Dánián keresztül visszatér Franciaországba. Nemsokára a turini udvarban találkozunk vele s a sok kóborlás után valószínűleg ott, esetleg szülővárosában, Párizsban fejezte be életét.

1627-ben Turinban kiadta irodalmi műveit.² Vannak köztük tragédiák, dalok, elmélkedő és alkalmi költemények, amelyek nem emelkednek túl a középszerűség színvonalán. Minthogy e munka Turinban jelent meg s a nagy ritkaságok közé tartozik, egy példány sincs belőle sem a Bibliothèque Nationale-ban, sem az Arsenal-könyvtárban, sem a British Museumban, ezért majdnem teljesen kikerülte a bibliográfusok, könyvbarátok, irodalom- és zenetörténészek figyelmét.

Lespine összegyűjtött s Lachèvre által kiadott művei közt van egy földrajzi tárgyú is, mely bennünket közelebbről érdekel.³ Benne Lespine országok szerint külföldi tartózkodásai és utazásai alatt szerzett tapasztalatait és megfigyeléseit foglalta össze. Lespine ugyanis, mint afféle vándormuzsikós és vándorköltő sokáig nem bírt egy helyben maradni. „Il n'y a Prince souverain — vallja be ő maga könyvében —, qui ne fut désireux de m'avoir, mais mon humeur a toujours été libre et (j'ai été) désireux de voir le monde.”

Ez a kóbor francia zenész és költő hozzánk is elvetődött. 1618-ban Pozsonyban résztvesz II. Ferdinánd koronázásán és idézett művének *De la Hongrie* c. fejezetében részletesen leírja a szertartást és a vele kapcsolatban lefolyt ünnepségeket.

Bécsbe visszatérve azután csatlakozik Molar báróhoz, aki mint császári követ 1618-ban egy küldöttség élén Konstantinápolyba utazik. Béctől Belgrádon hajón mennek a Dunán. Esztergomtól kezdve Belgrádig a basák, dudásoktól és fuvalásoktól megelőzve mindenütt lejönnek a Duna mentén épült váraikból a császári követ üdvözlésére s mindenféle vadat és frissítőt hoznak neki.

Lespine útleíró művében egy külön fejezetet szentel hazánknak. Meglátszik rajta, hogy költő a szerzője, akinek erősebb a fantáziája, mint a megfigyelő és kritikai képessége. Minden csodabogarat összehord Magyarországról. Így például azt írja, hogy ott olyan lovak vannak, melyek sohasem izzadnak, hanem amikor nagyon fáradtak, vér csepeg a nyakukból, attól megtisztulnak és mentek maradnak minden betegség-től. Szolgáljon mentségére, hogy a csodadolgoknak egy részét nem ő

¹ Un joueur de luth et compositeur des cours princières, auteur dramatique et poète. Charles de Lespine Parisien... par Frédéric Lachèvre. Paris, Giraud-Badin. 1935. VIII. 216. l.

² Les oeuvres de Lespine a tres haulte et tres puissante Mme Serenissime Chrestienne de France princesse de Piemont, soeur du Roy. In Torino. MDCCXXVII.

³ Breve description de plusieurs Royaumes et Provinces estrangeres. Ensemble de quelle façon lon couronne Empereurs, et Roys de Hongrie, et comme lon reçoit l'Ambassadeur du Grand Turc vers l'Empereur Chrestien, et le sien dans Constantinople; celuy de Tartarie dans la Pologne, et celuy du grand Duc de Moscovie; et quelle façon l'on s'accoustume de vivre dans tous ces pays.

találta ki, hanem egy a XVII. században nagyon olvasott francia könyvből, *Pierre D'Avity Les Etats, Empires, Royaumes et Principautés du monde* c. művéből merítette, melynek 1625-i kiadásából Lachèvre összehasonlítás céljából szintén közölt részleteket. Hogy Lespine részben D'Avity munkájából tákolta össze könyvének hazánkra vonatkozó fejezetét, mutatják a következő idézetek:

... au pays de Zepvis (Szepes) il y a des eaux où, si l'on y met du bois, il se transforme en pierre. Tout proche de l'église Saint-Martin, il sort une eau bouillante qui se convertit en pierre ponce... Il y a une certaine caverne dans ce royaume de laquelle il sort une si grande puanteur que les oiseaux qui volent en l'air meurent subitement de cette infecte vapeur. (Lachèvre, i. m. 106. l.)⁴

Au terroir de Zepus, il y a des eaux où le bois se transforme comme en pierre et près de l'église de Saint Martin au même lieu, il sort une eau qui semble bouillir et qui se convertit en pierre... il y a, dans le comté de Zolie (Zólyom) un abîme ou une ouverture de terre qui jette une si grande et mortelle puanteur qu'elle fait mourir les oiseaux qui volent dessus.

(Lachèvre, i. m. 188. l.)

Hasonlóképp nem személyes tapasztalatokon, hanem D'Avity könyvének alapszanak Lespinének a magyarok jellemére, életmódjára és szokásaira vonatkozó megjegyzései is. Íme, néhány részlet:

Touchant l'humeur des habitants, ils sont fort adonnés à l'oisiveté et ne sont pas curieux d'apprendre des sciences, arts et métiers, la plupart suivent les armes ou se mettent au service. Les femmes n'y sont pas belles et n'ont accoutumé d'avoir en mariage qu'une robe neuve. Pour ce qui est des grands Seigneurs, ils se plaisent fort aux jardins... Les jeunes hommes et filles ne couchent point dans des lits qu'ils ne soient mariés, leur coutume est de coucher à terre sur des tapis.

(Lachèvre, i. m. 106. l.)

Les Hongrois... aiment l'oisiveté et demeurent sans rien faire, ou s'amuse à l'exercice des armes. Mais ils s'abandonnent bien peu aux arts et métiers... Ils ne donnent aux femmes pour toute chose en se mariant qu'un accoutrement neuf... Les Grands logent leurs délices en leurs jardins... Ils ne dorment dans le lit jusqu'à ce qu'ils soient mariés, mais se couchent sur des tapis ou sur le foin...

(Lachèvre, i. m. 106. l.)

Lachèvre tehát szaporítja azoknak a Magyarországon megfordult régi francia (flamand) zenészeknek számát, akik a középkorban s a XVI. és XVII. században magyar királyok és főurak szolgálatában állottak s akik közül több névszerint ismeretes, mint de la Rue, aki sírfelirata szerint „Pannonos reges coluit”; Cédron, aki Bercsényi Miklós és II. Rákóczi Ferenc karnagya volt és de Plume, aki Kassán Bercsényinek László fiát tanította zenére.⁵ Lespine ezektől annyiban különbözik, hogy ő mint zenész nem működött, hanem csak mint kíváncsi utazó időzött hazánkban.

Birkás Géza.

⁴ Lachèvre Lespine és D'Avity munkáit mai helyesírással közli.

⁵ Emile Haraszti: La musique hongroise, 1933.

Charles de Lespine en Hongrie.

Charles de Lespine fut un joueur de luth, compositeur et poète qui, dans la première moitié du XVIIe siècle, vivait dans plusieurs cours royales et princières et qui publia ses oeuvres à Turin en 1625. Il assista en 1618 au couronnement de Ferdinand à Presbourg et la même année il rejoignit le baron Molar, ambassadeur extraordinaire de Ferdinand pour faire avec lui un voyage de Vienne à Constantinople. Parmi ses oeuvres se trouve une Brève description de plusieurs Royaumes... dans un chapitre de laquelle il décrit la Hongrie et les Hongrois. Dans ce chapitre il se montre un écrivain peu original, car ce qu'il relate sur les curiosités de la Hongrie et les mœurs de ses habitants, il l'a puisé en grande partie dans l'ouvrage de D'Avity, intitulé Les Etats, Empires, Royaumes et Principautés du monde.

Géza Birkás

Roland találkozása egy magyar remetével.

Régóta ismeretes már „Gesta Karoli Magni ad Carcassonom et Narbonam” címen egy latinnyelvű kompiláció, melyet a XII. században szerkesztett egy bizonyos, magát Paduanusnak nevező klerikus, hogy kolostorának alapítási körülményeit megfelelő történeti és szent nimbuszal vegye körül. A művet már 1898-ban kiadta Schneegans a Romanische Bibliothek XV. kötete gyanánt egy provençal délfrancia fordításával együtt.

A magyar filológusok azonban nem vették figyelembe azt, hogy ennek a legendás elbeszélésnek van egy magyar vonatkozású eleme is, mely megérdemli, hogy foglalkozzunk vele.

A történet elbeszéli, hogy mikor Nagy Károly Carcassone várát bevette, Szent Leó pápával, Turpin érsekkel és a többi püspökökkel tanácsot ül és elhatározza, hogy mielőtt Spanyolországba vonul, előbb Narbonne városát hódítja meg. Turpin tanácsára a hegyeken keresztül vonul Narbonne felé, hogy közben a vadászat gyönyörűségeiben is részüik legyen. Itt találkoznak egy vadászó szaracénnal, aki elmondja, hogy Petra Colobra mellett lakik egy völgyben, melyet azelőtt Vallis Vallicának hívtak, de mert ott húsz év óta hét fekete és szőrös ember lakik állati sorban és lesóványodva, azért most a völgyet Vallis Macrának nevezik. Turpin visszatér a sereghez, elmeséli, mit beszélt a szercecsen, mire már Roland is kíváncsi lesz: „Uram, ha ez így van, menjetek le oda és nézzétek meg, igaz-e?” „Menjünk mindnyájan!” — mondja Turpin, mire leszállnak a lóról és leereszkednek a völgy bejáratához. Turpin érsek elsőnek érkezik a kis telephez és nem lát mást, mint szegényes házikókat. Majd megpillant egy kápolnácskát és mellette egy remetét, aki jelekkel tudtára adja, hogy a kápolna Szűz Mária tiszteletére készült. Turpin megnyugtatta a remetét, hogy maga Szent Leó pápa és 70 főpap, Roland, a 12 pair és más lovagok jöttek oda, akik a keresztény hit felmagasztalásán buzgólkodnak.

Erre a remete Turpin lábai elé borul és elmondja, hogy heten vannak társak és közös akarattal jöttek ide. „Nyíltan elmondok neked mindent: tudd meg, hogy heten vagyunk és egyikünk sem való a másik országból. Engem Tamásnak hívnak és egy Rohan nevű normandiai faluból való voltam és én vagyok a társak leghitványabbika; a második Lombardia Pávia nevű városából való, mely a Tozitus folyó partján épült és nemes születésű és még nemesebb a tudományban, de módfelett; a harmadik a legszentebb, magyar: „tertius fuit de Ungaria, filius regis regni eiusdem, et vocatur Robertus, bonitatem et mores ipsius esset longissimum enarrare”; a negyedik skót és Germanusnak hívják, az ötödik flandriai Saint-Omerből és Alayranus a neve, a hatodik német és Kölnben született, neve Philippus, a hetedik egyiptomi és

Bartholomeusnak hivatik, jó klerikus. „Hogyan vagyunk pedig itt, im halljad: párizsi diákok voltunk (Scolares eramus Parisienses) és négy éven át fársak, aztán az isteni kegyelem sugallatára azt az ajánlatot kaptuk, hogy hagyjunk el mindent és kövessük Krisztust, a hitvány földi dolgokat és mulandókat megvetve és szenvedjünk érte, ki értünk szenvedett és meghalt. Ő ezt a helyet nekünk angyalával mutatta meg“. Árpát és kölest esznek, káposztát és vad füveket. A vadállatok, oroszlánok, medvék és más állatok nem bántják őket, ők se az állatokat.

Ezalatt odaér az egész fényes főpapi és lovagi sereg és a megremült remeték mihamar megnyugodnak. Meg akarják kínálni az urakat ebéddel, mire az egyik nevetve mondja: hisz csak egy kakasunk van, amely az órát jelzi (a breviáriumi himnusz kakasa!). De a régi penészes kenyérből csodálatosképen mindnyájan jól laknak. Közben szarvasok és őzek is érkeznek, menekülve az üldöző kutyák elől: a remeteséghez érve azonban egy se megy tovább, sőt a kutyák is megszeliődnek.

Nagy Károly igen hálás az Úristennek, hogy ezt a szent helyet kijelölte számára és elhatározza, hogy tüstént kolostort alapít ott, melyet Turpin ajánlatára La Grassenak nevez el. A városka ma is megvan Lagrasse néven 25 km-re Carcassonetól. A kolostor alapításának, építésének és privilégiumadásának részletei következnek aztán s végül innen indul el Nagy Károly serege további hódításaira.

A művet kiadója a XII. századra teszi. Minket most az érdekel, hogy kerülhetett ide ez a Róbert magyar királyfi, kinek jóságát és szentségét sokáig kellene magasztalni. Schneegans egy jegyzetben (4. l.) a „Vida de S. Honorat“-ra utal, ahol a szentnek apja szintén magyar király. Pedig ez is csak onnan cred, ahonnan a mi Róbertünk.

A magyarázatot a remeték száma adja meg. A hét remete, nyilván a Tours melletti Marmoutier hét alvó szentjének mintájára jött létre, kik mindnyájan a legendás Szent Márton magyar királyfi, unoka-öccse voltak. A hét alvó Márton apja, Florus magyar király két másik fiának fiai. Szent Márton franciaországi legendája szerint ő, a nagy szent, hozta ki őket Pannóniából Tours mellé, ahol testüket szinte érintetlen állapotban lelték fel, miért is alvóknak nevezték el őket.¹ S hogy a szerző valóban a hét alvó legendájára gondolt, mikor ezt a történetet összekompilálta, az is bizonyítja, hogy fel is lépteti az egyik alvó szentet a történetben. Mikor Nagy Károly elrendeli, hogy La Grasse-t felépítsék, felszólítja a jelenlevő főpapokat is, mindegyik emeltesse ott valamilyen kápolnát. „Mont Major apátja, *ki egyike volt a hét alvóknak*, az ő kápolnáját olyan helyre tette, ahonnan az egész hadsereget láthatta, Szent Márton tiszteletére.“ (Abbas Majoris Monasterii, qui fuit unus de VII. dormientibus, fecit suam capellam in quodam loco, de quo totum exercitum poterat videre, ad honorem Sancti Martini; 369. sor). Tudjuk, hogy a hegyen Szent Benedek szerzetesei építettek: Pannonhalmát ugyanez a szellem emelte.

A Gesta Karoli Magni-nak magyar remetéje, ki Nagy Károlyt és Rolandot látta világhírű seregével, tehát Szent Márton francia mondjából szakadt ki. Érdekesen találkozik még ez a történet Szent Egyed legendájával is, kinek kultusza szintén összefügg Szent Mártonnal és a magyar Szent Benedek-rend francia kapcsolataival: a remetékhez menekülő vadak és a vadászó Nagy Károly találkozása a vadakat védő remetékkel ebből a legendából került át Paduanus történetébe.

A magyarországi Szent Egyed-kultusz története megírásra vár: itt

¹ V. ö. Király Ilona: Szent Márton magyar király legendája. Bp., 1929; 30. l.

még érdekes eredményekre bukkanhat a középkori magyar-francia szellemi kapcsolatok kutatója.

Az egész történet a szerzetesi szellem terméke, de azé a cluny-i szellemé, amely szövetségre lépett a világi költés heroikus szellemével, hogy szent céljait a keresztény missziós tudattal összekapcsolja.

Ami azonban már nem a toursi Szent Márton ciklusából származik az, hogy a hét szent remete „párizsi diák” volt azelőtt. A XII. századi szerző már ismerhette a „natio Germanica”-ban egyesített különféle nemzeteket s valószínűleg a magyar szent is ezért került a német, flandriai, skót és más egyéb nemzetek mellé. Talán sok volna azt hinni, hogy találkozott egy Róbert nevű szent életű magyar diákkal valahol Szent Genováva hegyén?

Eckhardt Sándor.

*

Le rencontre de Roland avec un ermite hongrois.

Cette étude a paru in-extenso dans le volume de l'auteur, intitulé. De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises, p. 91.

Alexandre Eckhardt.

Küzmics István hazai szlovén bibliafordító.

A Mura és Rába között lakó szlávok közt, akik magukat „Slovenje, Slovenci”-nak nevezik, a magyar tudományban pedig „hazai szlovénok” vagy „vendek” néven szerepelnek, a reformáció idkjéből kb. 24.000 protestáns maradt.

E protestáns kisebbség körében a XVIII. század elején a népnyelv alapján egy vallásos és tankönyvirodalom indult fejlődésnek. A harmadik ismert író Küzmics István volt, aki az Újszövetséget fordította erre a nyelvre. Ez a mű a hazai szlovén irodalomnak a csúcspontja, és a legnagyobb hatása volt ennek az irodalomnak a további fejlődésére és fennmaradására.

Küzmicsről igen sok irodalomtörténeti vonatkozású és néhány nyelvészeti jellegű adatot közöltek. De műveivel és nyelvével részletesen és egységes nézőpontból még senki sem foglalkozott. Tanulmányomban legelőször a protestantizmusnak a Muravidéken való fejlődését és a Küzmics előtti kor protestáns irodalmi tevékenységét mutatom be. Ezután ismertetem Küzmics életét és műveinek tartalmát, majd rövid jellemzését adom alkotásainak és rámutatok azok jelentőségére.

Külön dolgozatban foglalkozom Küzmics nyelvével, összehasonlítom ezt a népi nyelvvel és az ettől való eltérések esetén rámutatok az idegen forrásokra, illetve az író etimologizáló törekvéseire vagy következtetlenségeire. Ezen vizsgálat eredménye az, hogy Küzmics általában erősen ragaszkodott a nép nyelvéhez, néha azonban irodalmi hatások alatt, amelyek élesebb etimológiai és helyesírási érzéket ébresztettek benne, rendszerezés céljából vagy tudákos szóelemzésből mégis eltért tőle. Azért nyelve helyesírási szempontból nem egységes és következtelen. De követőinél és a hazai szlovén nyelv komolyabb ápolóinál is az maradt, részben éppen Küzmics hatása, részben nyelvi műveltség hiánya folytán.

Munkásságának egyik különösen fontos és értékes oldalával, szóalkotásával és irodalmi hatásaival itt nem foglalkozom; ezt későbbi célul tűztem ki magamnak.

Mindezekkel rá akarok mutatni arra, hogy milyen úttörő munkát végzett Küzmics akkor, amikor úgyszólván elsőnek állította irodalmi célok szolgálatába az Újszövetségnek sok nehézséggel járó fordításával az addig kiműveletlen hazai szlovén nyelvet.

Küzmics szókincsgyarapító és fordítói tevékenységével állandóan példaképe maradt azoknak az irodalmi munkásoknak, akik az ő halála után feladatuknak tekintették a hazai szlovén nyelv és irodalom fejlesztését, amelynek kifelé is legismertebb képviselője máig is *Küzmics István* maradt.

1. A protestantizmus a Muravidéken.

A Mura és Rába között lakó magyarországi szlovénok politikailag már a XI. századtól kezdve megoszlottak Vas vármegye és Zala vármegye között; egyházi tekintetben a vasvármegyeieket a győri, zalamegyeieket a veszprémi egyházhoz csatolták; 1176 után a zalamegyei plébániák a zágrábi egyházmegyéhez kerültek.¹

A reformáció a hazai szlovénok között ugyanakkor kezdett terjedni, mint Magyarország egyéb részein és ugyanolyan módon. A nyelvi elkülönülés nem volt jelentős, mert eleinte inkább a protestantizmushoz való formális tartozásról volt szó, mint a vallási nézeteknek az átalakulásáról.

A legnagyobb eredménnyel a magyar főurak terjesztették a Muravidéken a protestantizmust, mivel teljesen hatalmuk alatt tartották alattvalóikat. A hazai szlovénok között elsőnek a felsőlendvai, muraszombati és csendlakai várúr, Széchy Tamás. Művét fia, István² folytatta. A hitújítás első munkásai között szerepelt valószínűleg Melanchthon tanítványa, Drognić János;³ akkoriban talán már szlovén protestáns könyveket is terjesztettek.⁴ A hagyomány szerint erre a célra felfogadott koldusok a vásárokon és házról-házra járva énekelték és prédikálták Luthernek és vallásának tiszteletét.⁵

A török háborúk a XVI. század utolsó évtizedeiben némileg gátolták a vallási küzdelmeket és hitújításokat. De annál erősebben törtek felszínre a Bocskai István vezette vallás- és polgárháborúban. Bocskai pártjára álltak a muravidéki magyar főurak is. A felkelés az 1606. bécsi békével végződött, amely biztosította a főuraknak, nemeseeknek és polgároknak a vallásszabadságot. Most a muravidéki templomok patrónusai a békének ezen határozata alapján alattvalóik között is bevezették a protestantizmust. A Nádasdyak és Batthyányak az új hitnek tevékeny előmozdítói lettek.⁶

Amikor a prédikátoroknak el kellett hagyniok Ausztriát, a muravidéki nemeseknél találtak védelmet. Innen könnyen ellátogattak stájer és karintiai helységekre, különösen Regedébe, ahol a hazai szlovénokra is gyakorolhattak befolyást, mert ezek itt bonyolították le kereskedelmi üzleteiket. Ilyen módon a stájerországi, krajnai, karintiai, sőt ljubljana-i protestánsok ellátogattak a Muravidékre is.⁷ A Stájer, Kranjec, Korošec stb. nevű családok is valószínűleg akkor telepedtek le és ilyen módon a protestáns elem fokozatosan erősödött.⁸

A luteranizmus a zágrábi püspökséghez tartozó Alsómuravidéken nem tudott elterjedni. A kálvinizmus azonban, amelyet a muraközi Zrínyi György támogatott,⁹ fél évszázadon át fennmaradt. Sógorának, Bánfy Miklósnak még nyomdájá is volt Alsólendván, amely azonban csak magyar és kaj-horvát könyveket nyomott.¹⁰ Később a kálvinizmus ezeken a területe-

¹ Starine železnih in salajskih Slovenov (= Starine). Časopis za zgodovino in narodopisje (= ČZN.) Maribor, 1914, 93—154; 102. — Gruden Josip, Zgodovina slovenskega naroda 698—706.

² O. c. 114.

³ Kidrič Franc, Zgodovina slovenskega slovstva, Ljubljana, 1929—1938, 36.

⁴ O. c. 118. — Payr, O. c. 270, 263.

⁵ Payr, A dunántúli ev. egyh. tört. I., 255—272.

⁷⁻⁹ O. c. 123—124.

¹⁰ Kidrič O. c. 52.

ken nyomtalanul eltűnt. Az 1608. pozsonyi országgyűlés megerősítette a bécsi béke vallásügyi határozatait.¹¹ Ekkor a magyar protestántizmus már annyira megerősödött, hogy a zsolnai zsinaton 1610-ben egyházi és iskolai szervezetet alkotott, amely még nagyobb elterjedéshez segítette a protestántizmust.¹²

Fontos változást hozott az a felkelés, amelyet Bethlen Gábor indított meg azért, hogy a protestántizmusnak Magyarországon a teljes győzelmet biztosítsa. Az ő táborában volt Bánfy, Batthyány, Széchy és a két Zrínyi. A csehek fölött aratott győzelem után II. Ferdinánd és Bethlen megkötötték a nikolsburgi békét, amely újból megerősítette a bécsi béke pontjait. De a muravidéki főurak: Batthyány, Nádasdy és Széchy Ferdinánd egyúttal a katolicizmus pártjára álltak.¹³

Az 1627-i egyházlátogatási jegyzőkönyvből¹⁴ látható, hogy ekkor még valamennyi vasvármegyei templom a protestánsok kezén volt. A szétszórtan lakó katolikusokról a licenciátusok gondoskodtak, azaz olyan világiak, akik a legszükségesebb liturgikus cselekményeket végezték.¹⁵ A főurak rekatolizációja ellenére a jobbágyoknak a katolikus egyházba való visszatérése teljes mértékben sohasem sikerült.

Amikor a protestáns rendek III. Ferdinándnak újból előterjesztették kívánságait, a király a linzi vallásbékében megerősítette az 1606-i rendelkezéseket és kiterjesztette a nemeseknek alárendelt falvakra is.¹⁶

I. Lipót uralkodása alatt Thököly vezetésével újabb felkelés tört ki. Ez után a felkelés után, az 1681. november 9-i soproni országgyűlésen Lipót a nyilvános protestáns istentiszteletet a várurak kápolnáira és néhány artikuláris helyre korlátozta. A vasmegyei szlovénok számára ilyen artikuláris hely volt Nemes-Cső Köszeg és Dömölk Új-Cell mellett az evangélikusok, Őr Körmend mellett pedig a reformátusok számára.¹⁷

Ezen határozatok ellenére azonban a protestánsok helyzete lényegileg változatlan maradt 1731-ig, amikor IV. Károly csak a névszerint felsorolt artikuláris helyeken engedte meg a protestánsoknak a nyilvános istentiszteletet; egyébként csak magánistentiszteletet tarthattak, egyházi szertartások tekintetében pedig a katolikus papoknak rendelte őket alá.¹⁸ A muravidéki szlovénoknak arra a kérésére, hogy a nagy távolságra való tekintettel továbbra is engedélyezze számukra a nem artikuláris helyek templomainak használatát, a császár csak azt engedte meg nekik, hogy szlovén prédikátort tartsanak, aki valamely artikuláris helyen tartózkodhat.¹⁹ Így azután 1732-ben valamennyi prédikátor elköltözött a hazai szlovénok területéről.²⁰

Ez idő óta a szlovén protestánsok karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor Nemes-Csőra jártak, ahol egyetemes feloldozásban részesültek, az Urvacsorához járultak és szlovén prédikációt hallgattak.²¹

A változott viszonyok somogymegyei szlovén településeket hoztak létre. 1718-ban a Zágráb melletti brezovicei Nádasdy-Draskovics Mária grófnő a szlovén protestánsok egy csoportjának a somogymegyei Liszó pusztát ajándékozta.²² A következő évben 14 szlovén protestáns család költözött ide Vas megyéből. Nincsenek adataink arra vonatkozólag, hogy mikor és hogyan népesítették be az egész környéket; idő folyamán Nagyzanizsa közelében 11 teljesen vagy részben szlovén falu keletkezett. A tele-

¹¹⁻¹² Starine 125.

¹³ Ib. 128—9.

¹⁴ Payr, Egyháztörténeti emlékek I. Sopron, 1910, 102—128. Ua.: A dunántúli evang. egyházkerület története I. Sopron, 1924, 255—272; 403—411.

¹⁵⁻²¹ Starine 136—151.

²² Trstenjak Anton, Slovenci v šomodski županiji na Ogrskem (Ljubljana, 1903), 55.

pülekések központja Surd artikuláris hely volt. 1751-ben ide költözött Berke Ádám, aki valószínűleg az első állandó szlovén lelképásztor volt.²³ Utána jött Küzmics István, az utolsó pedig Küzmics utóda, Bakos volt. Ezután a magyar pásztorok következtek, akik egészen 1862-ig szlovénul imádkoztak.²⁴ Ma Surd környékén már csak az egykori családnévek emlékeztetnek a szlovén multira. Taranyban és néhány közelében fekvő faluban azonban még tudnak szlovénul.

2. A Küzmics előtti szlovén irodalom.

A magyarországi szlovénoknál a népnyelv irodalmi használatának a magyar nyelv nem állott mint gátló körülmény az útjában a szlovén-magyar együttélés első hat századának folyamán, mint egyéb népek szomszédságában élő szlovénoknál a német vagy olasz nyelv.²⁵ Mégis a politikai és egyházi szétszórtság, a szlovén nyelvhatáron kívül eső központok, mindekenélőtt pedig szociális helyzetük és összetételük miatt az irodalmi tevékenység a reformáció előtt nem indulhatott virágzásnak.

A reformáció ugyan megszüntette az egyházi hovatartozásból származó akadályokat és eszmévilágával előmozdította az irodalmi fejlődést és a szlovén szó irodalmi használatának lehetőségét. Azonban akkor még nem volt elég alkalmas ember, aki ezt a fejlődést siettette és a szlovén irodalmi tevékenységet kiteljesedéséhez segítette volna.

Mivel a hazai szlovén protestantizmusban közel 150 éves létezése alatt sem honosodott meg sem szlovén, sem horvát írott szó, a protestantizmus művelődési és vallási szempontból — más országokban tapasztalható haladó eszmévilága és gyakorlati jellege ellenére — éppolyan alárendelt jelentőségű volt, mint a gyökeresebb katolicizmus. Ezen nyelvi és művelődési irodalmi pangásnak okait a lelkészeknek — akik között magyarok is voltak — nyelvi készületlenségében kell keresni, továbbá a szlovén lelkészek maradi gondolkodásában, a hivatalos egyházi hatóságoknak és főuraknak a szlovén nyelv irodalmi értékéről vallott véleményében.

Igy sem Nádasdy Tamásnak a vas megyei Ujszigeten, sem a Bánfyaknak Alsólendván 1573–74-ben működő, a Zrínyieknek 1574. év második felében Muraközben, Nedeliscsén létező nyomdája nem gondoskodott a szlovénokról.²⁶

Hogy a protestáns krajnai könyveknek a hazai szlovénoknál való használata valószínűleg csak szórványos volt, és hogy több kaj-horvát, mint szlovén protestáns könyv forgott közkezen a hazai szlovénok közt,²⁷ arról mind a muráninenni és murántúli szlovénok irodalmának nyelvi különválása, mind pedig az utóbbinak nyilvánvaló hatása tanúskodik.

Az a hagyomány, amely szerint a Trubar- és Dalmatin-féle könyvek is segítettek a protestantizmust terjeszkedésében és hogy általánosan használták a Spangenberg-féle posztilla Krelj-Juričič fordítását, valószínűleg minden szilárd alapot nélkülöz. A területi közelség és a nyelvi rokonság sokkal valószínűbb teszi a kaj-horvát nyomtatványok elterjedtségét. Így a katolikusoknál valószínűleg egy 1651-ből való kaj-horvát nyelven írt lectionárium volt használatban.²⁸

A hazai szlovénok legrégibb keletkezésű irodalmi emléke, egy 1643-ból való mártonhelyi szerződés,²⁹ már erős kaj-horvát nyelvi hatást mutat.

²³ Ib. 68., Payr, O. c. 476–477.

²⁴ Ib. 87.

²⁵ Kidrič, O. c. 12.

²⁶ Ib. 52.

²⁷ Ib. 115. és 79.

²⁸ Ib. 106.

²⁹ Stele, ČZN 1927, 6–9.

Némelyek az első muravidéki szlovén irodalmi próbálkozásnak azt a kétkötetes kéziratot énekeskönyvet tartják, amely ezen a területen használatban volt.³⁰ Az első füzet, Kovačič³¹ véleménye szerint legalább a XVII. századból való, amelyben egy 1710-es bejegyzés alatt egy 1649-ből vagy 1549-ből származó bejegyzés is olvasható. A füzetben a következő megjegyzést találjuk: *Populum in Ecclesia et in scholis juventutem Dirigen-tium*. A második kisebb füzet a XVIII. század második feléből való. Mind a két füzet egyházi és világi énekek mellett egy kis prózát is tartalmaz. Ez az irodalmi emlék véleményem szerint tiszta kaj-horvát nyelvű és nem hazai szlovén. Ezt legutóbb Fancev is megállapította.³²

A nyomtatásban is megjelent hazai szlovén protestáns irodalmi termékek közül az elsőnek a kiadása *Temlin* Ferenc nevéhez fűződik; ez a magyar győri katekizmusnak Halléban 1715-ben *Győrszki katekizmus* címen megjelent fordítása. A szerzőről csak annyit tudunk, amennyit Küzmics a Vöre krsztsanszke... bevezetésében megemlít, hogy t. i. krajnai származású volt. Küzmics maga a könyvből csak két példányt látott. Ma már egyetlen példánynak a létezéséről sem tudunk.³³

A tanulóifjúság számára adták ki az *Abece-darium Szlowenszko za Drobno Detzo*, von spzűscheno. Vleti MDCCXXV (8°. 16 oldal) című könyvet. Szerzője ismeretlen. Ez a könyv az ábécét tartalmazza, továbbá a hitvallást, néhány imát és három zsoltárfordítást. Egy példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.³⁴

A másik ismert író a vancesai származású *Szever* Mihály, akiről szintén Küzmics tesz említést az idézett helyen. *Szever* németből lefordította *Réd zvelicsánsztva*... c. művét, s a szászországi Halléban 1747-ben adta ki. Szentírási szövegeket, imákat és énekeket tartalmaz. Érdekes a második oldalon olvasható bevezetése: „Lüblénomi szlovenszkomi narodi, steri Evangelicsanzsko Voro vadlüe... A szeretett szlovén népnek, amely az evangélikus hitet vallja.“ Erről az íróról is megemlékezik Küzmics említett könyvében. Több példánya is ismeretes.³⁵

3. A Küzmicsre vonatkozó irodalom.

Küzmics munkásságát már kortársai emlegetik. Így a hazai szlovén katolikus író, *Küzmics Miklós* 1779-ben Szily János szombathelyi püspökhöz írt levelében előadja, hogy a „Tótság-Vandaliá“-nak nincsenek saját nyelvén írott könyvei az Ujszövetség fordításán kívül, amelyet rokona („cognati mei“) Kuzmits István rendezett sajtó alá.³⁶

Küzmics utódja Surdon, *Bakos Mihály*, a „Nouvi Gráduvál“ c. énekeskönyvében 1789-ben elmondja, hogy Küzmics átjavította a régi egyházi népénekeket és saját fordításaival gyarapította is. Bakos Küzmics kéziratából több éneket kijavított és idézett könyvében közzé is tette őket.

Már korán érdeklődött Küzmics iránt maga *Dobrovský* is, akinek figyelmét Küzmics munkáira Jiri *Ribay* hívta fel. Az 1787–1791 közötti levelezésükben tisztázni próbálták Küzmicsnek nyelvi és nemzetiségi hovatartozását. Dobrovskýnak a véleménye az volt: „Der Dialekt ist krainerisch oder quasi krainerisch“.

Dobrovský Fortunat *Durich* figyelmét is felhívta Küzmicsre.³⁷

³⁰ Fekonja, *Dom in svet* 1892, 176. — Kidrič, O. c. 52.

³¹ Kovačič, *ČZN* 1922, 42.

³² Fancev, *Tragovima hrvatske kajkavske poezije* 16. vijeka. *Ljetopis Jugosl. Akademije znanosti i umjetnosti* 1936, 165–168.

³³ Melich, *Magyar könyvszemle* X. (1902), 428. — A könyv valószínűleg megvan a hallai „Hauptbibliothek des Waisenhauses“-ben „Mali Katechismus“ címen, vö. Szchiżewskij D., *Südostforschungen* VI, 1941. 622.

³⁴ Szombathelyi püspöki levéltár. Currens iratok.

³⁵ Patera, Josefa Dobrovskýého korespondence. IV. *Shirka pramenů* II. c. 18. Praha 1913. 82, 83, 88, 105, 107, 196. oo.

Kopitar is sokat foglalkozott Küzmics nyelvével és Küzmics hatása alatt a magyarországi szlovénokat a szlovén nemzeti egységbe foglalta bele.³⁶ Ugyanígy Janez Primic is.³⁷

A szláv irodalomtörténetben Küzmics István már 1826 óta szerepel mint a magyarországi szlovénok irodalmi képviselője, amikor Šafařík J. P. a Geschichte der slavischen Sprache und Literatur (Ofen 1826) c. munkájában megemlíti Küzmics bibliafordítását. Ugyanannak a szerzőnek a Geschichte der südslavischen Literaturen (Prag, 1864) c. munkájában szintén előfordul Küzmics bibliafordításának címe; Küzmicsnek „Vöre krszt-sanszke krátki návuk“ c. művéről viszont Šafařík (illetőleg Čop Matija, a szlovénokról szóló részének a szerzője) nem tudott, illetve nem tudta, ki a szerzője.

A régebbi írók közül még Čsaplovics,³⁸ Sartori,³⁹ Rieger⁴⁰ és Pypin-Spasovič⁴¹ említik Küzmicset vagy bibliafordítását.

A magyar irodalomtörténetbe Szinnyi József⁴² vezette be Küzmicset rövid megemlékezésével. A legrészletesebben tért ki életrajzára, amelyhez sok új anyagot gyűjtött, Melich János.⁴³ Az adatokat különösen Hrabovszky György Presbyteriológiájából (1816, a soproni liceum könyvtárában) merítette. Melichnek egy kisebb cikke is van Trubarról és a hazai szlovén irodalomról, de voltaképpen csak Küzmics Nouvi Zákon-jának előszavával foglalkozik.⁴⁴

Külön füzetben írtak Küzmicsről tudományos ambíció nélkül Szalóky Elek és Mesterházy Sándor.⁴⁵

A szlovén irodalomtörténet — ha Čop adatait Šafaříknál nem vesszük tekintetbe — 1869 óta ismeri Küzmicset, mikor Raič Božidar⁴⁶ elsőnek írt valamivel többet Küzmics nyelvéről is. Utána Simonič Franc,⁴⁷ Kleinmayr,⁴⁸ Levstik,⁴⁹ Miklošič,⁵⁰ Marn,⁵¹ Glaser,⁵² Murko⁵³ és Trstenjak⁵⁴ említik

³⁶ Kernc E., Kopitar Jernej. Slovenski biografski leksikon I, Ljubljana 1925—1932, 507.

³⁷ Kidrič, Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe 1930, 154—155.

³⁸ Čsaplovics Johann, Croaten und Wenden in Ungern. Pressburg, 1829.

³⁹ Sartori Franz, Historisch-ethnographische Übersicht der wissenschaftlichen Cultur, Geistestätigkeit und Literatur des österr. Kaiserthums I. Wien, 1830, 102.

⁴⁰ Rieger F. L., Slovník naučný. Praha, 1865.

⁴¹ Pypin A. N.—Spasovič V. D., Istorija slavjanskijh literatur. St. Peterburg, 1879². Tom. I, 301.

⁴² Szinnyi József, Magyar írók élete és munkái. VII. k. Budapest, 1900.

⁴³ A magyarországi vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiája. Magyar Könyvszemle X, 1902, 426—449. o.

⁴⁴ Primož Trubar in protestantovska književnost ogrskih Slovencev. Slovan (Ljubljana), 1909, VII, 85—86. Ford. Anton Aškerc.

⁴⁵ Küzmics István, ág. hitv. lelkész és bibliafordító. 1723—1779. Csurgó, 1911. 23. o.

⁴⁶ Prekmurski knjižniki pa knjige. Narodni koledar in Letopis Matice Slovenske 1869, 61—62.

⁴⁷ Šuman Josip, Die Slovenen. Wien und Teschen, 1881, 154.

⁴⁸ Kleinmayr Julij, Zgodovina slovenskega slovstva. Čelovec, 1881, 63.

⁴⁹ Levstik Franc, Ljubljanski Zvon 1881 (= Zbrano delo V. 197.).

⁵⁰ Miklošič Franc, Slovensko berilo za 8. gimnazijski razred, 30.

⁵¹ Marn Jozef, Jezičnik XXII. Ljubljana, 1884, 22. és 46.

⁵² Glaser Karol, Zgodovina slovenskega slovstva 1895.

⁵³ Murko Matija, Ottčv slovník naučný. Praha, 1898, 410.

⁵⁴ Trstenjak Anton, Slovenci na Ogrskem. Ljubljanski Zvon, 1901, 242—3, 313—4. és Slovenci v šomodski županiji na Ogrskem. Slovenski Narod (Ljubljana), 1904, könyvben 1905, 69—94.

tanulmányaikban. Néhány új adatot hozott a surdi anyakönyvekből Trstenjak. Az újabb időben *Grafenauer*,⁵⁵ *Slavič*⁵⁶ és *Slodnjak*⁵⁷ emlegetik, *Kidrič*⁵⁸ pedig bővebben tér ki munkáiban Küzmicsre és a korabeli szlovén íróknak hozzá való viszonyára. Az eddigi legjobb összefoglaló tanulmány Küzmicsről *Šlebinger*⁵⁹ dolgozata. *Novak*⁶⁰ a Küzmicsre vonatkozó irodalom kritikai taglalását és néhány nyelvi és néprajzi apróságot tett közzé. Hazai szlovén nyelven írtak népszerű cikkeket Küzmicsről *Luthár*⁶¹ és *Pintarič*,⁶² *Fliszár* pedig egy költeményt.⁶³

A horvátok két ízben is maguknak reklamálták Küzmicset: elsőnek *Szedenich*,⁶⁴ aki a hamis adatok egész sorát közölte róla, majd *Strohal*.⁶⁵

4. Küzmics élete.

Küzmics a Nouvi Zákon-ban vezetéknévét *Kuzmicsnak* írja, az anyakönyvekben és levelekben pedig többnyire *Kuzmits* vagy ritkábban *Kuzmics* olvasható.

Küzmics István 1723-ban a Muraszombat és Radkersburg (Regede) között fekvő Sűrűháza községben született (régí nevén Sztrukócz — így szerepel Küzmics sírfeliratában is —, népies alakja Sztrukovci). Születésének napja és hónapja ismeretlen. Atyjának György volt a neve;⁶⁶ az anyjáról csak azt tudjuk a sírfeliratról, hogy „Vandala” volt.

Az elemi iskolát Szegeden és Szentbenedeken látogatta. Igen különös, hogy mint gyerek a távoli Szegedre került; ennek az okáról egyetlen adat sem beszél. Alsószentbenedek viszont közel fekszik szülőfalujához, és érdekes, hogy Küzmics rokona, a hazai szlovénok katolikus irodalmának megindítója, Küzmics Miklós, itt később plébános volt. Az akkori evangélikus alsószentbenedeki iskoláról semmit sem tudunk.

Tízéves korában, 1733-ban a soproni ev. főiskolába iratkozott be; onnan 1739-ben Győrbe, majd 1744-ben Pozsonyba ment.⁶⁷ Mikor fejezte be tanulmányait, nem állapítható meg. Az említett iskolákban szerzett művelt-

⁵⁵ Grafenaur Ivan, Iz slovenske metrike. Čas (Ljubljana), 1906, 316. — U. a.: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*. 1920, 93—4.

⁵⁶ Slavič Matija, Prekmurje 1921, 21—22. és: *Ob dvestoletnici prekmursko-slovenskega slovstva*. Čas 1923, 241—244.

⁵⁷ Slodnjak Anton, *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana, 1934, 35., 54.

⁵⁸ Kidrič France, Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe. Ljubljana, 1930, passim. — U. a.: *Zgodovina slovenskega slovstva 1929—1934*, 150., 182—3.

⁵⁹ Šlebinger Janko, Küzmič Štefan. Slovenski biografski leksikon (1932), 599—601.

⁶⁰ Novak Vilko, Opombe k Štefanu Küzmiču. Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor), 1934, 63—4. — U. a., *Slovenstvo prekmurskih pisateljev*. Čas 1937, 255—259. — U. a., *Slovstveno delo Slovenske krajine*. Slovenska krajina (Beltinci, 1936), 35—6. — U. a., *Izbor prekmurske književnosti* (Celje, 1936), 11—13.

⁶¹ Prekmurja znameniti evang. mőzje. 1926, 8—18 (= *Düsevní list* III, st. 5—6.).

⁶² Pintarič Ivan, *Ob stopetdesetj obletnici Küzmicsove smrti*. *Düsevní list* VIII, 1929, st. 1.

⁶³ Fliszár János, *Düsevní list* 1923.

⁶⁴ Szedenich File, *Naši pisci i književnost*. Sopron, 1912, 81.

⁶⁵ Strohal Rudolf, *Nekoliko riječi o ugarskim Hrvatima*. Vijenac (Zagreb), 1924, 231.

⁶⁶ Küzmics feljegyzése az 1735-i anyakönyvből Surdon.

⁶⁷ Melich, O. c.

ségére csak abból lehet következtetni, hogy a magyar nyelven kívül még a német, latin és görög nyelvet is jól elsajátította. Egy olyan író, aki addig elhanyagolt anyanyelvét az első nagyobb irodalmi munkával, az Újszövetség fordításával ajándékozta meg, a nyelveknek és a könyveknek bizonyára nagy barátja volt.

Ifjúságáról azt mondja sírfelirata, hogy kétszer félholtan mentették ki a hullámokból és hogy három alkalommal alig tudott elmenekülni a tolvajok elől. Ez talán az iskolából hazatartó útján történt vele.

Lehet, hogy tanulmányai befejezése után 1751-ig Pozsonyban maradt; a jelzett évben Nemes-Csóban iskolarector lett. Arról nincs tudomásunk, hogy pozsonyi tartózkodása alatt milyen volt a szlovák nyelvhez való viszonya. Nehezen hihető azonban, hogy legalább olvasásban ne sajátította volna el e nyelvet, és hogy ne hasonlított volna össze anyanyelvével.

Tanítói szolgálata csak előkészület volt a lelkési pályára. Küzmics nemescsói működéséről csak azt tudjuk, hogy három hazai szlovén és két magyar könyvet írt.

1775. május 26-án Németh Sámuel szuperintendens Tétben lelkésszé avatta és már június 6-án surdi pásztorrá nevezték ki.⁶⁸

Az a terület, amely a surdi egyházközséghez tartozott, igen kiterjedt volt.⁶⁹ A hívekkel magyar és német nyelven érintkezett, a szűkebb hazájából idetelepültekkel pedig szlovén nyelven. A templom egy mocsaras síkságon állt és zsindellyel volt fedve. Mivel a régi anyakönyvek elégték, Küzmics új anyakönyveket kezdett írni. Ezeknek a táblájára Küzmics feljegyezte elődei névsorát. Az egyházközség gazdaságát is rendbe hozta. Később a templomot szalmával fedték be, amiről Küzmics egy 1770-i anyakönyvi bejegyzése tudósít bennünket.

Ahogy a felesége elhalálozására vonatkozó feljegyzésből ki lehet számitani, Küzmics első házasságát 1755-ben kötötte, tehát még Surdra való jövetele előtt.

Már az első négy évben saját háza volt a szomszédos, egy órányi távolságra fekvő Nemespátróban; ehhez a házhoz talán házassága révén jutott.

Itt is lakott, mert a surdi fáraház nagyon rossz állapotban volt és később le is égett. De saját háza is nemsokára valószínűleg tűzvésznek esett áldozatul.

Alig működött egy évig Surdon, máris akadályokat gördítettek munkája elé. Küzmics maga jegyezte fel az anyakönyvbe, hogy a szentmihályi plébános feljelentette őt a vármegyei hatóságnál, hogy a Surdon kívül élő híveit is gondozza. Küzmicset 1757. augusztus 3-án Berzencébe idézték tárgyalásra, amely avval végződött, hogy a leányegyházi templomokban megtöltötták neki az istentiszteletek tartását.

A következő 12 esztendő a vallásküzdelmek szempontjából békében telt el. Egyetlen adat sem maradt fenn, amelyből arra lehetne következtetni, hogy Küzmicsnek a katolikusokkal valami kellemetlensége lett volna. 1769-ben azonban új veszedelem fenyegette a surdi egyházközséget a szentmihályi plébános és környezete részéről, de a forrásból nem lehet megállapítani, mire készülődtek a katolikusok. A surdi protestánsok Küzmics buzdítására elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek Somogy vármegye főispánjához és földesurukhoz, gróf Sigray Károlyhoz. Küzmics maga nem vett részt a küldöttségben.

1775-ben a surdi protestánsok valami sérelmi ügyben újra földesurukhoz fordultak. Úgy látszik, a katolikusoknak nem tetszett, hogy Nemespátróban Kozma protestáns tanító prédikált és posztillákat olvasott.

⁶⁸ Melich, O. c.

⁶⁹ Szalóky—Mesterházy, Küzmics István... c. műve után.

Amint állása csak gondot és üldözést okozott Küzmicsnek, akként családi élete is sok megpróbáltatást hozott rá. Az első lánya, Anna Klára 1761. május 26-án született, a második lánya, Erzsébet 1763. november 21-én. Már a következő évben, 1764. május 5-én meghalt felesége, amit Küzmics maga így jegyzett fel az anyakönyvben: „Küzmics Anna, volt Henrige (siana?) életének 39-ik esztendejében, 2-ik hónapjában, 3-ik napján, házassága 8-ik évében, 7-ik hónapjában, 13-ik napján die 5. May meghalt. Rom. 14, 7. Te... Cz. (= Tess.) 4, 15—18.“ Még ugyanabban az évben, július 20-án meghalt a második leánya. Trstenjak azt mondja, hogy volt egy István nevű fia is, erről azonban a többi forrás semmit sem tud.

A felesége halálát követő 4. évben, 1768. november 5-én új házasságot kötött Bosnyák Mihály özvegyével, nemespátrói Szakáll Teréziával.

A következő évben meghalt atyja, György, 66 éves korában. Nemesokára ezután Küzmics maga is betegeskedni kezdett. Tüdőbajba esett; hosszú és kínzó betegsége sokáig gyötörte. („Hanc consumsit hians ex peccatoris asthma“. Küzmics sírfeliratából.) 1779. december 22-én halt meg. A régi surdi temetőben temették el, amely azóta már megszűnt. Nem is tudjuk, volt-e valamikor a sírja fölött emlék. De ha volt is, verses sírfelirata hosszúsága miatt aligha lehetett rája vésvé.⁷⁰ Latin sírfeliratával kapcsolatban, amelyet horvát nyelvre Szedenich, hazai szlovénre pedig *Fliszar*⁷¹ fordított le, Melich tagadja Hrabovszkynak azt a véleményét, hogy Küzmics maga írta volna a sírfeliratát, és pedig az utolsó három disztichon miatt, ahol betegségéről és haláláról esik szó. Véleményem szerint azonban ezeket a sorokat valaki más szerezhette Küzmics verséhez. Nincs kizárva az a lehetőség sem, hogy az egész verset Küzmics utódja, Bakos Mihály írta, aki vallásos énekköltéssel is foglalkozott.

5. Küzmics művei.

Nemes-Csóba való jövetele után azonnal hozzá kellett látnia hazai szlovének irodalmi munkásságához, hiszen 4 év alatt 5 könyvet adott ki. Nincsenek biztos adataink arra vonatkozólag, hogy saját elhatározásából kezdett-e munkához, amelyre ösztönzően hatott a hazai szlovén protestánsok iskolaügyének fejlődése is, vagy valaki mástól indult-e ki a kezdeményező buzdítás.

Az első műve — Hrabovsky szerint — az 1752-ből származó „*Vandalus kiskatekizmus*“ volna, amelyet Serpilius Vilmos, pozsonyi prédikátor költségén adott ki, de maga is hozzájárult 39 forinttal.

Mind a katekizmus, mind az 1753-ban megjelent második könyve: az *Ábécés és olvasókönyv* is, melynek egyharmadrésze Küzmics pátrói házában egy tűzvész alkalmával elégett, elsősorban az iskola céljait szolgálta.

Hrabovsky azt is említi, hogy egy magyarnyelvű *aritmétikát* és „*Colloquia*“ című művet is írt Küzmics. Ebből a négy könyvből azonban egyetlen példány sem maradt fenn.

Már mint tanító szerkesztett egy népies hittant és egyházi énekgyűjteményt, amelyből a mai napig több példányt ismerünk; a pontos címe: *Voere krsztánszke krátki návuk*] csiszte rejcsi bo'ze voe] zebráni i na nyou vszejm vernim vu vszákóm szk űsávanyi na podpéránye, vu] nevouli na pomágánye, vu smrti na trost, ino potomotoga na vekivecno] zvelicsanye, Pouleg nisteri szem spodobni Molitev ino Pejssen] Nazáj gori poczimprani.] V Halli MDCCLIV. 8°. XXII. 1—274. (A keresztény hit rövid tana — a tiszta isteni igéből kiválasztott valamennyi hívőnek minden kísértésben támaszra, a szerencsétlenségben segítségre, a halálban vigaszra és ezután az örök üdvösségre. Néhány idetartozó imádság és ének alapján újra felépítettett.)

⁷⁰ Naši pisci i književnost 81.

⁷¹ Prekmurja znameniti evang. mő'zje, 17—18.

Egy példányt őriz belőle az Országos Széchenyi könyvtár Budapesten, egyet az Egyetemi könyvtár Ljubljánában és egy hiányos példányt a Mura-vidéki Múzeum Muraszombaton. A könyvet valószínűleg egy Pilgrand nevű özvegyasszonynak az anyagi támogatásával adta ki; Pilgrand Küzmicsnek Nemes-Csóba való kerülésekor 30 forintnyi segílyt adott „vandalus vallásos könyvek kiadására”.

Az író nevét sem a címlap, sem az előszó nem említi, az utóbbi alatt a V. J. betűket olvashatjuk. Hogy valóban Küzmics a könyv írója, azt a Nouvi Zákon előszavából tudjuk meg, ahol azt találjuk, hogy „...már azelőtt megírta és 1754-ben Halióban kinyomatta a Voere... könyvet”.

Hogy kinek a nevét takarják a V. J. kezdőbetűk, azt források hiányában ma már nem lehet megállapítani.

Érdekes és egy vallásos könyv megszokott kereteit túlhaladó e műnek az előszava. Ennek az elején kijelenti a szerző, hogy azért fogott a könyv írásához, mert nagy a „szlovén írott szó hiánya, aminek oka a nyelv műveletlen volta és a hazai szlovén értelmiségi rétegnek a nép szellemi szükségletei iránt tanúsított nemtörődömsége”. A másik ok, amely őt munkára serkentette, az volt, hogy a „szlovén nép között vallási dolgokban tapasztalható tudatlanságot ki akarta gyomlálni”.

A továbbiakban művének összeállításáról beszél. A mű főrészeit a szentírásból és katekizmusból vette. Nyelvi és irodalmi ambícióját bizonyítja, hogy kiemeli, hogy új elnevezést adott Mózes könyveinek és hogy János evangelistát Ivánnak nevezi „az igazi szlovénokat” utánozva. A munkát Luthernek — akit D. L. kezdőbetűjükkel jelöl — kis katekizmusa szerint hat részre osztotta fel. A mű végén — a 245—274. oldalakon — imákat és énekeket csatolt a könyvhöz. Különösen az énekek érdekesek, mert a Szever Mihály Réd zvelicsánszta c. könyvében található énekefordítások után ez a második próbálkozás protestáns énekeknek hazai szlovén nyelven való szerkesztésére. Küzmics könyvében 19 ének van; mind németből való fordítás. A „Geistliche Lieder D. M. Lutheri und anderer fremden Christen. Helmstadt 1602” c. munkában a következő énekek eredeti szövege található:

Lazarus Spengler, Durch Adams Fall ist ganz verderbt (99. o.) — Küzmics fordításában: Po Adamovom izpadaji (251. o.). Erbarm dich mein o Herre Gott, Erhardt Hegenwaltnak az 51. zsoltár fordítása (87) — Szmi-luj sze nad menov (253); Der Herr ist mein getrauer Hirt; a 23. zsolt. Goszpoud je moj veren pasztér (259), Danket dem Herrn (230) — Hvalte Goszpodna (266); Wann mein Stündlein komt, Nic. Herman (190) — Gda ma zkradnya vora pride (269); Es ist gewisslich an der Zeit (216) — Zaisztino bode vrejmen (271).

A „Psalmen, geistliche Lieder und Lobgesänge. D. M. Luther. Strassburg MDLXXXIX.” című könyvben egy „Jesus Christus unser Heyland” énekét találunk evvel a jegyzettel: „S. Johannis Hussen Lied. D. M. Luther.” Ezt az éneket Küzmics könyvében „Jesus Krisztus nasse vrasztvo” (256) címen találjuk. Az énekek fordítása majdnem mindenhol szószerinti, a formai szempontból azonban nem ér fel az eredetivel. A rim igen ritka és a verssor a hazai szlovén protestáns énekekre jellemző ritmikus prózába megy át.

Nemsokára azután, hogy Sürda költözöködött, Küzmics a hazai szlovén irodalom fejlesztésének tervével kezdett foglalkozni. Hozzálátott a biblia lefordításához és énekeskönyvek szerkesztéséhez. Azt a tényt, hogy Küzmics az *Újszövetséget* kezdte fordítani, sok szempontból keli méltatnunk, ha igazságosan és tudományos alapon akarjuk megállapítani és hangsúlyozni érdemét. Nagy hitbuzgalom és nemzeti idealizmus lehetett abban az emberben, aki a XVIII. század közepén bibliát fordít a maroknyi szlovén nép egy kis töredékének, amelynek saját nyelvén addig csak négy könyvecskéje volt, és amely akkor alig 20.000 főből állott. Nagy nyelv-

készségének is kellett lennie a falusi lelkésznek, hogy hozzá mert látni egy olyan munkának egy műveletlen nyelvre való átültetéséhez, amely átültetés minden irodalmi nyelv fejlettségének első próbaköve.

Igen foptos és érdekes volna tudnunk, hogy milyen szláv bibliafordításokat ismert Küzmics, és hogyan jutott hozzájuk. Bizonyára nem minden alap nélkül való az a hagyomány, hogy ilyeneket valóban használt; erről különben a fordítás maga is bizonytságot tesz.

15 évvel Surdra való jövetele után megjelent a hazai szlovén irodalom főműve ezzel a címmel:

Nouvi | Zakon | ali Testamentom | Goszpodna Nasega | Jezusa Krisztusa | zdaj oprvics | z Greskoga na sztári | szlovenszki jeziki obrnyeni | po | Stevan Kūzmicsi | Surdanszkom | F. | v Halli Saxonszkoj MDCCCLXXI. 8°. Al. — 8. + 845 o. (Jezus Krisztus Urunk Újtestamentoma, most először görögből az ószlovén nyelvre fordítva Küzmics István surdi pásztor által.)

Az első kiadás tartalmazza: az előszót (Predgovor I—XIV. o.), az Újszövetséget (809. o.), Nedelni i Szvétesni Evangyeliomov i Epistol Kazács (810—813.), Nistere z — Sztároga Zákona vő vzéte Epistole (814—818.) és Molitvi na vszákó Nedelo i Szvétek zrendelűvanoga Evangyelioma (818—854.). (Vasár- és ünnepnap Evangéliumok és szentleckék mutatója; Néhány ószövetségi szentlecke és minden vásár- és ünnepnapra elrendelt imák.)

Az Újszövetség minden könyvéhez külön bevezetést írt, melyek azonban csak az első kiadásban jelentek meg, miként az előszó, az Ószövetségi töredékek és az imák is.

A második kiadás Pozsonyban jelent meg: „Vu Posoni MDCCCXVII. Stampani z Piszkmí Belnajevoj Jerbesini“. Ugyanott még ugyanabban az évben mint különnyomat Szent Máté evangéliuma is megjelent.

A harmadik kiadásban megjelentek Terplán Sándor zsoldárfordításai is „i knige 'zoltárszke [V Kőszegi 1848.] Stampani z sztroskom i piszkmi Reichard Karola i Szinov“. E kiadás helyesírását Terplán javította úgy, hogy az -ej- szótagot -ê-vel, az -ou-t -ô-val, az -aj-t -â-val cserélte fel.

A negyedik kiadásban a címlapon ez az újítás olvasható: Szloveneseni | po Kūzmics Stevani | Surdanszkom Dühovniki. | V Becsi 1883. Stamp Holzhausen Adolfa.

Az ötödik kiadás 1928-ban Belgrádban jelent meg az angol biblia-társaság kiadásában igen sok sajtóhibával.

Az előszó alatt, amely 14 oldal terjedelmű, „M. Torkos Jó'zef, prednyejsi Farar Sopronszki“, neve szerepel. Melich azt gondolja, hogy az előszót valószínűleg maga Küzmics írta. Ribay szerint Torkos egyetlen szláv nyelvet sem ismert, és azért az előszót latin nyelven állította össze és Küzmics fordította „vandalusra“. E mellett bizonyítana talán a 13. §-hoz írt két latinnyelvű megjegyzés is. Hogy az egész előszót nem maga Küzmics írhatta, arról az is tanúskodik, hogy a végén (14. §) Küzmics nevével kapcsolatban azt mondja, hogy Küzmics nagy buzgósággal fordította a könyvet, és kéri az olvasót, hogy a könyv szerzőjét becsületben tartsa.

Torkosról tudjuk, hogy magyar volt és hogy tanulmányait Wittenbergen végezte. Írt teológiai, bölcsészeti és államjogi munkákat; némely forrás szerint 19 könyvnek a szerzője. Ilesič a „Küzmics—Torkos“⁷² c. cikke végén ezt kérdi: Nem lehetett-e atyja szlovén származású Turku? ilyen név előfordul a szlovének közt. Nahtigal azt mondja, hogy „nem egészen bizonyos, hogy Torkos csak magyar lett volna, és nem értett volna hazai szlovén nyelven“.⁷³

⁷² Ilesič Fran, Küzmics—Torkos, ČZN 1940, 177—8.

⁷³ Nahtigal, Časopis za slov. jezik, knjiž. in zgod. III. 5. (jegyzet 1.)

A Nouvi Zákon előszava (újra kinyomatott a Dúsevní listy 1931., 103—7. és Novák V., Izbor prekmurske književnosti 31—38.) — irodalomtörténeti, nyelvészeti és néprajzi — nemzetiségi szempontból igen érdekes és fontos, hiszen nemcsak vallási kérdésekről beszél, hanem igazi irodalmi ambícióval és látókörrel a fordítás szükségességéről és az emberiségnek a szentírással kapcsolatos álláspontjáról is. A 12. §-ban a szentírás latin fordítását említi, és azt mondja, hogy a Küzmics Újszövetség-fordítása megjelenésének idejében az Isten ígését Indiába, Malabárba s Amerikába is átvitték és a szentírást ezeknek a népeknek a nyelvére is lefordították. A 13. §-ban a szláv bibliafordításokról beszél. Azt mondja, hogy az Isten a „szlovén (sc. szláv) nemzetre (szlovenszki národ) is gondot visel; ahogy a Földközi tengertől a Fehér tengerig egész Dalmáciát, Isztriát, Szlavóniát, Boszniát, Bolgárországot, Horvátországot, Krajnát, Stájer-, Magyar-, Morva-, Cseh-, Lengyel- és Oroszországot szláv nemzetekkel népesítette be, úgy e népek mindegyikében megfelelő embereket is támasztott, akik a szentírást az illető népek nyelvére lefordították. „A többieket kihagyva, elég lesz, ha megemlítiük a krajnaiakat és alsóstájerokat; ezek a mi vas-, zala- és somogy megyei szlovéneinkkel együtt azoknak a vandalusoknak a maradványai, akik a Krisztus születése utáni V. században ebből a királyságból Olaszországba, innen Spanyolországba mentek, majd a tengeren át Afrikába hajóztak át.”

A latin megjegyzésben *Bohorič* Ádámnak, az első szlovén nyelvtenyésztőnek a könyvéből (*Arcticae horulae* 1584) idézi a következőket: „Praeter ipsam id testandam experientiam Confirmat diplomate ab Alexandro illo Magno Macedonum rege Slavis ob egregiam in domando mundo ipsi navatam operam dato ad occupandas in Meridie septentrione potissimas Europae partes.” Továbbá: „Slavos primos fuisse, qui ante omnes Europaeos in materna sua lingua verbum Dei lectitaverant, asserentem vid. Georg. Conrad. Rieger in seinem Sallzbund P. I. p. 19.”

Említi Trubar Primožt is, aki 1562-ben az Újszövetséget „krajnai nyelven glagolita írásban adta ki”. „Na drügo leto pa, to je 1563. pa Dalmata Antoni, Stevàn Isztriánszki i Jürij Jürjevics, dajo stampati znoučivcs vtom jeziki vednom táli stiri evangyeliste, v-drügom pa Apostolov Djánye z Lisztmi i szv. Ivana Oznanosztjom vréd v Tibingi z Glagoiszskimi i Czyruliszkimi piszkimi, kak nasi exemplárje kázejo, in 4to.”⁷⁴ Ezek az adatok azért nem pontosak, mert Trubar „krajnai” újszövetségfordítása 1557-ben jelent meg és pedig latin betűkkel; Küzmics a Trubar fordítása alapján készült Konzul-, Dalmata- és Jurišić-féle horvát Újszövetségfordításról beszél, amely két részben: 1562-ben és 1563-ban jelent meg glagolicával, 1563-ban pedig cirill betűkkel. Majd megemlékezik Dalmatin Juri-j-ről, aki 1584-ben „stájer nyelvre” fordította az egész bibliát. Dalmatin azonban szlovén nyelvre fordította a bibliát, éspedig azon a nyelven, amely az első szlovén könyv megjelenésétől, 1551-től az irodalmi használat nyelve volt, azaz a krajnai „dolenjsko”-nak nevezett nyelvjárás alapján, amelyben akkor már sok elem volt a krajnai „gorenjsko”-i nyelvjárásból is. Ez a szlovén protestáns irodalmi nyelv a biblia megjelenése idejében igen egységes volt, és az írók mindig csak szlovénnek vagy „kranjski”-nak nevezték, de sohasem hívták stájernak. Hogy Küzmics mind a Trubar-féle glagolita fordítást, mind a cirillbetűs fordítást látta, bizonyítja Trubarral kapcsolatos megjegyzése, „amint saját magát nevezi, az isteni íge szolgája Aurachban

⁷⁴ A következő évben pedig, azaz 1563-ban, Dalmata Antal, Isztriai István és Jurjevics György ezen a nyelven újra kinyomatják az egyik részben a négy evangélistát, a másodikban pedig az apostolok cselekedeteit a levelekkel és Szent Jánosnak Jelenéseivel Tübingenben glagolita és cirill betűkkel, mint példányaink mutatják, in 4°.

(Urach)“ és egy további helyen: „ahogy saját példányaink mutatják, in 4to“. Dalmatinra vonatkozólag megtudjuk tőle, hogy a szentírást, „ahogy maga mondja, nagy fáradsággal fordította“, és hogy bibliáját „in folio“ nyomtatta ki. Érdekes, hogy ezeken kívül csak a lausitzi szerbek Frencel-bibliafordítását említi; talán azért, mert valami rokonságot sejtett ezek és a hazai szlovénok közt, hiszen a szorbokat is szlovénoknak vagy vandalsoknak nevezi (vu Luzátzii bodoucsim szlovenom, ali Vandalusom).

Miután ezeket a szláv fordításokat felsorolta, azt kérdezi, hogy ki akadályozhatná meg az Isten szent könyveinek a Mura és Rába között élő szlovénoknak nyelvére való fordítását. Leiki hasznát ugyanis nem merithetnek sem Trubar, sem Dalmatin vagy Frencel fordításából, „mert a mi szlovéneink nyelve a többiekkel szemben (értsd a felsorolt többi szláv nyelvet) sok idegenszerű és sajtáságos vonást tartalmaz. Azért kellett felépnie egy olyan embernek, aki ezt tekintetbe véve, Isten dicsőségére és nemzete lelki üdvösségére működjék. Az Ursten erre a feladatra Küzmics Istvánt, a surdi lelkészt szemelte ki, aki a Szent Lélek segítségével és támogatásával az egész Újszövetséget görögből arra a nyelvre, amelyen olvasod és hallod, nagy buzgósággal lefordította és sok jámbor lélek költségén ki nyomatta“. Ezzel kapcsolatban még azt is megjegyzi az előszó, hogy ugyanaz a Küzmics szerkesztette az 1754-ben Halléban kiadott Voere krsztsanszke... c. könyvet is.

Hogy Küzmics az Ószövetség fordítására is gondolt, a mellett nemcsak a Nouvi Zákon-ban megjelent ószövetségi töredékek tanúskodnak, hanem Küzmics Miklós 1783. május 8-án kelt és Szily János szombathelyi püspökhöz írt levele is, amelyben azt olvassuk, hogy Küzmics István kéziratban hátrahagyta az Ószövetség fordítását és hogy az nemsokára meg is fog jelenni az átjavított Graduallal együtt. (cf. Slov. biografski leksikon 601). Nem valószínű, hogy a protestáns hagyomány semmit sem tudna erről a fordításról, ha az valóban létezett.

Az a téves állítás, hogy Küzmics 1770 körül egy imakönyvet is kiadott volna, a szlovén bibliográfiába⁷⁵ talán azon az alapon jutott bele, hogy a Nouvi Zákonban néhány imádság is megjelent.

Küzmicsnek a másik igen fontos protestáns szertartási könyvre — t. i. az énekeskönyvre — is volt gondja. Bakos Mihály, a „Nouvi Gráduvál“ (1789) szerzője, azt mondja előszavában, hogy Küzmics 1771-ben, tehát a Nouvi Zákon megjelenése után, kezdte meg az *énekes könyv* elkészítését. Sírfelirata is említi, hogy „correxít meliusque dedit Graduale vetustum“. Bakos előszavában azt olvassuk, hogy Küzmics hozzáfogott a hazai szlovén énekek átjavításához és rendezéséhez, és hogy azokat halála előtt saját kezével le is írta. Mikor aztán Bakos maga háromévi munka után befejezte az énekeskönyv szerkesztését, kezébe jutottak Küzmics énekei. „És azért nemcsak még egyszer átnéztem saját munkámat, hanem, ahogy szükséges volt — ki is javítottam és néhány újra fordított éneket saját énekeimhez csatoltam.“ Az új — azaz általa szerkesztett — énekeket csillaggal jelölte meg. Ilyen ének azonban csak kevés van a könyvben; azért Bakos megjegyzéséből arra lehetne következtetni, hogy az énekek többsége — legalább is eredeti alakjában — Küzmicstől származik. De mivel nem tudjuk pontosan, mit és hogyan javított Bakos, nem mondhatunk Küzmics munkájáról bírálatot. A hazai szlovén protestáns énekeskönyv kialakulása pedig külön tanulmány keretébe tartozik

*

Mivel Küzmics könyveit a hazai szlovénség vallási kisebbségének szánta, azt is érdemes megvizsgálni, vannak-e bennük polémikus jellegű rc-

⁷⁵ Simonič Fr., Slovenska bibliografija I. (1903—1905), 213.

szek. Ilyen részek azért is érdekesek, mert Küzmics gondolkodásmódjára és eredeti stílusfelfogására vetnek világosságot.

Valóban találunk ilyen vonatkozású részleteket.

Az első könyvében Voere krsztsanszke... az „Od Krisztuseve Vecserje“ c. fejezetben a 202. oldalon ezeket írja: „499. Szkáksega krühaszprávoğa zmele i zvode pri ognji na jejsztvino pecsenoga. Csi li je zmelc i zvode pecseni, kaksté szi je szkvaszom, ali brezi kvasza... zato i ostia je krüh brezi kvasza.“ A következő oldalon pedig így folytatja: „zato je velika noria oni krsztsenikov, steri li szamo ostio dávaĵo govorecsi: ka gde je Krisztusevo teĵlo, tam je i nyegova krv. Da bi sze te návuk Krisztusi dopadno: nebi ga na nye nehao, nego bi ga szam nasztavo, i vino bi nyim poroucsio. Ali gda je on tou nej vcsino: tak sze i vino vszaksemi csloveki more vö szlüziti, kakse szi je ono, beĵlo ali erdécse, v kakste pehári szrebrnom, ali zlatom, 'zeleznom ali liszenom &c, geto ne znamo, kakse vino i v kaksem pehári je Krisztu szvojim Vucsenikom dao. — 502. Szkim moremo tou Szvesztvo vzeti? Vsze je edno, szkimste szi je od düsevnoga pasztéra vzemes zlampami, ali pa sztvojimi rokami, csi je li na jejsztvino i pitvino vzemes, sterio more biti. 503. Ne obrne sze krüh i vino na Krisztusevo teĵlo i krv? Boug obari! Znikaksim talom sze tou ne zgodi: nego krüh osztáne krüh i vino osztáne vino.“ Nyilvánvaló, hogy ez a katolikus szertartás és dogmatikai felfogás ellen irányul.

A 131. lapon a „Sto je Sz. Matere Czerkvi glava i paszter?“ kérdésre így felel: „Szam Krisztus tak eti na zemli, kak tam vu nebeszaj nej pa Rimszki Pápa.“ A következő oldalon így magyarázza a pápai primátusra vonatkozó szentírási helyet: „Na etoj pecsojni (Krisztusi) bom czimprao noĵo czerkev“; a 150. oldalon a szentek tiszteltéről ezeket mondja: „Tak Angyele i Szvécze nej trbej moliti i na pomoucs zvati? Obari Boug! Znikaksim talom tou ne szmejmo csiniti, ar nej li szamo nejmano zapouvidi, naj nye molimo, nego esce je nam prepovejdano, szami nescseĵo, ne veĵo nasse potreĵbesine, Boug je zadosta nam na pomoucs, i Krisztus je szam nas Szredbenik.“ A 146. oldalon ezeket olvassuk: „Znati I. ka je Purgatorium eti na etom szveĵti. Zató sze eti pred szmertyom ocisicsavajmo od vszaksega greĵha.“ A 211. oldalon a katolikus bűnti felfogásról így ír: „Ka razmis po poszti? Mertücslivo 'zivlejnye vu jejsztvini i pitvini i sne za pobo'znejsega molenya i pripávlanya volo... Ne sztoĵi tak poszt vribaj, stere sze meszou zoveĵo... niti szi znyim kakszi tao kralesztva nebeszkoga ne zaszlüzsimo i posztiti sze moremo nej eden ali dva nego vszaki den, tou je mertücslivo 'zivetí. Az „Od apostolszkoga vadlűvanya ali Vöre krsztsanszke“ c. fejezet elején a keresztyén vállásokat sorolja fel: „Páli krsztsanszke naj poglaviteĵse i znamenaje szo stiri: Greska ali Sztaroverczov, Rimszka, ali Papinszka, Evagelicsanszka ali Litaranszka, Reformata ali Kalvinszka.“

A Nouvi Zákon-ban az Újszövetség könyveihez írt előszó sok helyén tapasztalható Küzmics élénk temperamentuma és hitbuzgalma. Erre vonatkozólag sok olyan kifejezést találunk, amelyek szemléltetően mutatják, milyen talpraesett éles, sőt néha goromba kifejezésekkel és metaforákkal mondja el az egyszerű falusi olvasónak az egyház történetéből vagy a szentírásból vett történeteket, a rávonatkozó vitákat és véleményeket.

Szent Pálnak a rómaiakhoz írt levelét ezekkel a szavakkal magyarázza: „Zató vari sze od vszej vucsitelov: ki nacszi jemléĵo te riczi, sto sté szo szi, csi gli bi Origenes, Ambrus, Agoston, Hieronymus i knyim prigliĵni, ali esce véksi bili“ (446).

A Szent Péter első leveléhez írt előszóban a pápai primátusról vallott elutasító véleményét a következő szavakkal fejezi ki: „Zsteroga eto vözhája: ka je Peter nigdár nej bio Rimszki püspök, ali pápa“ (700).

A Szent Lukács evangéliumához írt előszóban így nyilatkozik: „Na mestrio gledoucs je bio vrács... Ka bi pa málar bio, ki bi Krisztusa, Di-

viczio Mario, i te prednyeje Apostole doli zmálo i v Rimi moliti zapovedao: je kusztio Niczeфора zmislenye... Niczeanskoga II. szpráviscsa ocsáki, ki szo sze za keje gyankali (158).

A Szent János evangéliumához írt előszóban ezt a kifejezést találjuk: „...szo ga proszile, ka bi nyim vüsztá zatekno“ (262).

Igen érdekes Szent Pálnak a rómaiakhoz írt leveléhez fűzött előszavában Szent Pál jellemzése. Nem fontos, hogy Küzmics eredeti fogalmazása-e vagy sem; fontos nyelvi szempontból, hiszen addig csak Küzmicsnek mind a két könyvéhez írt előszavában találunk világi dolgokra vonatkozó részeket.

Igy írja: „Paveo zdeacsksoga Paullus málicski, zhája, brezi vsze dvojszti záto: ka je i mále viszikoszti i máloga gucsa, 2. Kor. 10, 10. I szám pred szvojimi ocsmi, na veliko poniznoszt gledoucs, máli bio 1. Kor. 15, 9. Geto sze je 'Zidovszki Saulus, sproseni zvao, 'Zidov od 'Zidovov z Benjaminovoga plemena Fil. 3, 5. v. Tarsusi Cziliczie Djan. 21, 39. liki Rimszki pörgar ali mesztáncser Djan. 22, 28. porodjeni vroucsoga kolerikusksoga temperamentuma bodoucsi. Cave z Niczeфорusa L. 2. cap. 37. tak pise: ka je Paveo niszksoga i okrougloga, edno malo prignyenoga tejla, lejloga 'zivoga obráza i mále glave bio. Naj bole nyemi je zoucsi velika miloscsa i vugodnoszt glédala: ozimicze doli sztojecse, nousz lipou zaobrnjeni i gouszto dugo bradou, stera je zvaszmi vrét zácsala szejra gratüvati, je meo.“ ... „I tak med apostole zracsunani je predgao Evangyeliom 'Zidovom i poganom... z velikov gyedrnosztjov sztrúdom i znojom vlagojem i vdobrom vrejmeni... okouli 33. (niki pravijo 37.) lejt, vsterom nyemi nouri Nero Czaszar Czaszarsztva 14. leta v Rimi glavou dao vszejcsi vu drúgom Rimszkom robsztvi... Ka pa od szébe právi 1. Kor. 9, 22. tou je i vu piszmi szvojem vö szkázao. Ar rad tisztoza meszta i lüszta segou naprej prinása, komi pise, i tak pise, da jo na dobro obrácsa i nyé, liki vlicsé po tisztoj od prve hüdoube bolvanszke na dobrouto Bo'zo“. (431—3).⁷⁶

„Ki az Anyaszentegyház feje és pásztor? Krisztus maga mind itt a földön, mind ott a mennyben, nem pedig a római pápa. — Erre a kősziklára fogom felépíteni egyházamat. — Se az angyalokat, se a szenteket nem kell imádni és segítségül hívni? Isten ments! Semmiképpen ezt nem szabad tennünk, mert nemcsak hogy nincs parancsunk arra, hogy őket imádnunk kell, hanem meg is van tiltva nekünk, ők maguk nem akarnak, nem ismerik a mi szükségünket, Isten elég a segítségünkre és Krisztus maga a mi közvetítőnk. — Tudni való, hogy a tisztítóház itt a földön van. Azért itt a halál előtt minden bűntől tisztítjuk meg magunkat. — Mit értesz a böjt alatt? Mértékletes étetet az evésben és ivásban és alvásban, az ájtatosabb imádság és előkészülés végett. Nem áll tehát a böjt a halakból, amelyek hús-

⁷⁶ Krisztus vacsorájáról. Milyen kenyérből, valódiból, lisztből és vízből tűz fölött ételnek sütőtűből. Habár lisztből és vízből sütött, legyen kovászos vagy kovásztalan..., azért az ostya is kovásztalan kenyér..., azért nagy tévedés azon keresztények részéről, akik csak ostyát adnak, mondván, hogy hol Krisztusnak teste van, ott a vére is. Ha ez a tan Krisztusnak tetszene, nem bízná ezt rájuk, hanem maga állítaná fel ezt a tételt és bort rendelne el. Mivel pedig ő ezt nem tette meg, azért minden embernek a bor is kiszolgáltató, legyen az fehér vagy vörös, akármilyen pohárban, ezüst- vagy arany-, vas- vagy fapohárban &c, hiszen nem tudjuk, hogy milyen bort és milyen pohárban adott Krisztus tanítványainak. Mimódon kell ezt a szentséget magunkhoz venni? Mindegy, mivel vesszük ezt a lelkipásztortól, a szánkkal vagy saját kezünkkel, ha csak ételnek és italnak vesszük, aminek történnie kell. — Nem változik-e a kenyér és a bor Krisztus testévé és vérévé? Isten ments! Ez semmicsenben nem történik, hanem a kenyér kenyér, és a bor bor marad.

nak neveztetnek és nem szerezzük meg vele a mennyországnak valamely részét és bőjtölnünk nem kell egy vagy két napig, hanem minden nap, azaz mértékletesen élni. — „Az apostoli hitvallásról vagy keresztény hitről.” Továbbá a legnagyobb és legnevezetesebb keresztény vallás a következő négy: a görög vagy óhitű, a római vagy pápista, az evangélikus vagy luteránus, a református vagy kálvinista.

Azért óvakodj valamennyi tanítótól, aki másképp beszél ezekről a dolgokról, akármelyik volna, habár... és akik hozzájuk hasonlók vagy még nagyobbak is. — Mestersége szerint orvos volt... hogy pedig festő lett volna, aki Krisztust, Szűz Máriát és a fő apostolokat állítólag lefestette és megparancsolta őket Rómában imádni, ez Niceforusnak nevetséges kitalálása... — A II. niceai zsinat atyái, akik a képek miatt civakodtak... kérték őt, hogy tömje be a szájukat.

„Paveo a latin Paullus kicsiny-ből származik, kétségtelenül azért, mert alacsonytermetű és szófukar volt. Maga előtt is, tekintettel nagy alázatosságára, kicsinek tűnt fel önmagának; zsidó nyelven azonban Saulus, a kikért, neveztetett; zsidóktól származó zsidó, Benjamin nemzetségéből a ciliciai Tarzusbán mint római polgár született, forró kolerikus természetű volt. Niceforusi Cave így ír: hogy Pál alacsony és gömbölyű testű, szép élénkarcú és kisfejű volt. A legerősebben a nagy malaszt és nemesség sugárzott ki a szemeiből, szemöldökei lefelé állottak, szépen ívelt orra és sűrű hosszú szakállá volt, amely hajával együtt öszlőni kezdett. És így az apostolok közé számíttatott, prédikálta az evangéliumot a zsidóknak és pogányoknak... nagy buzgósággal, fáradtsággal és verejtékkel, rossz és jó időben... körülbelül 33 (néhányek szerint 37) éven keresztül, amikor a második római bebörtönzése alkalmával az örült Nero császár császárságának 14. évében Rómában lefejeztette. Amit pedig saját magáról mond I. Kor. 9. 22., azt saját írásmódjában is bebizonyította. Tudniillik szívesen említi annak a helynek és népnek, amelynek ír, a tulajdonságait, és úgy ír nekik, hogy a népet ösztökélje tulajdonságainak jórafordítására és őket úgyszólván húzza az ősi pogány züllöttségéből az isteni jóság felé.“

*

Jelen tanulmányomban a hazai szlovén irodalom fejlődése keretében először irodalomtörténeti szempontból megbízható adatok alapján részletesen megírtam *Küzmicz István* életrajzát. Elsőnek bővebben kitértem Küzmicz első könyvének tartalmára, megállapítván az általa németből fordított vallási énekek eredetét. Továbbá közöltem e művéből olyan részeket, amelyekben a katolikus tanokkal szembeszáll, mivel ezek eredeti népies stílusát is bizonyítják.

Újszövetség fordítása előszavának olyan részeire tértem ki bővebben, amelyek irodalmi műveltségére és hatásaira, továbbá saját fordításának szükségességére vetnek világosságot.

Küzmicz utolsó irodalmi tervével, egy énekeskönyv kiadásával kapcsolatban, azt állítom, hogy utódja, Bakos Mihály szerkesztésében megjelent *Nouvi Gráduvál* c. énekeskönyvének javarésze Küzmicz István munkája.

Küzmicz István munkásságának vázlatából kitűnik nagy vallási és irodalmi buzgósága, széles látóköre, anyanyelvéhez és népéhez való őszinte ragaszkodása, továbbá nagy nyelvi alkotóereje, mely tulajdonságai őt a hazai szlovén irodalom valódi megalapítójává tették.

Novák Vilmos.

*

Stephan Küzmicz, Bibelübersetzer der Slovenen in Ungarn.

Unter den Slovenen, die in den ungarischen Komitaten Vas, Zala und Somogy wohnen, sind ungefähr 24.000 evangelische Protestanten verblieben.

ben. Die evangelische Reformbewegung unter ihnen unterstützten die Grafen Széchy, Batthyány, Nádasdy, Bánfy und Zrinyi. Nach dem Wiener Frieden im J. 1606 ist es ihnen gelungen, den Protestantismus bei ihren Untertanen einzuführen. Als die Prädikanten aus Innerösterreich vertrieben wurden, kamen einige aus Krain und Kärnten nach Ungarn, wo sie in slovenischer Sprache die neue Lehre gepredigt haben. Mit der Ausnahme der zu dem Bistum von Agram gehörigen Pfarren im Komitate Zala hat der Protestantismus überall im Murgebiete gesiegt. Nach dem Friedensvertrage in Nikolsburg traten aber die Grafen Bánfy, Széchy und Nádasdy an die Seite des Katholizismus, doch ein Teil ihrer Untertanen blieb bei dem Protestantismus. Am Reichstage in Sopron im J. 1681 wurde die Erlaubnis des öffentlichen Gottesdienstes auf Burghapellen und artikulierten Orte begrenzt. Für die evangelischen Slovenen in Ungarn war solcher Ort Nemes-Csó bei Köszeg und Dömölk bei Uj-Cell, für die reformierten aber Ór bei Körömd. Trotzdem hielten sie noch ihre Gottesdienste frei bis 1731, als der Kaiser ihnen nur an den artikulierten Orten slovenische Prediger zu halten erlaubt hat.

Die Slovenen in Ungarn gebrauchten slovenische Bücher der Protestanten in Krain, weiter auch kaj-kroatische Bücher. Erst im J. 1715 erschien in Halle die slovenische Übersetzung des sog. Györi Katekismus durch Ferenc Temlin. Kein Exemplar dieses Buches ist uns bekannt, es ist aber gewiß, daß sich eines in der Hauptbibliothek des Waisenhauses in Halle unter dem Titel „Mali Katechismus“ (vgl. Tschizewskij, Südostforschungen VI, 1941, 622) befindet. Im J. 1725 erschien dann von einem unbekannten Verfasser das „Abecedarium Szlowenszko“ und Michael Szever übersetzte aus dem deutschen „Réd zvelicsansztva...“ (Halle, 1747).

Der folgende Schriftsteller war schon Stephan Küzmics. Verfasser gibt im 3. Kapitel einen Überblick der auf Küzmics sich beziehende Literatur, in der sich viele falsche Angaben befinden. — K. wurde im J. 1723 im Dorfe Sürüháza (ehemals Sztrókócz, in der Volkssprache: Strúkovci) geboren. Er studierte in Szeged, Sopron, Győr und Pressburg und kam 1751 als Schuldirektor nach Nemes-Csó. Hier schrieb er drei slovenische und zwei ungarische Lehrbücher. Im J. 1755 kam er als Prediger nach Surd im Komitate Somogy, wo sich seit 1718 eine starke Ansiedlung (14 Dörfer) evang. Slovenen aus dem Komitate Vas befand. Hier ist er am 22. Dezember 1779 gestorben.

Von seinen Lehrbüchern ist uns keines übriggeblieben. Wir kennen nur sein Religionsbüchlein Vöre krsztsanszke krátci návuk (Kurze Lehre des christlichen Glaubens. Halle, 1754) und seine Bibelübersetzung. Im ersten Buche haben wir nach einer kulturhistorisch sehr interessanten Vorrede Religionslehre, Gebete und 19 Gesänge, die aus dem deutschen übersetzt sind. Verfasser hat die Vorlagen einiger von ihnen gefunden. Die Übersetzung des Neuen Testaments ist im J. 1771 im Halle erschienen. In der Vorrede, die von J. Torkos unterzeichnet ist, spricht der Verfasser über die Bibelübersetzung bei den Slaven, besonders bei den Slovenen in Krain und Steiermark und bei den lausitzer Serben. — Die Übersetzung ist in der Volkssprache geschrieben, darum finden wir in der Rechtschreibung viele Inkonsequenzen. Küzmics schuf auch selbst viele neue Ausdrücke; viele Wörter nahm er aber aus der slovenischen Bibelübersetzung von Jurij Dalmatin, aus den kaj-kroatischen Wörterbüchern und noch aus anderen Quellen. Küzmics' Übersetzung übte einen großen Einfluß auf viele ihm folgende ungarisch-slovenische Schriftsteller. Er ist der bedeutendste Vertreter des provinziellen Schrifttums der Slovenen in Ungarn, das zwar keinen belletristischen Wert hat, aber doch eine große Bedeutung für die nationale Entwicklung, die religiöse und kulturelle Erziehung des Volkes hatte.

Vilmos Novák.

HAZAI IRODALOM.

Aristotelis de sensu et de memoria libri edidit **Aurelius Förster**. Budapest, M. Tud. Akadémia, 1942. („Editiones Criticae scriptorum Graecorum et Romanorum a collegio philologico classico Academiae litterarum Hungaricae publici iuris factae“ sorozatban.) 8°, XV + 149 l.

A kiadó, aki az itt kiadott művekkel tartalmi szempontból is foglalkozott, főleg abban a tekintetben, hogy hogyan illeszkednek bele Aristoteles „oeuvre“-jébe, és a pszichológiai és „pszichofizikai“ kérdésekkel foglalkozó kisebb művek sorozatába (lásd erről: Az Aristotelesi ú. n. parva naturalia szerkezete és keletkezése; Értekezések a M. Tud. Akadémia nyelv- és széptudományi osztály köréből, XXV, 1, Budapest, 1932), már egynéhány évvel ezelőtt egy a Hermesben megjelent cikkben (Textkritische Betrachtungen zur aristotelischen Schrift de sensu, Hermes, 73, (1938) 459—473) előadta azokat a szempontokat, melyek a Biehl-féle Teubneriana után is szükségessé teszik az új kiadást.

Diels kutatásai óta másképpen ítéljük meg a kéziratok egymásközi viszonyát, mint annakidején I. Bekker az 1831-es berlini kiadásban. De főleg azokat a verziókat kell egy új szövegrecenzióknak figyelembe vennie, melyeket a mult század folyamán kiadott ókori és koraközépkori kommentárok szolgáltattak. Ezeket a szempontokat Biehl, aki ezt a művet a Teubner-sorozatban adta ki, már a de anima kiadásánál sem vette figyelembe; ez indította a szerzőt arra, hogy a de anima-t újra kiadja a fent vázolt szempontok figyelembevételével. Ez az igazán példás kiadás 1912-ben látott napvilágot. A szerző már akkor is tervbe vette, hogy a „de anima“ kiadása után a „parva naturalia“ c. íráscsoportot is kiadja, de a világháború és az azt követő kedvezőtlen idők hosszú ideig megakadályozták a terv megvalósítását. Most jelenik csak meg a „de sensu“ és a „de memoria“ kiadása. A fent idézett cikkben a szerző az új kiadásban kövendő elvek általános fejtegetését sok olyan példával is illusztrálta, amelyből kitűnik, hogy ezeknek a szempontoknak a figyelembevétele hogyan tisztázhat számos, eddig nehezen érthető vagy egyenesen értelmetlen helyet a „de sensu“ c. munkában. Már a cikk alapján is látható volt, hogy az új kiadás milyen lényeges haladást fog jelenteni a „de sensu“ szövegkonstitúciója szempontjából. A kész kiadás, mely a szövegkritikai munka példaadó teljesítményének mondható, mindenben megerősíti azt a benyomást, melyet már a cikkből nyerhettünk. Ugyanez áll a „de memoria“ szövegére vonatkozólag is. Itt egynéhány egészen „perdöntő“ konjekturát is találunk, mint például az ἀνοήτων (= θνητῶν helyett) 450a 18 és a διὰ πλαιγίου κινήθῃ (διὰ παλαιῶν κινήθῃ helyett) 452a 26/27. (Ez utóbbit a szerző, sajnos, nem vette be a szövegbe.) A M. Tud. Akadémia klasszika filológiai bizottságának szövegkiadássorozata itt egy értékes kötettel gazdagodott, melynek kedvezőbb időkben a külföldi tudomány is hasznát fogja venni.

Ivánka Endre.

Diese mustergültige kritische Textausgabe leistet als erste — für die herausgegebenen Schriften — den Erfordernissen Genüge, die an eine wirk-

liche Textkritische Edition zu stellen sind, da sie die Gesichtspunkte berücksichtigt, die seit den Forschungen von Diels bei jeder Edition aristotelischer Texte massgebend sein müssen (der Herausgeber hat darüber im „Hermes“ 73 [1938] 459—473 gehandelt), was die Biehl-sche Ausgabe nicht getan hat.

Endre v. Ivánka.

Rozsály Ferenc: *A hippokratesi népismeret szempontjai.* Bpest, 1942. 56 l. Magyar-Görög Tanulmányok, 18.

A Corpus Hippocraticumban Hippokrates neve alatt fennmaradt munkák közül a περί ἀέρων ὑδάτων τόπων áll a tudományos kutatás érdeklődésének középpontjában. Ez könnyen érthető, mert ez a munka messze túlmegegy a szorosabb értelemben vett orvostudomány keretén, s azonkívül egyik legfontosabb forrása a régi, Galenostól Littréig általános Hippokrates-képnek. Ez Hippokrateset a világot tudásvágyból beutazó filozófus-orvosnak képzelte el. A mult század Hippokrates-kutatása azonban arra az eredményre jutott, hogy a Corpus Hippocraticum iratai közül csak nagyon kevés, teljes bizonyossággal úgyszólván egy sem tulajdonítható Hippokratesnek. Így a nagy orvos alakja meglehetősen megfoghatatlanná és tartalmatlanná vált. A hippokratesi kérdésnek ezt az állapotát jellemzi Wilamowitz századeleji megállapítása: „Hippokrates ist zur Zeit ein berühmter Name ohne den Hintergrund irgendeiner Schrift, während die hippokratischen Schriften sämtlich verfassunglos sind.“ Ebből kiindulva kísérelte meg Wilamowitz, hogy Hippokrates személyét a Corpus néhány iratával kapcsolatba hozza (SBBerl. 1901.). A kritika tetőpontját Edelstein könyvében érte el (Περὶ ἀέρων und die Sammlung der hippokratischen Schriften. 1931.), aki azt próbálta kimutatni, hogy a Corpus iratai közül egy sem származik Hippokratestól, hanem eredetileg valamennyi névtelenül volt forgalomban, s csak az alexandrinusok foglalták a híres orvos neve alá. Edelstein kíséreltével szemben Eichgräber ismét Wilamowitz kezdeményezésének fonálát vette fel (Die Epidemien und das Corpus Hippocraticum. Abh. Berl. 1933. Phil.-hist. Kl. 3.). Szerinte Hippokrates személyével kapcsolatba hozható lenne az Epidem. I/3, a Prognosticon és valószínűleg a περί ἀρμῶν és a περί ἀρθρων ἐμβολῆς. A π. á. ú. r. Hippokrates nevétől már Wilamowitz elválasztotta, és megállapította, hogy a περί ἰρῆς νοῦσου c. irattal van szorosabb kapcsolatban. Legutóbb Pohlenz megkísérelte kimutatni (Hippokrates und die Begründung der wissenschaftlichen Medizin. 1938.), hogy ez a két iratcsoport összetartozik, s hogy mindkettő kapcsolatba hozható Hippokrates személyével.

Ezen a ponton kapcsolódik Rozsály disszertációja a Hippokrates-kutatásba. A dolgozat a π. á. ú. r. népismereti szempontjaival foglalkozik, ezzel kapcsolatban azonban kitér a Hippokrates-kutatás többi problémájára is. Az I. rész az antik etnográfia szempontjainak kibontakozását vázolja igen gazdag tudományos irodalom feldolgozása alapján Homerostól Poseidoniosig (7—13 l.). Rozsály az etnográfia szempontjainak kibontakozásában két irányt különböztet meg: az egyik az eposzi hagyomány, a másik a filozófiai rendszer útja. Előbbi képviselője szerinte Herodotos, utóbbi Hekataios. A II. rész I. fejezete a szerzőség kérdésével foglalkozik (14—18. l.). Rozsály ebben a π. á. ú. r. méltatása után röviden ismerteti a Corpus Hippocraticum kérdését, s arra az eredményre jut, hogy ez az irat valóban magának Hippokratesnek a munkája. Az életrajzi adatoknak rövid áttekintése zárja be a fejezetet. A II. rész többi fejezete a π. á. ú. r. tartalmával, szerkezetével és alap gondolatával foglalkozik (18—39. l.). Ezekben azt próbálja Rozsály bizonyítani, hogy a π. á. ú. r. valóban egységes szerkezetű és tartalmú munka. Szerinte a műnek az a célja, hogy az orvos figyelmét felhívja a külvilág és az ember közötti fennálló viszonyra, s így nyilvánvaló, hogy az Ázsia és Európa között való különbség kifejtése teljesen beleillik az irat első részének taglalásába. Ezt annak a kimutatásával is próbálja

igazolni, hogy a megfigyelés szempontjai a mű második részében ugyanazok, mint az elméleti részben kitűzött elvek, tehát a második rész mintegy gyakorlati igazolása az elsőnek. A III. rész Hippokrates elméletének tudományos gyökereit akarja megvilágítani. Ezekben a fejtegetésekben Rozsály három irányban keresi a hippokratesi elmélet gyökereit: az orvostudomány, a filozófia és az etnográfia területén. A tudományos irodalom felhasználásával röviden ismerteti Hippokrates kapcsolatát az orvostudományhoz, a korábbi filozófusokhoz és etnográfusokhoz, és arra az eredményre jut, hogy a π. á. ú. t. -ban leírt megfigyeléseket orvosi és természetbölcséleti szempontokkal egyaránt rendelkező orvos végezte, ezeknek a leírásoknak forrását tehát orvosi körökben kereshetjük. Feltehetjük tehát szerinte, hogy a π. á. ú. t. alap gondolatának felismeréséhez az orvostudomány önállóan is eljuthatott, s így arra gondolhatunk, hogy a filozófiát megelőzve az orvostudomány empirikus kutatási módszerével az emberről, fajról, fejlődésről, környezetről már szépen felépített rendszert adott.

Rzsály dolgozatában nehéz feladatra vállalkozott. A Hippokrates-szel és a Corpus Hippocraticummal kapcsolatos kérdésekben a kutatás még koránt sem jutott egységes állásfoglalásra, úgyhogy egy ilyen dolgozat keretében a problémák helyes megítélése nem könnyű dolog. Így a π. á. ú. t. hippokratesi szerzőségét és egységét a kutatás jelen állapotában még nem tekinthetjük bizonyítottnak. Rozsálynak ezekkel a kérdésekkel alaposabban kellett volna dolgozatában foglalkoznia, és az eddigi kutatások eredményeit részletesebben fel kellett volna dolgoznia. Természetesen ez dolgozatának kereteit meglehetősen szétfeszítette volna. Egyes kérdésekben talán óvatosabbnak kellett volna lennie, pl. Hekataios és Herodotos szembeállítása egy kissé túlzott. Kissé elhamarkodottnak látszik a Phasis mentén és a nyugati fekvésű városban lakók leírásának egymás mellé állítása is a π. á. ú. t. egységének igazolása céljából, mert a lakók konstitúciója a két leírásban hasonló ugyan egymáshoz, de az ezt előidéző okok mások: a nyugati fekvésű város lakóinak rossz színt a nap hatása, a Phasis mentén lakóknál pedig általában a mocsarakban való élet okozza. Az utalások terén sokszor túlzásokat találunk: Rozsály több helyen valósággal „kirakatot” csinál a hivatkozások tömegéből, amelyek közül aztán nem is mindegyik érinti közelebbről a szóbanforgó kérdést. Általában nem ártott volna nagyobb alaposág a tudományos irodalom használatában. Előfordul többször olyan utalás a dolgozatban, amely nem a szóbanforgó íróra vagy tárgyra vonatkozik. Pl. a 10. l. 2. j.-ben Hekataiosra idézett Junge, Berger és Müllenhoff i. h. Aristearól szólnak. Az 51. l. 1. j.-ben idézett Rostowzew i. h. nem a π. á. ú. t. ról, hanem a περί έβουδων-ról van szó, ennek pedig igen kevés köze van Hippokrateshez.

Rzsály dolgozatának eredményeit tehát a maguk egészében nem fogadhatjuk el minden ponton, ez azonban nem kisebbíti munkájának érdemét, hogy a nálunk évtizedek óta elhanyagolt Hippokrates-kutatást felelevenítette, és jelenlegi problémáit megvilágította. *Harmatta János.*

•

Franz Rozsály: *Die Gesichtspunkte der hippokratischen Ethnologie.* (Ungarisch mit deutschem Auszug.)

Verfasser sucht in seiner Dissertation nachzuweisen, dass die Medizin den Grundgedanken der Schrift π. á. ú. t. auch selbständig erkannt haben und mit ihrer empirischen Forschungsmethode bereits lange vor der Philosophie ein schön aufgebautes System über Menschen, Rasse, Entwicklung und Umwelt schaffen konnte. In der Beweisführung sind manche Einzelheiten wohl bestreitbar, es ist jedoch ein grosses Verdienst des Verfassers, dass er die in Ungarn seit langem vernachlässigte Hippokratesforschung wieder aufgenommen und ihre aktuellen Probleme beleuchtet hat.

J. Harmatta.

Csizmazia Placid: Nagy Szent Leó beszédei. Irodalomtörténeti és stilisztikai tanulmány. (Ciszterci doktori értekezések 85.) Budapest, 1942. 8°, 248 l.

Nagy Szent Leó alakja igényt tarthat a filológus érdeklődésére is, nemcsak mint a kései római történelem egyik legfényesebb alakja, mint a szellemi fejlődésnek (a dogmatörténet révén) egyik fontos irányítója, mint alkotó a liturgia terén, hanem mint a nagy latin nyelv- és stílusművészet egyik legkiválóbb, klasszikus képviselője ebben a hanyatló, kései korban. Főleg erről az oldalról tárgyalja őt ez a kitűnő monográfia, mely azt a kívánságot ébreszti bennünk, hogy ennek a késő-antik, koraközépkori időszaknak más alakjait is lássuk hasonló módon feldolgozva, mert már ebből az egy példából is kitűnik, hogy — egyedül filológiai szempontból — milyen értékes anyag nyílik itt a klasszika-filológia számára is. Az értekezés, amint említettük, és amint ez az alcíméből is kitűnik, Szent Leót elsősorban mint stílusművészt, mint szónokot kívánja értékelni, de a mellett ki kell térnie sok másra is, nemcsak Nagy Szent Leó életére és történelmi szerepére, melyről az első fejezet egy rövid, de mindenütt a legmodernebb szakirodalomra támaszkodó áttekintést ad, hanem beszédeinek gondolati tartalmára is. Ez pedig a műfaj megállapításával kapcsolatosan válik szükségessé. Helyes filológiai megérzés alapján a szerző ezt tartotta az irodalomtörténeti feldolgozás legelső, legfontosabb lépésének; és valóban; aki tudja, hogy a műfaj az ókori irodalomban milyen fontos szerepet játszik (amennyiben már maga a műfaj is messzemenőleg meghatározza a felhasználható stílusesszközöket, a nyelvezetet, sőt bizonyos fokig a diszpozíciót), az érti csak meg igazán, hogy ezzel a fejezettel tulajdonképpen már a későbbi megállapításoknak az alapja le van rakva. Az a világos határvonal, amit ez a fejezet a tételes beszéd és a homília között von, igen tanulságos az egész antik műfaj-felfogásra vonatkozólag, még klasszikus vonatkozásban is. A szerző azután rátér a stílusesszközök, a retorikus figurák, a ritmikus clausulák tárgyalására. Ez a rész különösen értékes minden filológus olvasó számára, mert a szerző nemcsak azt a szerepet kutatja, amelyet ezek a stílusesszközök Nagy Szent Leónál játszanak, hanem egy-egy jelenségnek vagy eljárásnak a történetét is vázolja; így például a clausulákról szóló fejezet rendkívül tanulságos bevezetés az egész clausula-kutatásba, mely világos és alapos áttekintést ad az ezzel a kérdéssel foglalkozó külföldi szakirodalomról is. Nagy Szent Leó nyelvéről is szól egy fejezet, sőt a beszédekben felhasznált tartalmi motívumokat is vizsgálja a szerző abból a szempontból, hogy ezek, mint a retorika által felhasznált pszichológiai eszközök, milyen hatással vannak, milyen gyakorlati lélekismeretet árulnak el. A példásnak mondható, szép értekezést egy fejezet zárja be, melyben a szerző egy Sermo-részletet, az összes említett szempontok figyelembevételével, stilisztikailag elemez. A könyv mintájául szolgálhat minden olyan értekezésnek, mely egy írói egyéniséget stilisztikai szempontból monografikusan feldolgoz.

Ivánka Endre.

Eine vorzügliche Behandlung Leos des Grossen, als Meister des lateinischen Stils und klassischen Prosaisten, die im Rahmen einer Monographie, deren Gegenstand zunächst nur der eine Schriftsteller ist, eine vorbildliche Übersicht über die ganzen, bei einer solchen stilkritischen Behandlung in Frage kommenden Gesichtspunkte gibt (literarisches Genre, rhetorische Mittel usw.) und insbesondere eine gute Einführung in die neuere clausula-Forschung bietet.

Endre v. Ivánka.

Alföldi András: *A kontorniát-érmek.* A római városi pogány nagyurak félreismert propagandaeszköze a keresztény császárság ellen. Ünnepi előadás 1941. május hó 9-én. Tartotta: A. A. A Magyar Numizmatikai Társulat ünnepi kiadványa. Budapest, 1943. I. Szöveg (196 l. és 4 tábla). II. Táblák (71 tábla). (Die Kontorniaten. Ein verkanntes Propagandamittel der stadtrömischen heidnischen Aristokratie in ihrem Kampfe gegen das christliche Kaisertum. Festvortrag gehalten am 9 Mai 1941 von Andreas Alföldi. Vertrieb O. Harrassowitz, Leipzig.)

Az ismertetett munka valóban iskolapéldája annak, hogy a numizmatika saját, eddig megoldhatatlannak vélt problémáit hogyan tudja megoldani, ha ezeket a kultúrtörténeti és a szellemi történeti fejlődés egészébe állítja bele, és hogy viszont az így megoldott numizmatikai problémák hogyan világítják meg a kultúrtörténet és szellemi történet eddig nem eléggé tisztázott vagy nem eléggé méltatott jelenségeit. A mű kiindulópontja és közvetlen tárgya az ú. n. kontorniát-érmek csoportja, az antik numizmatikának egyik legvitatottabb csoportja. Cirkuszi belépőjegyeknek, a versenydíjakat nyert kocsisok jelvényeinek, egy táblajáték köveinek vagy egy társasjáték során a játékosok között kiosztott jelvényeknek minősítették ezeket az érmekeket, melyek szegélyükkel (a contorno-val — innen származik a nevük) utánozzák az ünnepi alkalmaknál kiadott medaillonokat vagy az utólag keretbe fogott, régi értékes érmekeket, melyeket ezzel a kiemelkedő szegéllyel a kopástól megvédtek. Egyik magyarázat sem mondható kielégítőnek, egyik sem alkalmas az ezeken az érmekeken előforduló szimbólumoknak hiánytalan és teljes értelmezésére. Igaz, hogy a ludi circenses gondolatköréből vett ábrázolások — a versenyló, a győztes kocsis, a pálmáig stb. — nagy százalékát teszik ki ezeknek az ábrázolásoknak; de mellettük sok minden szerepel, ami velük semmiféle kapcsolatban nem áll. Igaz, hogy az ismert költők és írók arcképeiből sorozatokat lehetne összeállítani, melyek a kártyajátéknak megfelelő csoportokat tehetnének ki — de ezek is csak egy bizonyos részét teszik ki a kérdéses ábrázolásoknak. A régi császároknak az arcképei azonban semmiképpen sem illeszkednek bele ebbe az elgondolásba, és az a körülmény, hogy néha még az élő császár arcképe is szerepel ezeken az érmekeken, teljesen kizárja ezeket a magyarázatokat. A minden szempontból kielégítő feleletet erre a problémára Alföldi adja ebben a műben. Megállapítja — és gazdag kultúrtörténeti adatanyaggal bebizonyítja —, hogy az újévi pénzadományok alkalmával a szerencséhez „régí pénz” játszott nagy szerepet, és hogy a ludi circenses szimbolikája ugyancsak szoros kapcsolatban áll az újév „inauguratio”-jával. Ez adja meg ennek a „pseudomoneta”-nak azt az értelmezést, mely most már minden vonását tekintetbe tudja venni; a „régí pénzt” többé-kevésbé utánozó (és ezért a régi császárok arcképeit magukon hordozó, néha határozott régi érmekeket másoló) szerencséhezó, az újévi adományozás céljából vert (és ezért az újévi, szerencséhezó szimbólumokkal ellátott) érmekek, melyeket természetesen más, az újévi ünnepekhez hasonló alkalmakkor is (mint például egy magas római hivatalnok hivatalbalépésekor) kiosztottak. Amint a császár, a sacrae largitiones (melyről a könyvnek egy nagyon értékes excursusa szól 40—41) az évről-évre ismétlődő pénzajándékozások céljából aranyból veretett érmekeket, ugyanúgy veretett a senatus érmekeket bronzból, mivel a réz- és bronzpénz veretése a senatus, ill. a praefectus urbi hatáskörébe tartozott.

Igy kapcsolódik bele ez az intézmény a IV. és V. század szellemi történetébe. A római senatus annak a pogány reakciós mozgalomnak a képviselője, mely Julianus császár alatt rövid ideig nyíltan a kereszténység ellen fordult (igaz viszont, hogy Julianus császár pogánysága nem annyira a római városi, hazafias hagyományosság forrásából táplálkozik, mint inkább a hellén, neoplatonikus filozófiával kombinált, keleti eredetű soláris monotheizmus szelleméből), mely Symmachus írásából, a „Historia Augusta” tendenciájából, Macrobius filozofálásából beszél, mely ellen Szt. Ágoston

a „de civitate Dei“ című művét írta, mely a Claudianus költeményeiben előforduló personifikációknak és mondaalakoknak aktuális jelentőséget, közvetlen életet és szellemi valóságot ad, és mely az Eugenius-féle felkelésben utoljára törekedett a politikai hatalomra. Érthető, hogy a senatuskörök a kezükben lévő jogot politikai és vallási propagandára használták fel; ezt a — sokszor óvatosan elrejtett — propagandisztikus célkitűzést nyomon követhetjük a kontorníáták szimbolikájában, ha ezt — amint azt Alföldi a jelen műben tette — összevetjük a ró mavárosi, senatusi pogány reakciós mozgalom eszméivel és motívumaival, amint viszont ezeknek a szimbólumoknak és motívumoknak a kontorníátákon való előfordulása újabb bizonyítéka annak, hogy ez a reakciós mozgalom, mely az irodalomban csak igen óvatosan mer megnyilvánulni, és melyet a keresztény ellenfél inkább agyonhallgatni szeretne, valóban még az V. század elején is igen hatalmas erőket képviselt és a kereszténység számára még mindig veszélyes mozgalmat jelentett. (Hiszen még az V. század 40-es éveiben kellett alexandriai Cyrillusnak Julianus császár „újra sokak által terjesztett és magasztalt“ keresztényellenes műve ellen írnia; lásd erről: Neoplatonikus volt-e Dionysius Areopagita? Theologia IX. (1942) 113.) A numizmatikai „interpretáció“ így önálló forrásként sorakozik az irodalmi és a történelmi emlékek interpretációja mellé. Mint Claudianus költeményeiben, mint Nagy Konstantin római diadalívének egyik domborművén, úgy a kontorníátákon is Traianus és Marcus Aurelius császárok szerepelnek, mint a régi római nagyság, mint a boldogabb régi kor képviselői. Nero alakjának feltűnő gyakoriságát Alföldi egy külön excursusban (58—62) tárgyalja, mely a Nero-mítosz kialakulását Suetoniustól egészen az V. századig követi, és Commodianus költeményeinek ebbe a korba való datálása mellett újabb bizonyítékokat igyekszik felhozni. Julianus császárnak emlékét is idézik fel, habár nevét nem merik kiírni. Romulus, Aeneas, Hercules természetesen nem hiányoznak, mint sok más emléke a mondabeli római nagy multnak, mellyel a költőknél is találkozunk. Az antik irodalom nagyjai mellett a keresztényellenes propagandának egyik legkedvesebb alakja is szerepel, Tyana-i Apollonios. Alföldi a korabeli irodalom, főleg a „Historia Augusta“ (76) róla szóló helyeinek bemutatásával azt a keretet rajzolja meg, melybe ezt a tényt bele kell állítanunk. Itt is, mint az egész műben, mint Alföldi egész munkásságában, a filológus megcsodálhatja azt a kitűnő módszert, azt a hatalmas szinthezértelmező képességet, mely egy numizmatikai részletkutatást korképpé, szellemtörténeti összefüggések bemutatásává tud kiszélesíteni. A könyv nem csak numizmatikai szakmunka, hanem mindenkit kell, hogy érdekeljen, aki a késői római irodalommal, a késői római történelemmel foglalkozik.

Ivánka Endre.

*

Das Problem der Kontorniaten scheint mit dieser auch geistesgeschichtlich bedeutsamen Studie endgültig gelöst zu sein. Sie sind nachgeahmte Münzen älterer Zeit, wie man sie, echt oder nachgeahmt, bei festlichen Gelegenheiten auszuteilen pflegte. Die Auswahl der Motive aus der Vergangenheit bot die Handhabe zur propagandistischen Auswertung dieser Sitte im Interesse der heidnischen Reaktion.

Endre v. Ivánka.

Gyóni Mátyás: *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. — Die Streudenkmäler der ungarischen Sprache in griechischen Texten.* (Magyar-Görög Tanulmányok 24.) Budapest, 1943. 8°, 220 l. (Német kivonattal; magántanári habilitációs irat.)

Nyolc évvel ezelőtt indult meg Moravcsik Gyula szerkesztésében a kir. m. Pázmány Péter t.-egyetem Görög Filológiai Intézetének kiadványsorozata: a „Magyar-Görög Tanulmányok“. A sorozat valamennyi kötete

hozzáférhető a nemzetközi tudományos körök számára, tekintettel arra, hogy a magyarnyelvű kiadványokat idegennyelvű fordítás, illetőleg kivonat kíséri, a kötetek egyrésze pedig görög, latin, német, illetőleg francia nyelven látott napvilágot.

Az ókori görögöséget Herodotos, Thukydides, Euripides, Hippokrates, Aristoteles, Kallimachos, az alexandriai tudósok és Clemens Alexandrinus képviselik a „Magyar-Görög Tanulmányok“-ban. A sorozat középgörög tárgyú eddigi kötetei: Joannes Damaskenos, Kinnamos, Bizánci költemények Mánuel császár magyar hadjáratairól, Görög költemény a várnai csatáról és a „Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen.“ Az újjörög filológia körébe tartozó tanulmányok a görög kultúra balkáni expanziójával, a kecskeméti görögöséggel, Zavirász Györggyel, a hazai újjörög nyomtatványokkal és a magyarországi görög sírfeliratokkal foglalkoznak.

A „Magyar-görög tanulmányok“ híven tükrözik a szerkesztő tudományos meggyőződését az ó-, közép- és újjörög filológia egységéről. Ezt a felfogást teljesen megokolja a több mint háromezer éves történeti multra visszatekintő görögség folytonossága. U. i. a görögök közt a mai napig élő vallási és nemzeti hagyományok, az évezredek át megörzött népszokások, a népjellem, de mindennekelőtt az ó- és újjörög nyelv minden kétséget kizáró organikus egysége — az anthropológiai kutatások eredményeitől is támogatva — bizonyítja, hogy a mai görögök az antik görögség egyenes leszármazottai.

A magyar nép különleges helye a bizánci írók műveiben és az évszázadokra visszanyúló magyar-görög kapcsolatok nálunk kivételes jelentőséget adnak a közép- és újjörög filológiának.

A bizantinológusoknak és neogrecistáknak Pecz Vilmos nyomán kialakult gárdája megdönthetetlen érvekkel mutatott rá arra a tényre, hogy az újabbkori görögség tanulmányozása a magyarságtudat egyik nélkülözhetetlen alapja. A „Byzantinoturcica“ mellett éppen Gyóni Mátyás könyve tesz fényes tanúbizonyságot a magyar történettudomány és a magyar nyelvészet szoros kapcsolatáról a közép- és újjörög filológiával.

Gy. M. könyvében feldolgozza 1938-ban megjelent doktori értekezésének onomastikon-részét, mely betűrendben közölte a magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékeit. Célja az idevonatkozó irodalom összefoglalásán túlmenően az eredmények középgörög nyelvészeti oldalról történő ellenőrzése, a magyar hangok középgörög jelölismódjainak összefoglalása és a szórványok még kiaknázatlan értékeinek feltárása a görög hangsúly és a görögösítő végzések vizsgálata alapján.

A munka alapmódszere: a feljegyzéskorabeli feltehető magyar hangalak és az egykorú görög kiejtés szembesítése.

Az első részben minden egyes szórvány mellett megtalálható: A) A feljegyzés ideje. B) Az egykorú görög kiejtés. C) Az egykorú magyar hangalak. D) A két hangalak egybevetése, a görög hangsúlyozás esetleges tanulságainak leszűrése, a hangjelölés módjának megállapítása. E) A görögösítő végződés tanulságainak vizsgálata, főként a magyar hangalak szövegének megállapítása végett. F) A szórvány görög alaktani kérdéseinek a tárgyalása.

A munka első része — melynek részletei a magyar nyelvészeket közelebből érdeklik — alapul szolgál a második rész összefoglaló tárgyalásához.

A II. részben (A szórványok vallomása a görög és a magyar nyelvtörténet szempontjából) először a szórványok rövid statisztikai áttekintését adja. Ennek elvei alapján készültek azok a táblázatok, melyek közül az első a görög hangjelek magyar hangmegfeleléseit, a második pedig a magyar hangok görög jeleit, vagyis a szórványok helyesírását

foglalja össze évszázados beosztással. A továbbiakban a görög feljegyzéses szórványok hangtani és alaktani kérdéseit M. Vasmer: *Die Slaven in Griechenland*. Berlin, 1941. c. munkája módszerének alapulvételével tárgyalja: hangtörténeti és alaktani szempontok szerint szembesíti az egykorú magyar hangalakokat a görög feljegyzések alakjaival, s ezekből von le tanulságokat a görög és a magyar hangtörténet és alaktan számára. A dolog természeténél fogva sok helyen eltért Vasmer szempontjaitól és felosztásától. Hiszen Vasmernél többévszázados görög-szláv együttélés folyamán a szlávból kölcsönzött helynevek görög továbbéléséről és változásairól van szó, a mi esetünkben viszont legtöbbször csak egyszer-kétszer hallott magyar szók egyszeri vagy néhányszori feljegyzéséről.

A görög hangok és alakok fejezetében először azt vizsgálta, mennyiben bír vallomással a középgörög hangsúlyozás a magyar nyelvtörténet számára. A görög hangsúlyozás erős megkötöttsége miatt itt az tapasztalható, hogy az a gyakorlatban nem alkalmas sem a magyar szóhangsúly helyének, sem a magyar hangok kvantitásának visszatükröztetésére. Ellenben szerző arra a szembeötlő jelenségre lett figyelmes, hogy amikor a magyar nyelvtörténeti adatok is igazolják az Árpád-korban a magyar tő-, illetőleg szóvégi magánhangzó meglétét, az illető magyar szót megőrző görög szórvány rendszerint utolsó szótagján hangsúlyos. Vagyis ha egy görögösített, vagy magánhangzóra végződő görögösítetlen szórvány a végső szótagján hangsúlyos, teljes biztossággal lehet következtetni arra, hogy a feljegyzett magyar szó végén a feljegyzés korában még tényleg teljes hangértékében hangzó magánhangzó volt, mely a későbbi fejlődés folyamán a magyarban elveszett. Gyóni M. 25 teljesen biztos példát talált erre a jelenségre. A görög feljegyző tehát az ezen szórványok alapjául szolgáló magyar szavak végén még világosan hallotta a magyar magánhangzót, ennek görögbetűs jelére tette a hangsúlyjelet, annak kifejezésére, hogy az a magyar szó végén teljesen hangzott. Szerző szerint: Ha egy görögösített, vagy magánhangzón végződő görögösítetlen szórvány a végén van hangsúlyozva, ebből az következik, hogy a szórvány alapjául szolgáló magyar szó egészen bizonyosan az illető hangsúlyos görög magánhangzójelnek megfelelő magyar magánhangzóra végződött. Ennek a szabályos összefüggésnek perdöntő jelentősége van az Árpád-kori szóvégi magánhangzók megvoltának vagy lekopásának minden vitás esetében. A hangsúlykérdések vizsgálata után sorra vette az egyes középgörög hangokat, mindenütt megadta kialakulásuk és helyesírásuk rövid történetét, s megvizsgálta, hogy az illető görög hang jele a feldolgozott anyagban milyen magyar hang vagy hangok jelölésére szolgált. Az egyes görög hangjelek más idegennyelvi (szláv, török stb.) megfeleléseit figyelembe véve, igyekezett megállapítani, szabályos-e az illető görög hangjel egy-egy magyar hang képviselőjében. Egy-két görög kombinatorikus hangváltozás, sandhi-jelenség, népetimológia és fordítás is kimutatható a magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékein.

Idevonatkozó vizsgálódásainak eredményeit szerző a görög hangjelek magyar megfeleléseit feltüntető első táblázaton szemlélteti.

A görög morfológiai változások közül a görögösítés vizsgálata járt eredménnyel a magyar nyelvtörténet számára. A tényleges görögösítő végződéseknek a magyar szavak végéhez való viszonyát vizsgálva, szerző megállapítja, hogy a középgörög írók az -i végű magyar szók szóvégi i-jét általában η-val (vagy ι-val) írják át és -ς görögösítő végződéshez illesztik be őket az -ης (-ις) végű görög szók közé. Szerző rámutat ezekben az esetekben a végződésnek tágabb értelemben vett jésítő (palatizáló) szerepére. Az -a végű magyar szók végét a bizánci írók α hangjellel írták át és -ς görögösítő végződéssel látták el. Az -u végű magyar neveket ους-szal görögösítik. A nem palatalizált mássalhangzóra végződő magyar neveket ος-szal látják el.

Gy. M., megfigyelései alapján, a turkológia művelői és másnyelvű szórványok kutatói számára a következő szabályosan jelentkező megfeleléseket állapítja meg: 1. Az -ης ~ -is végű idegennyelvi személynévben -i végű, vagy esetleg jésített mássalhangzóra végződő idegennyelvi hangalakot kell keresnünk. Biztosan -i végű volt az átirat hangalak, ha az -ης ~ -is végződés hangsúlyos. 2. Az -ας végű szórványokban -a végű személynéveket fogunk találni. 3. Az -ους végűek -u végű idegennyelvi szóalakok görögösítései. 4. Az -ος végű szórványok mögött általában -n-re és más, nem jésített mássalhangzóra végződő szók várhatók.

A fejezetet a helynévgörögösítés és a szórványoknak a középgörög deklinációs rendszerbe való schematikus beillesztése zárja le.

Szerző a magyar hangokról és alakokról szóló fejezetben rendszerbefoglalja az egyes magyar hangok görögbetűs jelölésmódját. Ennek kapcsán felhasználja a szórványokat a magyar hangtörténet egyes hangváltozásainak megvilágítására is.

Befejezésül összefoglalja a szórványokon mutatkozó magyar alak-tani jelenségeket.

Megállapításait néhány megjegyzéssel egészíthetjük ki:

1. Szerző a „Hangsúly” c. fejezetben (155–159. l.) ismételtelen „kvalitatív hangsúlyozás”-ról beszél, holott az újjörög hangsúly lényege éppen a kvantitás megváltoztatásában, vagyis abban áll, hogy a szótagot hosszúvá teszi, az utolsó hangsúlyos szótag kivételével, ahol a szótagnyújtás legfeljebb speciális eszközökkel mérhető, de fölül közönségesen nem észlelhető. Mirambel (*Précis de grammaire élémentaire du grec moderne*. Paris, 1939. 18. l.) fogalmazásában: „la durée de la voyelle tonique est plus grande que celle de la voyelle atone; cet effet est sensible surtout à l'initiale ou à l'intérieur du mot, peu en finale où l'allongement est moindre.” Észrevételünk, természetesen, nem érinti szerzőnek a magyar szóvégi magánhangzó és a görög hangsúly közti kapcsolatára vonatkozó megfigyeléseit és az ezekből folyó törvényszerűségek fennállását.

2. A τὸ > τó váltakozással kapcsolatban Czebe Gyula „délitaliai” theóriája ellenére is valószínűnek tartjuk, hogy itt a görög szöveg szerzőjének, illetőleg másolójának tollából egyéb vulgarizmusokkal együtt egy tájnyelvi — mégpedig az északgörög dialektust jellemző — sajáttság, talán mint anyanyelvi emlék, önkéntelenül került az oklevél nyelvébe. Az északi dialektusban u. i. a hangsúlytalan o (a τó is annak számít) szabályosan ou-nak hangzik.

Idézzük az említett nyelvi sajáttság bemutatására egy középgörög eredetű ú. n. „akritikus” (Διγενής Ἀκριταῦς-ról szóló) északgörög tájnyelven megöröztött népdal bevezető sorait:

„Ἡ Κουστανθῆς ἡ λιὸ μικρὸς, τοῦ αἰῶνος παλλικαίρι,
Τοὺν πρῶτου χρόνου στοῦ σπαθί, τοῦ δεύτιρου δουεαίρι.”

(N. Γ. Πολίτης: Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Athén, 1914. 255. l.).

Egyéb o < u váltakozással („Ὀγγοτζα”, „Βάσκαπο”) kapcsolatban hivatkozunk egy újabb példára Ἀ. Σιγάλας könyvéből („Ἀρχαῖα καὶ βιβλιοθήκη Δυτικῆς Μακεδονίας.” Szaloniki, 1939. 102–103. l.), ahol egy 1663-ból származó török rendelet görög fordításában Érsekújvár „Οἰβάρ” alakban szerepel. (L. EphK 63 [1939] 395. l.)

3. Az „ű” hang átírására példát találunk a kecskeméti görögbetűs házasságkötő formában 1800-ból (Magyar Nyelv 25 [1929] 380–381. l.). Ebben a „kivül” szó „κίβουλ” átírásban fordul elő.

4. A Gyóni munkájában tárgyalt (132. l.) „Τεισιφάρ” újkori megfelelője olvasható a XVIII. század végén Zavirásznál az „István” név „Ιστιφάρ” átírásában. (L. Horváth E.: Zavirász Gy. élete... Bp., 1937. 16. l.).

5. A σι = š és τζι = tš jelölésre vagyis az -nak palatalizálást jelentő szerepére számos példát találunk az újabbkori görögbetűs átírásokban. Így a bukaresti akadémia könyvtárában őrzött görög kéziratokban ismételt előfordul „Brassó“ Μπρασοβ átírásban. (L. N. Camariano: Catalogul manuscriselor grecești. T. II. Bukarest, 1940. 136. és 137. l.). — Zaviarsz György Rácz Sámuel „Orvosi Tanácsok“ c. művének görög fordításában, mely Pesten 1787-ben „λατρικαὶ Παραινέσεις“ . címen látott napvilágot, minthogy könyvét elsősorban magyarországi görögöknek szánta, a görög szövegben — magyarázatul — latin- vagy görögbetűs átírásban magyar szavakat is használ. Itt olvasható a „kása“ görögbetűs alakja (215. l.): „Ἀθήρη. Τὸ τζακισμένον κεχρί, οὐγγαριστὶ κάσια.“ Ugyanő „Szabadszállás“-t így írja le görögül: „Σαματ Σαλασί.“ (L. Horváth i. m. 16. l.). „Kovács“ nevű ismerőset „Κοβάτζι“, „Kalocsát“ „Καλότζια“ formában írja. (L. u. o. 16. és 85. l.) A kecskeméti házasságkötő formában (l. fenti) a következő átírások fordulnak elő: „egymásnak“ = „ἐγκιμάσιναι“, „más“ = „ἄλλος“, „házasság“ = „γαμιαία“, „Istentől“ = „ἰσιστεντιουρ“. Utóbbi példában az „Is“ = „ἰσ“ megfelelően feltűnően emlékeztet a Gyóni-féle „Βασόσης“ = „Vasas“ stb. egyeztetésekre.

A fenti példák után a „Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία“ Pest, 1836. c. újkörög könyv előfizetői lajstromában (l. Horváth E.: Magyar-görög bibliográfia 52. l.) olvasható „Παντζιοβία“ (= Pancsova) is bizonyítja, hogy az újabbkori görög átírásban az š = σι és a tš = τζι megfelelés általános szabállynak tekinthető.

6. A tárgyalat helynevek újabbkori görög formáinak teljes felsorolásától eltekinthetünk, amennyiben ezek a névalakok Gy. M. megállapításainak szempontjából közömbösek, mégis mint érdekességet idézzük ebből a körből az újabb népetimológia és fordítás néhány példáját. Ilyenek: Αἰγίοπολις (Kecskemét), Ἀσπρὴ Ἐκκλησία (Fehértemplom), Ἐπτάπολις (Erdély), Λογγόζιον (Lugos), Μεσκόλη (Miskolc), Νεόφυτον (Újvidék), Στεφανούπολις (Brassó).

Hisszük, hogy az újabbkori görögsegnél talált példáinkkal mint új adalékokkal sikerült Gy. M. értékes eredményeit még jobban alátámasztanunk.

A könyvben foglalt magyar nyelvészeti megállapításokról és állásfoglalásokról illetékesebbek fognak, bizonyára, ítéletet mondani. Mi, görög oldalról, mindenesetre kijelenthetjük, hogy a magyar nyelv bűvárai bizvást támaszkodhatnak Gyóni Mátyás módszeres, lelkiismeretes, — alapvető munkájára.

Horváth Endre.

Der Verfasser untersucht die in griechischen Texten aufbewahrten oder überlieferten ungarische Worte, Wortverbindungen und Eigennamen (Streudenkmäler). Auf Grund der Ergebnisse seiner Forschungen in Betr. d. Betonung formuliert er folgende allgemeingültige Regel: Wenn ein gräzisierte Sprachsplitter am Schluss betont ist, es folgt daraus, dass das betreffende fremdsprachige Wort auf einen Vokal ausging, der durch den betonten griechischen Vokal vertreten wird. Die in der morphologischen Untersuchung Verf.'s beobachteten Regelmäßigkeiten bieten für Turkologen und für die Forschung anderer Sprachsplitter folgende Anhaltspunkte: 1. In den fremdsprachigen Personennamen, die in dem Mittelgriechischen mit der Endung -ης oder -ς versehen sind, kann eine fremde Lautgestalt stecken, die ursprünglich entweder auf -i oder auf einen palatalisierten Konsonanten auslautete. Sicher war der Auslaut -i, wenn die Endsilbe betont ist. 2. In den Splittern auf -ας können wir fremde Namen und Worte auf -a vermuten. 3. Die Splitter auf -ους sind die Gräzisierung von fremdsprachiger Worte auf -u. 4. Die Splitter auf -ος sind die gräzisierten Formen solcher Worte, die auf -n oder einen anderen, nicht palatalisierten Konsonanten ausgingen.

In dem zweiten Teile des Werkes — in dem Abschnitt über die ungarischen Laute und Wortformen —, verwendet der Verf. die Sprachsplitter zur Beleuchtung der einzelnen historischen Lautveränderungen der ungarischen Sprache.

Die Beobachtungen des Verf.-s werden durch die neugriechischen Beispiele (XVIII Jh.) bestätigt.

Gyoni's Buch wird in der Zukunft für die Forscher der ungarischen Sprachgeschichte eine unentbehrliche Quelle bilden.

Andreas Horváth.

Apor-kódex. Codices Hungarici II. Bevezetéssel ellátta és hasonmásban közlésezi Szabó Dénes. Kolozsvár, 1942. Erdélyi Tudományos Intézet. XX + 288 + 2 számozatlan lap.

A régi magyar nyelvemlékek hasonmás-kiadása a *Codices Hungarici* sorozat második kötetének kiadását Szabó Dénes rendezte sajtó alá. A sorozat a Pais Dezső előszavával megjelent *Jókai-kódex*, Budapest, 1942, kiadásával indult meg. A hasonmás-kiadás gyakorlati értékét éppen napjainkban, a háborús idők teljében kell nagyrabecsülnünk, amidőn az eredeti kéziratokat, értékes kódexeket hozzáférhetetlen légvédelmi pincékben a fővárostól távol eső helyeken őrzik. A facsimilés kiadás gondolata párhuzamosan halad a levéltárakban bevezetett újabb szokással, hogy a kezdő kutató részére csak a fényképmásolatot adják ki, és evvel az oklevelek megőrzését, különösen a pecséteket, nagymértékben segítik elő.

Az Apor-kódex nevét a báró Apor-család után kapta. A kódexet a múlt század közepén báró Apor Zsuzsanna ajándékozta a Cserey családnak, ahonnet ugyancsak ajándékozás útján jutott a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba. Legrégibb birtokosai a premontrei apácák voltak, akik a férfikéz írta és a kódex elejét elfoglaló magyar nyelvű zsolnártfordítással, saját kézírataikat kötötték egybe.

Szabó Dénes a kódex külső köntösének a leírását mintaszerű pontossággal végezte. Nem elégzik meg a bekötési tábla diplomatikus leírásával, hanem a hazai kódexekkel való egyezést igyekszik megállapítani. Az Apor-kódexet a premontrei eredetű Lányi-kódex-szel együtt valamelyik budai könyvkötőműhelyben kötötték be az 1510-es évek körül. A könyv mai állapotából a kézirat eredeti nagyságát állítja vissza, és sajnálattal látjuk, hogy ennek az értékes nyelvemlékünknek több mint kétötöde (46%) elveszett. *Briquet* és *Lichačev* alapján a vízjegyeket is átvizsgálja és hasonlókat talál Bergamo, Udine, Ferrara, Velence, Würzburg vidékén. Egyik vízjegy sajtóságon magyar, nincs kizárva, hogy hazai papírmalomban készült. A kódex, akárcsak egy kis paleográfiai album, hat kéz írásának néha alig észrevehető változatát tartalmazza. Igen eredetien hat a kiadó szakszerű ismertetése a használt tinta (gubacs- és koromtinta) minősége körül.

Szabad legyen azonban egyetlen egy megállapítást (amely inkább történeti és így a hasonmás-kiadás értékét semmiképp nem csökkentti) kétségbevonni. Az Apor-kódex sorsközösségében osztozó Lányi-kódexet nem írták a Margitszigeten, az ottani premontrei apácakolostorban. A kiadót erre az állításra a Lányi-kódex egy kitétele bátorítja fel, amidőn ez valamelyik ünnepről szólva azt mondja: „Szent György martírusról, esztergami egyháztól duplexnek kell tartanunk, mert amely piszetség alatt lakunk, amit ott illenek, nekünk is illő az.” Ez a megállapítás még nem vonja kétségbe a somlyóvásárhelyi eredetet, mert ez a monostor, akárcsak a margitszigeti, eredetileg a veszprémi egyházmegyéhez tartozott, s csak pápai privilégiummal rendeltek az esztergomi érsek joghatósága alá (l. *Oszvald A: A magyarországi középkori premontrei prépostságok, Bpest, 1939, 32. l.*). Kár, hogy a Lányi-kódexre vonatkozólag egyedüli forrása Timár K.

1924-ben megjelent *Premontrei-kódexek* című munkája, aki ekkor még nem ismerhette Horváth A. cikkét, amelyből egy szórványnyelvemlék antifonálé nyomán a szegedi premontrei klostrom 1516-os leégéséről értesülünk. (*Analecta Praemonstratensia* 1931. VII. 337—338.) Ez a premontrei antifonálé szintén vándortársa lehetett az Apor-kódexnek. A Lányi-kódexben tényleg két patrónus említését találjuk, Szent Lambertét (somlyóvásárhelyiekét) és Szent Lelket (szegediekét), de ne feledjük, a Lányi-kódexet 1519-ben írták, amikor a szegediek háza már leégett, tehát ők már Somlyóvásárhelyt voltak, sőt Fegyverneki Ferenc prépost mórchidai áttelepítésükre gondolt (I. Oszwald A.: *Fegyverneki Ferenc. Budapest, 1934. 20. l.*). Mármint nem kellett annak a másolónak kívülállónak, tehát margitszigetinek lenni, hogy két patronust említsen, mint a „nálatok“ kifejezés sejtetni enged, lehet, hogy a szegedi monostorból mentett ordináriumot másolták le, immár mindkét monostorbeliek számára, kik bizonyára ügyelhetek függetlenségükre. A szegedi antifonálé magyar bejegyzései bizonyítják, hogy itt a magyarnyelvű premontrei liturgikus életnek dűsantermő ágya lehetett. (*Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára. Gödöllő, 1934, 139—140.*) Már csak azért sem írhatták a Lányi-kódexet, így tehát az Apor-kódexet sem, a margitszigeti klostromban, mert a XVI. század elején a klostrom melletti férfinonostor már csak „de iure“ létezett. 1510 körül egyetlen premontrei kanonok sincs már a szigeten, hisz Szent Mihály egyházukba világi papot kénytelenek hívni, Márton óbudai plébánost (O. L. DL. 22026. 1510. év). Amíg a Nyulak szigeten pang az élet, Somlyóvásárhely, Mórchida a Lányi- és a Pozsonyi-kódexet termeli ki. Az Apor-kódex is követte a Pozsonyi-, valamint a Lányi-kódex útját, és az Apor családnak a pozsonyi, ill. a nagyszombati klarisszákhöz fűződő kapcsolatai révén került a család birtokába.

Mindent egybevetve, a pontos leírás, az összehasonlító írástanulmány, a rekonstruáló munka Szabó Dénes alaposságát és lelkiismeretességét dicséri. Szívesen olvastuk volna azonban az eddig annyira vitatott eredetű Apor-kódexre vonatkozó bibliográfiát, mint könyvtörténeti adalékot, egy fejezetbe összefoglalva.

A kiadás eredménye az irodalomtörténet szempontjából az, hogy a kódex premontrei provenienciáját hathatós külső érveléssel gyarapította, s a hasonmás-kiadás előszavában ügyes és velős külső kritikai módszer követendő vonalait fektette le.

Gábor Asztrik.

La publication en fac-similé des plus anciens monuments de la langue hongroise, due à l'heureuse initiative de M. E. Pais, professeur à l'Université, vient de s'enrichir d'un deuxième volume, le manuscrit Apor. Cette entreprise des Codices Hungarici ne peut être trop louée, surtout en ces temps de guerre, où il est presque impossible de consulter les Mss. sur place.

Le Apor Codex renferme la traduction hongroise d'un psautier de genre liturgique, et une partie du Rituel prémontré, traitant des prescriptions pour le service funèbre des Chanoines de l'Ordre.

L'éditeur Dénes Szabó donne, dans son introduction une description détaillée et minutieuse de la reliure, du papier, de l'encre et de l'écriture des Mss. Sur un point je ne partage pas son opinion: Le Rituel manuscrit (Ordinaire) „Lányi“, produit hongrois de la réforme liturgique introduite en France au début du XVIe siècle n'a vraisemblablement pu être écrit dans l'île Sainte Marguerite, puisqu'à cette époque (1519), le monastère prémontré était presque abandonné de ses habitants.

Il n'en reste pas moins que Mr. Szabó nous a donné une édition qui pourra servir de modèle, dans la suite, à de semblables travaux.

(Lycée Français de Gödöllő, Hongrie.)

Pál Margit: *Batsányi Párizsban. 1810.* Budapest, 1943. Danubia könyvkiadó. 63 l.

Az értekezés címe könnyen megtévesztheti az olvasót. Azt hihetné, hogy Batsányi párizsi élményeiből kap legalább is izelítőül új adatokat. A cím mögött szereplő évszám már tartózkodásra int. Egy esztendő. És nem is Párizs, mert amit a szerző nyújt nekünk, valójában csak annak a levélváltásnak ismertetése és kommentálása, amely Batsányi és felesége, Baumberg Gabriella közt 1810-ben lefolyt. Kiadatlan levelek ezek, közzétételük ily alakban is bizonyára nyereséget jelent. A kommentálás már kevésbé sikerült, ügyes tartalmi összefoglalásokat olvasunk s néhány a jellemekre vonatkozó megállapítást. Kár, hogy a szerző fölöslegesen tartotta a levélváltók emberi és írói arcképének bemutatását. Ez esetben jobban megtapadtak volna a német levelekből kihámozott vonások. A levelek közt szerepel Gabriellának egy francia episztolája is „tele... kisebb-nagyobb hibákkal“. Az az érzésünk, hogy a hibák egy részét mégsem a derék német írónő, hanem a rossz másoló vagy korrektor követte el. (Pl. *uo* = *on*, *jouinait* = *jourait*, *moijeus* = *moyen*, stb.)

Semjén Gyula.

•

Margarete Pál: *Batsányi in Paris. 1810.*

Als Napoleons Truppen im Jahre 1809 Wien geräumt hatten, sah sich der ungarische Dichter Johann Batsányi gezwungen nach Paris zu flüchten, da er im Verdacht stand, den Franzosen und den Ideen des damaligen neuen Europa allzu eifrige Dienste geleistet zu haben. Seine Frau, die damals ziemlich berühmte Dichterin Gabriele von Baumberg verblieb noch mehr als ein Jahr in der Kaiserstadt und so entstand jener auf geheimen Wegen abgewickelte Briefwechsel, welcher den Gegenstand der in vieler Hinsicht interessanten Abhandlung von Margarete Pál bildet. In den Briefen finden wir vorwiegend Persönliches, Aeusserungen und Offenbarungen von zwei selbstbewussten Menschen, die diese Briefe augenscheinlich auch für den zukünftigen Biographen geschrieben haben, daher der edle Schwung, eine gewisse Erhabenheit in Wort und Gefühl, deren schauspielerische Färbung allzu oft in die Augen springt.

Julius Semjén.

Tamás Lajos: *Fogarasi István kátéja. Fejezet a bánsági és hunyadmegyei tudományos Intézet.* Kolozsvár, 1942, Minerva. 137 lap. Erdélyi Tudományos Intézet.

Az erdélyi román¹ protestantizmus megismerése az utóbbi évek során öröndetes előrehaladást tett. Egyháztörténeti és filológiai tanulmányok szinte ritmikus hullámokban követték egymást és szükségszerűen összefonódó eredményeik révén egyre világosabban bontakozott ki az a mély hatás, amelyet a XVI. és XVII. század magyar művelődése a románságra gyakorolt. Röviddel ezelőtt Mózes András az egész erdélyi román kátirodalmat egyháztörténeti szempontból foglalta össze (Az erdélyi román reformáció kátirodalma. Kolozsvár, 1942); most pedig Tamás Lajos filológiai szempontból is mintaszerű kiadásban tette hozzáférhetővé Fogarasi István lugosi prédikátornak 1638-ban megjelent, de csupán egyetlen példányban Marosvásárhelyt fennmaradt kátéját.

¹ Nagyon sajnáljuk, hogy a másik oldalról jövő nyomásnak engedve nyelvészünk, akik nálunk legjobban ismerik a magyar *oláh* szó történetét, elejtették ezt a szép történeti múltú magyar népróvét és ezeket a mesterkéltségek alkalmazzák. Szerkesztő.

Az Erdélyi Tudományos Intézetnek ezen értékes kiadványa tíz fejezetből áll. Az első fejezet általános tájékoztatást nyújt az erdélyi protestáns jellegű román nyomtatványokról s különösen a káteisíróadalom fejlődéséről. Már itt világosan látja az olvasó ama különbségeket, amelyek Fogarasi magyaros helyesírású fordítását az I. Rákóczi György idejében megjelent cirillbetűs *Otveatünicü-től* (1640) elválasztják: míg ezen utóbbinak fordítója, György román pópa igyekezett híven megőrizni az ortodoxia hagyományos frazeológiáját s előszavában, magyar mintája ellenére, csupán latin és szláv forrásokat emlegetett (nyilván az ortodox egyház gyanújának eloszlatása végett), addig Fogarasi nyíltan utalt magyar forrására és stílusában, valamint szókincsében nem riadt vissza magyar ösztönzések állandó értékesítésétől. Amint T. helyesen jegyzi meg, „a Juhász által megállapított egyházkormányzati kettősségnek tehát kétféle irodalmi nyelv felel meg: a görög professziótól teljesen elszakadtak nyelvének Fogarasi, az uniós, de hagyományos szervezetűkhöz ragaszkodók képviselője pedig György pap“ (15. l.). T. e nyelvi kettősségben helyesen ismer fel bizonyos nyelvújító törekvéseket, s azt is hangsúlyozza, hogy ezen újító mozgalmak részletes feldolgozása külön tanulmány keretébe kívánczik (16. l.).

Ugyanazon évben tehát, amikor az ú. n. Rákóczi-biblia (1648) már valamennyi románlaktá vidék nyelvi egységét hangsúlyozta s így bizonyos fokig mindenütt egyaránt érthető *köznyelvi nyelvhelyességi norma* kialakítására törekedett, megnyilatkoztak még ama regionalista hagyományok is, amelyek a Szászvárosi Öszövétség (1582) fordítóinak világában gyökereztek, s inkább a délerdélyi és bánsági román nyelvjárásokból akartak irodalmi nyelvet teremteni, magyaros kifejezések és magyar stilisztikai sajátosságok gyakori átvételével. Ezen ihletések természetesen legközvetlenebbül magából a mintául és forráslul szolgáló magyar szövegből áradtak át; e forrás a jelen esetben a Heidelbergi Káté 1639-i vagy 1643-i kétnyelvű, magyar-latin kiadása volt, de — amint Tamás meggyőző példákkal igazolja — Fogarasi, akárcsak előtte György pap, rendszerint inkább a magyar, mint a latin szöveghez igazodott. A latin szöveg közvetlen hatását T. csak két esetben fedezi fel, a magyar szöveg viszont szinte állandóan átcsillamlék Fogarasinak kissé nehézkes és a román nyelv szellemének nem mindig megfelelő fogalmazásán. Éppen ezért lett volna azonban kíváncsi a román szöveg alapjául szolgáló magyar eredeti közlés is; ezzel nemcsak a Fogarasi-katekizmusával kapcsolatos további kutatásoknak tett volna. T. nagy szolgálatot, hanem helyenként a román szöveg pontosabb megértését is jobban biztosította volna. Igaz, hogy Mózes András közölte már a párhuzamos magyar és román szöveget; sajnálattal kell azonban megállapítanunk, hogy kiadása filológiai célra szinte teljesen hasznavehetetlen. Nemcsak átírása pontatlan és következtetlen, de szövegközlése gyakran oly hiányokat mutat, amelyek egészen téves eredményekre vezethetnek. Legyen szabad két példára röviden hivatkoznunk:

Mózes kiadása a latin eredetinek e kifejezését: „*perfecta satisfactio, iustitia & sanctitas Christi* mihi imputetur ac donetur“ (Cat. 1639, 32)² magyar szövegében így közli: „tulajdoníttassék és ajándékozassék, énnékem, a' Christusnak *toekéletes, igazsága és szentsége*“ (Káté-irodalom, 55), s ugyancsak nála a román szövegben ezt olvassuk: „Dumnezeu emisze desztojnitseste, mije *feketura de desztul ku plin*, dereptate si szfincinia alu Christus“ (i. h.). Mivel a *făcătura de destul cu plin* a. m. „tökéletes elégtétel“, vagyis *perfecta satisfactio*, a szöveg

² Összes latin és magyar idézeteink az 1639-i kiadásnak a debreceni ref. kollégium könyvtárában levő példányából származnak.

vizsgálója az eddigi közlések alapján azt gondolhatná, hogy Fogarasi e ponton nem a nyilván hiányos magyar szöveget, hanem a latin eredeti követte. Pedig erről aligha lehet szó! Ha feilapozzuk ugyanis a katekizmus eredetijét, ott a következőket olvassuk: „tulajdonittasfék és ajándékoztafék, énnéem a' Chriřtusnak *t'kélletes elégtétele, igazsága és szentsége*“ (33). Egyetlen szó kimaradása tehát a forráskritika körül komoly bonyodalmakra adhat okot. Az előbbihez hasonló, de talán még súlyosabb a következő eset: Mózes közlése szerint „A' (a' Chriřtus) által változtattya az, mi alázas *tselekedeuenket* [!], hogy hasonló formájú legyen az oe dítsoeséges testéhez“ (Káteisrodalom, 56), holott az eredeti így hangzik: „A'ki (a' Chriřtus) által változtattya az mi alázas *teřtűnket*, hogy hasonló formájú legyen az ő dítřőféges teřtéhez“. Mivel pedig a román szövegben ez áll: „Kare (Chriřtus) řzkimba va *trupurile* izmirite a nořtre kum ku ařzemea formae řze fie ketre trupul ferikat aluj“ (25), a magyar szöveg önkényes megváltoztatása egyáltalában nem lehet közömbös.

Még további kívánságunk lenne az is (a minél teljesebb feldolgozás és a jelen szövegen alapuló, előrelátható szemináriumi munka érdekében), bárcsak kísérné a magyar és román szöveget kiadásunkban a latin eredeti is! Nem vonjuk ugyan kétségbe T.-nak azt a megállapítását, hogy a forrás általában a magyar szöveg volt, azonban a latin szöveg közvetlen hatásának példái — az említett két eseten kívül (15. l.) — feltétlenül szaporíthatók. Legyen szabad ismét csupán két esetre hivatkoznunk:

Quod caro mea potentia Chriřti excitata, rurlus animae meae unietur, & *glorioso corpori Chriřti conformabitur* (34).

Hogy az én teřtem a' Chriřtusnak hatalmával fel támasztatván, řľmēt az én lekemmē egygyeřľűni, és a Chriřtusnak *ditřőséges teřtének hasonlatoságára formáltani fog* (35).

Kum trupul mjeu ku putere alu Chriřtus řřkulendufe, jareřfile ku řřufletul mjeu empreuna řzeva fi *afemenafzeva ketre trupul ferikat alu Chriřtus* (25).

Ale me cibo . . . (60).

Táplálly engem řřľk eľedellel (61).

Hereneřteme ku *menkare* (39).

Néhol egy-egy magyar szó román tolmácsolásának nyitjára szintén a latin szöveg vezet rá: ha például a magyar *hivatal* szó fordítása románul *chemătură* (prae luvare dobendiej *si kijemeturiej* den tser, 43), nem egészen szükségtelen a latin szöveget is figyelembe vennünk: „ad praemium supernae *vocationis Dei*“ (68, v. ő. még Tamás, Fogarasi 79).

Ugyancsak a latin szövegre vagyunk utalva sok esetben, ha a román fordítás igeidő- és módhasználatát tanulmányozzuk. E kérdésre rövidesen másutt még visszatérek, ezúttal egyetlen szemléltető példára szorítkozom: Amint nemrégiben kimutattam (AECO. VI—1940, 325. l.), a Szászvárosi Oszövétség egyik fordítója átvette a régi magyar nyelvnek azt a latinos sajtáságát, hogy bizonyos időhatározói mellékmondatokban, a latin *cum* historicum s egyéb kötőszavak nyomán, feltételes mód áll. E sajtáságot Fogarasinál is megfigyelhetjük: e kifejezést „*dupetse are fi tsinai*“ (29) csak akkor értjük meg helyesen, ha mellé állítjuk a megfelelő magyar mondatot: „minek utánna *vatřőráľtanak vőľna* (43), amelynek forrása viszont a latin *postquam coenafřent*-ban (42) keresendő. Mindezen fordulatok azonban a románba kifejezetten magyaros színezettel kerültek át; e ténylet különösen az olyan példák igazolják, amikor pl. latin acc. cum inf.-t is a román szöveg hasonló, tisztán grammatikai jellegű s nem logikai tartalmú feltételes móddal

old fel. E kérdésre: „Quare Chriftus etiam sepultus eft?“ a latin eredeti így felel: „Ut eo teftatum faceret, *ſe verè mortuum eſſe*“ (24), a magyar fordítás viszont így: „Hogy azzal megbizonyítaná, hogy ő valósággal *meg holt légyen*“ (25). A románban jelentő módot váránk, e helyett azonban most is feltételes mód jelentkezik: „[z]ae adeveretdze ke jel ku adever *are fi murit*“ (19). Amint látjuk, a mondat célhatározói értelme ezzel átszíneződött temporális jellegűvé.

Számos hungarizmust is csak akkor tudunk igazán értékelni, ha melléje tesszük a latin eredetét. *Extrinfecus* (38) egészen más típusú kifejezés, mint a magyarban olvasható *külfő képpen* (39), viszont a román *en kip de affare* (27) csakis az utóbbiból származhatik. S ha e mondat fordításában: „quid *fibi vult* Communio Sanctorum?“ (30) Fogarasi ezt írja: „Tse jefzte (au *fatse*) Unetsune Szvintzilor?“ (22), a *face* ige szokatlan használatát megint a magyar szöveg magyarázza: „Mit *tefzen* a' fzenteknek egygyessége?“ (31). Tehát még akkor is, amikor a román fordítás idegenszerűsége nyilván magyar eredetű, mindig hasznos egy-egy oldalpillantást vetni a latin eredetire: „*contraria iuxta posita* magis elucescunt“.

E párhuzamos szövegekölés feltétlenül növelte volna tehát T. kiadványának használhatóságát, azonban kétségtelen, hogy műve mai alakjában is a legbecsebb adalékok egyike a román protestantizmus nyelvének történetéhez. A hasonmás-szöveget lelkiismeretes gondnal készített modern helyesírású átirás kíséri; valójában igazi „*texte rajeuini*“-vel van dolgunk, amely — bizonyos hang- és alaktani normalizálás ellenére — legalább szókincsben híven követi az eredeti szöveget.³

A bevezető hang- és alaktani, valamint helyesírási megjegyzések tömörek, de rendkívül hasznosak. Az *emerim*, *emerind* alakokban nyilván *e*- és nem *a*-elötét van; a szöveg *e* szerint módosítandó („igénél is találunk *a*-hangot“, 22. l.). A magyarországi latinságra jellemző *ſ*-ezést mutatja a felsorolt példákon kívül még *Satan* (22), v. ö. magyar *sátán*. Az *Aegiptus* alak (33) viszont inkább latin, mint magyar; a magyar fordításban már *Egyptum* áll (Mózes, Kátéirodalom 61).

A szövegekölést gondosan szerkesztett szótár zárja le, magában foglalva nemcsak Fogarasi katekizmusának nyelvészeti szempontból jelentős szavait, hanem azoknak a többi protestáns jellegű román szövegben található megfelelőit is, újabb népnyelvi adatokkal együtt. T. odaadó és eléggé nem méltányolható munkával áttanulmányozta a román ének- és zsoltárfordítások kéziratait is, s ezeknek segítségével tökéletesen sikerült beállítania Fogarasi nyelvét kora nyelv- és stílustörténeti törekvéseinek keretébe. Addig is tehát, amíg Tagliavini ezen egyházi énekeskönyveknek, magyar fordításaik közlésével együtt, végleges feldolgozását nyújtja, szöveggyűzőke a bánsági és délerdélyi XVI—XVII. sz.-i román irodalmi nyelv legbecsebb összefoglalása.

Mivel e szótár szemelvényes jellegű és nem foglalja magában Fogarasi teljes szókincsét, természetesen további pótlások mindig lehetségesek. Hasznos lett volna szótározni pl. a ma már elavult *a via* ígét a következő mondat alapján:

³ Az átirás általában kifogástalan; csupán a Fogarasira oly jellemző *atsaja ej atsaja* (a magyar *azaz* tükörfeljezése!) átirása kissé ingadozó (*aceea e aceea*, 7; *aceea-i aceea*, 19). Egyéb javítások: 7. l.: *probocilor* h. *porobocilor*; 9. l.: *toate puterea* h. *toată p.* 15. l.: *refzufletul fi* átirása kimaradt; 20. l.: *dsutrujale* átirása inkább *giutruială*, mintsem *jutruială*; 23. l.: *prentu* noj-ban a viszonyzó kimaradt; 27. l.: *Testamentumul* h. *Teſtamentumul*; 44. l.: *sze ajbem urere* átirása *vrere* és nem *urere*, v. ö. *propofitum* habemus, 74; *fzándékunk* légyen, 75).

Ut sacrofancto ip-
sius nomine non nifi
fumma cum religione
ac veneratione *ulamur*
(58).

Hogy az ő szentse-
ges nevével közlőmben
nem, hanemtsak nagy
tisztetllettel és bōtsu-
llettel *éllünk* (59).

Kum ku Numele
Szventiej fzele ajmin-
tre nu, tse numaj ku
mare tsinfzte fi bicz-
lujale *fze viem* (36).

A *via cu ceva* tehát a. m. 'élni valamivel', s e jelentésben magya-
ros tükörkifejezés. Későbbi megfelelője a XVIII. sz.-ban a vele azonos
értelmű a *trăi cu ceva*, amelyet Magyar Simon egyik román tanköny-
vében találunk meg (AECO. VII—1941, 513—4. l.). V. ö. még *vietură*
'élés, usus', Tamás, Fogarasi 120.

A nem magyar eredetű szavak közül szótározásra érdemes lett
volna a *descăleca* 'lóról leszállni' feltűnő használata Mária transzcen-
dentalis fogamzásával kapcsolatban:

Spiritus Sanctus *fu-*
perveniet in te (22).

A Szent Lélek fzal
teread (23).

Duhul Szvent va
defzkeleka prae tine
(17).

Egyes szótári cikkek kidolgozásánál jó szolgálatot tett volna T.-
nak Densusianu hatalmas műve (*Histoire de la langue roumaine*) II.
kötetének 1938-ban megjelent befejező része, amely bizonyára nem
volt még számára hozzáférhető. *Aldui* megvan pl. már Coresi 1564-i
Cazanie-jában (HLR. II, 538), *asin*-hoz néhány régebbi példát nyujt
HLR. II, 493, *vig* régi, XVI. sz.-i változataira utal HLR. II, 543, stb. Az
egyres szótári cikkeknek modern népnelyvi adalékokkal való kiegészi-
tése messzire vezetne; az efféle felsorolások egyébként úgysem lehet-
nek sohasem teljesek. Csak példaképen említjük, hogy *giutruială* fő-
név családja tartozik az *a se jitrui* 'gyötrődni' változat is, amely
figyelemre méltó nemcsak hangalakja, de visszaható használata miatt
is: Astă nópt'i n-am durmită — Numa cé m-ă *jitruiți* (E. Petrovici,
Folklor din Moții dela Scărișoara, Anuarul Archivei de Folklor, V—1939,
139). A *școală* cikkel kapcsolatban T. u-val kezdődő változatokat csak
a modern népnelyvből idéz; 1801-ben akad már *ușcolă* egy Hunyad
megyében lejegyzett „urație“-ban (v. ö. I. Breazu, Versuri populare
în manuscrise ardeleni vechi, AAF. V, 98).

Mindent összevéve, T. kiadványa felette becses adalék a román
protestantizmusban megnyilvánuló magyar hatások művelődéstörténeti
értékeléséhez s egyszersmind példát nyujt e rendkívül szétagazó be-
folyás helyes feltárására is. Kívánatos lenne, ha végre pontos filoló-
giai munka alapján fény derülne a román protestantizmus egyéb ter-
mékeire is, különös tekintettel a források és minták olykor igen bonyo-
lódott problémáira, valamint a nyelvhelyességi eszményeknek fejlődé-
sére és időnkénti átalakulására. Reméljük, hogy a jelen kötet serken-
tőleg fog hatni ez irányban nemcsak a magyar, de a külföldi tudósok
közében is. Gáldi László.

Louis Tamás: *Le catéchisme d'Etienne Fogarasi. Un chapitre de l'histoire
de la civilisation des Roumains du Banat et du comitat de Hunyad.*

*Le présent ouvrage de M. Louis Tamás, directeur de l'Institut
Scientifique de Transylvanie, constitue une contribution des plus pré-
cieuses à l'histoire des rapports qu'il y a entre la mission protestante
d'inspiration hongroise, d'une part, et les origines de la langue roumaine
littéraire, d'autre part. Le savant éditeur nous offre non seulement le
fac-similé du catéchisme (1648) d'Etienne Fogarasi, pasteur calviniste
de Lugos, suivi d'un texte rajéuni transcrit selon l'orthographe actuelle*

des Roumains, mais encore un commentaire très détaillé du texte en question qui embrasse aussi bien le problème des sources que les problèmes d'ordre phonétique, morphologique et lexical qui se posent à propos de ce monument très intéressant des parlers roumains de la Transylvanie méridionale. Tout porte à croire que Fogarasi, essayant de jeter les bases de la langue roumaine littéraire, s'est rattaché aux traditions de l'Ancien Testament de Szászváros, également traduit du hongrois, pour pouvoir puiser à pleines mains dans la terminologie religieuse de la langue hongroise du XVIe et du XVIIe siècles. Pour s'opposer, même à l'égard de la langue, aux traditions purement orthodoxes, il donna un mot-à-mot roumain très consciencieux du texte hongrois du catéchisme de Heidelberg, s'inspirant parfois aussi du texte latin qu'il pouvait lire dans l'édition bilingue de 1639 ou de 1643. A la fin de ce beau volume on trouve un glossaire roumain-hongrois qui comprend les éléments caractéristiques du lexique de Fogarasi, illustrés par une série d'exemples puisés dans les autres textes de l'époque, notamment dans les chansonniers religieux roumains manuscrits du XVIIe siècle.

Ladislás Gáldi.

Béla Pukánszky: *Deutsch-ungarische Begegnungen.* Herausgegeben von —. Verlag Danubia. Budapest-Leipzig-Milano, 1943. 222 lap.

A Pukánszky Béla gondos szerkesztésében kiadott értékes tanulmány-gyűjteménynek első darabjában Hóman Bálint a magyar-német sorsközösségről értekezve azt fejtegeti, hogy a két nemzet a nyugateurópai kultúraközösségben is társ, és ezért mind a kettőnek kötelessége, a művelődési és történelmi kapcsolatokat ápolni és továbbépíteni. Hóman Bálint megnyitó praeludiuma adja az egész kötet vezérmotívumát. A történelmi, művészettörténelmi, politikai, zenei és irodalmi vonatkozású értekezések ismertetik a magyar-német kapcsolatokat, de bennünket itt csak az irodalomtörténeti tárgyú tanulmányok érdekelnek.

Elősorban Pukánszky Bélának mélyenszántó és nagy körültekintéssel írott cikkét kell kiemelnem: *Deutsch-ungarische Spannungen und Begegnungen.* (27—38.) Előadás ez, amelyet az író Berlinben tartott. Ebben először ismerteti a hazai germanisztika munkásságát, amelyet az Bleyer Jakab óta a magyar-német kölcsönhatások kikutatásával folytatott, aztán ismerteti a németek számára, azt a nagy utat, amelyet a Herder híres hamis jóslatától felriasztott magyar nemzeti szellemiség tett. Német irodalmi behatások ösztönzésére ébredt fel a magyar nemzeti öntudat. Kölcsey és Bajza szavaiban mindenütt ott cseng a Herder-féle pesszimizmus visszhangja. Pukánszky magyarázza ezután, hogy miért fordult el a magyarság a harmincas évektől kezdve a németiségtől; ezt a francia liberális eszmék számlájára írja. Ezeknek a hatása alatt lettek Victor Hugo, Béranger, Lamartine, Sue, Dumas, Michelet a magyar írók bálványai és vezércsillagai; a francia rokonszenv a politikában is erős támaszt nyert, hiszen Bécs, ahonnan a magyar törekvések ellen harcoltak, a német szellemi élet egyik főgócponjtja volt. A szabadságharc után a kiegyezésig a német szellemi befolyás szintén csökkenően volt, csak Andrássy óta lesz megint bensőségebb a két nép viszonya.

Egy másik nagyon értékes és élvezetes tanulmányban számol be Pukánszky arról a kérdésről, hogy hogyan fogadták be Magyarországon a német filozófusokat. *Die Aufnahme deutscher Denker in Ungarn von Kant bis Nietzsche.* (91—106.) Ez a tanulmány azért olyan talpraesett, mert világosan mutatja be, hogy milyen hatást gyakoroltak a német filozófusok a magyar költőkre. Hegel hatását Madáchra így foglalja össze: „In geläuteter dichterischer Prägung treten uns Ideen Hegelscher Geschichtsphilosophie in der Tragödie des Menschen von Madách entge-

gen.“ (102.) Schopenhauer pessimizmusa Vajda, Reviczky és Komjáthy költészetében csapódik le és kristályosodik ki szép és fájdalmas költeményekben.

Katona Lajos kezdte nálunk „Élet“ című folyóiratában a Nietzsche-kultuszt, Péterfy folytatta és Prohászka akarata ellenére is közismertté és közkeletűvé tette a keresztényellenes filozófiai költő gondolkodását. Pukánszky elmondja itt azt a jóízű adomát, hogy egy székesfehérvári paraszt a fiát Nietzsche-nak akarta kereszteltetni, mert az új püspök úr sokszor emlegeti ennek a szentnek a nevét. És Nietzsche volt az, aki felébresztette Adyt tragikus magyarságának tudatára és váteszi sorsára.

Der ungarische Dichter, der doch deutschem Wesen fremd gegenübersteht, wird durch den deutschen Philosophen zu seinem Beruf entzündet, sein Volk seelisch aufzurichten und zu kräftigen, er nimmt das neue Gedankengut auf, weil er instinktiv fühlt, dass es aus dem Verfall der Gegenwart in eine bessere Zukunft weist... sat. (105. lap.)

Pukánszky másik tanulmánya: *Goethe-Kultus in Ungarn und die Goethe-Sammlung in Budapest* (118—126.) bizonyára a kötetnek az a darabja, amely a német filológusokat legjobban érdekli. Összefoglaló ismertetése ez minden magyarországi Goethe-vonatkozásnak, és főképen Elischer Boldizsárral és a Tud. Akadémia Goethe-gyűjteményével foglalkozik. Elischer utat mutat nekünk Goethehez, az emberhez, akit talán jobban kell csodálnunk, mint műveit.

Pukánszky végre még egy cikket írt a gyűjteménybe *Das deutsche Drama im ungarischen Nationaltheater* (183—193.). Röviden ismerteti a német dráma szerepét a Nemzeti Színházban. Német darabbal (Schenk Belizárjával) nyílt meg a színház 1837-ben, de a francia Thalia uralkodott benne; e mellett szóhoz jutott a bécsi Lokalposse is, mert a közönség szerette Raimundot és Nestroyt. A bécsi boházatokból fejlődött ki a magyar népszínmű. Pukánszky ismerteti a német drámák sorsát a magyar színpadon Lessingtől Hauptmannig. Főképen a klasszikus drámák történetével foglalkozik. Igen érdekesen mutatja be Goethe Faustjának magyar színpadi történetét. Szigligeti „Faust“-kiforgatásától kezdve Paulay és Hevesi adaptálásain keresztül egészen az 1935-ben történt nagyszerű előadásáig ismerteti a magyar színi Faustot, említi Dóczi és Kozma fordításait. Cikkének ez a része túlságosan nagy anyagot ölel fel, erről szívesen olvastunk volna többet is.

Pukánszky cikkein kívül majdnem teljesen irodalmi vonatkozású Molter Károly tartalmas elmefuttatása *Vom Geist des siebenbürger Deutschtums*. (51—64.) Molter nagy megértéssel és rokonszenvvel mélyed bele az erdélyi szászok lelkébe. Megállapítja, hogy az erőszakos román uralom alatt a szász irodalom éppúgy sudárba szökött, virágzott és gyümölcsöt termett, mint az erdélyi magyar irodalom. Az irodalom akkor és most is életet jelentett, az elnyomatás elleni utolsó mentsvárat. Molter ismerteti röviden a szászok történetét, a szász és magyar írók egymásratalálását, a *Klingsor*, *Erdélyi Helikon* és *Pásztortűz* című folyóiratoknak magyar és német nyelven kiadott csereszámait. Beszél Meschendörfer, Reimesch, Wittstock, Hajek Egon, Folberth és Witting alkotásairól. Nagy Imre, Erdély leghíresebb festője, és Witting Emil, a neves szász író, jó barátok és együtt barangolják be a Havasokat. Molter szerint ez a barátság szimbolikus: a nép alacsony rétegeiben és a művészet csúcsain nincs ellentét magyarok és szászok között. Talán közelebb fogja hozni egymáshoz mindkét nép művelt középosztályát a közös életre-halálra menő harc, amely most folyik.

Irodalmi vonatkozásokkal találkozunk még *Keresztúry Dezső* cikkében is: *Auf den Spuren ungarischer Geschichte im Altreich* (65—72. l.). A Liutprandi krónika Huj-huj-kiáltásától kezdve kapjuk a magyar nyomokat a német szellemiség történetében. Keresztúry végigkalauzol bennün-

ket Gizella királynétől kezdődően egészen Nietzscheig, hogy lássuk, milyen módon járult hozzá a magyarság a német kultúrához.

Igen sok irodalmi alluziót találunk végre Szent-Iványi Béla művelődéstörténelmi visszapillantásában: *Ungarn und die deutsche Kultur*.

Teljesen a filozófia történetébe tartozik Kibédi Varga Sándor összefoglalása: *Ungarische und deutsche Philosophie* (74–90.), amely a nagyszabású kötetnek legterjedelmesebb darabja.

Nagyon természetes, hogy a zenei kérdéseket tárgyaló értekezések közt van olyan is, amely érdekelheti a filológusokat is. [Richard Wagner in Ungarn von Emil Haraszti.]

Legutoljára hagytam nagyon természetesen a könyv legutolsó darabját, Farkas Gyula könyvzáró összefoglalását: *Ungarische Kultur in Deutschland*. Farkas nagyon is a lelkünkben beszél, amikor ismerteti a magyarság németországi szereplését a wittenbergi egyetemről kezdve Szenczi Molnár Alberten és Rotaridesen át Gragger Róbertig, akinek érdemeit méltatja. Jogos önérzettel mutathat Farkas a berlini magyar intézet működésére. Gragger Róbertnek és mégjobban Farkas Gyulának köszönhető, ha ma nem ritkaság, hogy fiatal német tudósok folyékonyan beszélnek magyarul.

A Pukánszky Béla szerkesztésében megjelent gyűjtemény minden egyes darabja, elsősorban a németek számára íródott, de mi is szívesen olvassuk, mert eleven és vonzó összefoglalásokban adja elő részletkutatásokban már másutt közölt súlyos mondanivalóját. *Lam Frigyes.*

•

Prof. Béla Pukánszky hat unter obigem Titel eine stattliche Sammlung von Aufsätzen herausgegeben, die sich alle mit den Problemen der Wechselbeziehungen der zwei Nachbarvölker befassen. Unter ihnen befindet sich selbstverständlich eine ganze Reihe von gediegenen Abhandlungen, die sich mit dem geistigen Leben und den Auswirkungen der nachbarlichen Einflüsse beschäftigen. Unter diesen Aufsätzen sind besonders die Beiträge des Herausgebers beachtenswert und aufschlussreich. In einer Abhandlung schildert er uns das Wirken der ungarischen Germanistik und bespricht dann die Ursachen, warum der deutsche Einfluss Schwankungen ausgesetzt war. Ferner schreibt Pukánszky über den Einfluss der deutschen Philosophie auf die ungarischen Dichter; hauptsächlich sind es Schopenhauer und Nietzsche, die eine grosse und starke Wirkung ausgeübt haben. So Schopenhauer auf Reviczky, Komjáthy und Vajda, Nietzsche auf Ady, und noch früher übte Hegel einen grossen Einfluss auf Madách aus. Pukánszky untersucht auch noch die Rolle, die das deutsche Drama auf der ungarischen Nationalbühne gespielt hat.

Unter den anderen Aufsätzen von literarhistorischen Belangen erwähnen wir Karl Molters Ausführungen über den Geist des siebenbürger Deutschtums und die Skizze Desider Kereszturys, der auf den Spuren der ungarischen Geschichte in Deutschland wandelt.

Schliesslich erzählt Julius Farkas, wie die ungarische Kultur in Deutschland heutzutage gepflegt wird, zeigt uns, welche gewaltige aufklärende Arbeit das Berliner Ungarische Institut mit seiner Bibliothek und seinen Veröffentlichungen in segensreicher Weise leistet.

Friedrich Lám.

Gál István: *Magyarország és a Balkán. A magyar tudomány feladatai Dél-kelet-Európában.* Budapest, 1942. A Magyar Külügyi Társaság Balkán-Bizottsága. (Balkán Könyvtár 1.) 112 l.

1000 év óta Magyarország a kapu Nyugat-Európa és a Balkán közt. Századokon át úgy látszott, hogy a Balkánból Magyarország lesz.

majd a török mélyen országunkba hatolt. Hullámozott a politikai, népesedési és hatalmi kérdések nyomán a kölcsönhatások nagysága, de nem volt idő, amikor Magyarország ne lett volna tényező a Balkán kis államainak életében. Mi voltunk mindig a legidősebb testvér, a vezető, és erre a tudatra kell most is ébrednünk, amikor tudományos kutatásról van szó. Nem hatalmi törekvés az, ha Magyarország a multra hivatkozva, jelen feladatainak tudatában, vezető szerepre tart igényt a Duna-völgyében. Tagadhatatlan, hogy a magyarság saját népi határain túl is jelentős politikai, gazdasági és szellemi hatással volt. És ez az elsőség jogcíme.

Gál István, a fáradhatatlan szerkesztő, ki egy évtizeden át az *Apollo*, *Donauropa* szerkesztésével, továbbá az *Ungarn* segédszerkesztőjeként mindig ennek a célnak szolgálatában állott, ügyesen ismerteti bevezetésében az összes eddigi terveket a szomszéd népek berendezkedésének és életmegnyilvánulásának megismerésére. Ennek a munkának intézeti szervei ma nálunk a *Teleki Pál Tudományos Intézet* és a *Keleti Intézet*, melyek részben Balkán-magyar kapcsolatok vizsgálataival foglalkoznak. Megszólaltatja a szerző a Balkán-ankét résztvevőiben a Balkán-kutatás legilletékesebb tudósait és így megvilágítja ennek a kérdésnek mult, jelen és jövő feladatait. A kutatás már első történettudósainknál kezdődött, de szervezettebbé csak az intézet felállítása óta lett. Természetes, hogy ehhez a munkához a Balkán népeinek nyelvét meg kell tanulni, különösen a szlávot. Ebben még ma is sok a tennivalónk.

•

St. Gál: *Ungarn und der Balkan.*

Der unermüdlische Schriftsteller und Kenner der Balkanfragen beleuchtet, durch die Anteilnehmer einer Rundfrage, alle gegenwärtige und zukünftige Probleme der Balkanforschung. Ungarns Leistungen in den vergangenen Jahrhunderten beweisen klar, dass es zur Führung im Donautal berufen ist, da seine politischen wirtschaftlichen und kulturellen Wirkungen ständig weit über seine völkischen Grenzen reichen.

Vitéz H. Réz.

Szövérfy József: *Szent Kristóf. Német Néprajztanulmányok* (szerk. Schwartz Elemér), 10. Budapest, 1943. 205. l.

A vallási néprajz kutatói különös figyelemmel fordulnak újabban a szentek tisztelete felé, melynek nagy szerepe van a népi vallásosságban. Rendkívül színes, mozgalmas világ tárul itt szemünk elé: évszázadok hite és bizalma, csodálata és szeretete nyilatkozik meg ünnepekben és népszokásokban, legendákban és művészi alkotásokban, egyesületi és társadalmi megmozdulásokban, nemzetenként, koronként, vidékenként nagyon különböző és mégis egységbe fonódó formákban. Egy-egy szent tiszteletének a legújabb néprajzi szempontok figyelembevételével történő feldolgozása igen szép és tanulságos feladat, mely azonban kitartó, gyakran aprólékos kutatómunkát és főleg sokoldalú tájékozottságot kíván. Bár az utóbbi években történtek e téren bizonyos kezdeményezések a magyar tudományos irodalomban, mégis Szövérfy értekezése az első, amely egy szentnek kultuszát egészen behatóan, lehetőleg minden oldalról megvilágítva dolgozza fel.

Elvi felfogás és módszer tekintetében szerzőnk Schreiber Györgynek, a vallási néprajz hírneves német művelőjének álláspontját fogadja el: nemcsak a szorosan vett népi tisztelet körét vizsgálja, hanem kiterjeszti figyelmét a magasabb kultúrtenyészők hatására, a hivatalos egyházi kultusz-

formákra is, mert a két réteg állandó kölcsönhatásban áll egymással és csak a kettő együttes szemléletéből kaphatunk valóban egységes, helyes képet. A jelenlegi viszonyok között szerzőnk olyan nagyszabású, illusztrált monográfia kiadására nem gondolhatott, mint amilyenekben Schreiber tanítványai dolgozták fel némelyik szent tiszteletét. De a szerényebb lehetőségek mellett is alapos, értékes munkát végzett. Különösen ki kell emelnünk meglepően gazdag anyaggyűjtését (sokszor alig hozzáférhető helyekről is), valamint a fő problémáknak világos, biztos megragadását.

A Kristóf-kultusz történeti alakulásának vizsgálása után az alapjául szolgáló legendák változatait, elterjedését, elterjedését vizsgálja, majd igyekszik meghatározni a *legenda és valóság* viszonyát. Az idevágó széleskörű hagiographikus irodalomban teljes biztonsággal mozog. Megállapításai kétségtől figyelemreméltók; a Kristóf-probléma megoldásának új lehetőségeit tárják fel. De nem egyszer, úgy érezzük, túlmerészen hozza kapcsolatba a különböző régi források elszórt, gyér adatait és épít rájuk hipotéziseket. A tanulmány második részében a *tisztelet kifejezőformáival* foglalkozik (egyházi tisztelet, művészi ábrázolások, népi tisztelet). Anyaga igen értékes és ezt ügyesen, jó csoportosításban adja. Különös gondnal és hozzáértéssel dolgozta fel a himnuszokról és a műalkotásokról szóló részt. Elsősorban az idevágó német irodalmat és a Kristóf-kultusz németországi megnyilvánulásait vette figyelembe, ami érthető is, hiszen értekezése a német néprajz tanulmányok sorában jelent meg, és a Kristóf-kultusz, főleg népi vonalon, éppen német földön volt legerősebb és legváltozatosabb. Ennek ellenére túlzottnak tartjuk a szerzőnek azt a megállapítását, hogy „a kultusz alapjellegét és lényegét tekintve sajátosan német”; hiszen az a vázlatos kép is, amelyet a többi, főleg román országok szent Kristóf-tiszteletéről nyújt, élénken mutatja, hogy itt sokkal általánosabb, átfogóbb jelenségről van szó. A vallási néprajz tárgyai rendszerint túlnőnek egy-egy nép keretein: egyesítik magukban a vallás nemzeteket átfogó, egyetemes értékeit, a különböző népek lelki világában egyformán jelentkező ősi, közös vonásokat és az egyes népek sajátos színeit. Így vagyunk a Kristóf-kultusszal is. Ennek az egész keresztény világra kiterjedő kultusznak *magyarországi* történeti emlékeivel, valamint jelenkori megnyilvánulásaival foglalkozik az értekezés harmadik része, amely sok érdekes adatra hívja fel figyelmünket, jöllehet a magyarországi Kristóf-kultusz a multban nem volt oly intenzív és eredeti, mint pl. a német. Ezért a nagy gondnal és fáradsággal összegyűjtött részért különösen hálásak lehetünk a szerzőnek.

Nagyon kíváncsiak volnánk, hogy a magyar szentek és a hazánkban különös buzgósággal tisztelt más szentek tiszteletéről is készüljenek ilyen modern szempontok szerint feldolgozott monográfiák. Reméljük, hogy Szövérfy értékes munkája másoknak is útmutatásul és buzdításul szolgál majd ebben az irányban, a szerző pedig továbbra is hűséges és eredményeket felmutató munkása lesz a vallási néprajznak.

Csizmazia Placid.

•

Die vorliegende Dissertation ist eine gründliche Bearbeitung des Christophoruskultes nach den Prinzipien G. Schreibers, des berühmten Meisters der religiösen Volkskunde. Verf. behandelt sowohl die verwickelten Probleme der Christophoruslegende, wie auch die verschiedenen Ausdrucksformen des Kultes (kirchliche Kultformen, Kunstdenkmäler, Volksverehrung). Besondere Beachtung verdient seine Auffassung vom Ursprung der einzelnen legendarischen Motive, sowie die eingehende Schilderung des ungarländischen Christophoruskultes.

Placid Csizmazia.

Julienne Biró: *Le Hongrie et les Hongrois vus par les Français du XVIIe siècle.* (Travail préparé à l'Institut Français de l'Université de Pécs. No. 23.) Pécs, 1939. 8°, 87 l.

Biró J. megleépszik a XVII. sz.-i francia irodalomban található, Magyarországra vonatkozó anyag kivonatos közlésével. Három fejezetben: La terre hongroise, Le caractère et les moeurs des Hongrois, L'histoire de Hongrie csoportosítja a hazánkra vonatkozó sokszor érdekes, néha meglepő véleményeket, anélkül azonban, hogy ezeknek forrását felderíteni igyekeznék. (Hogyan kerültek pl. e francia munkákba sokszor alig deformált magyar szavak, néha mondatok?) Növelné a munka értékét, ha legfontosabb forrásai szerzőjéről, keletkezéséről, hitelességéről, forrásairól is megemlékezett volna. Legfőbb érdeme bőséges bibliográfiája, amely azonban valószínűleg nem teljes. Hiába kerestük benne pl. Eckhardt S.: Magyar hírek egy régi francia ujságban c. tanulmányát (Napkelet, 1926). — A disszertáció francia stílusa elég folyékony, de a szöveget sajnos sok sajtóhiba ékteleníti el. K. E.

Cette thèse de l'Université de Pécs résume les passages des ouvrages français du XVIIe siècle se rapportant au pays, à la nation et à l'histoire hongrois. Une étude sommaire des sources devrait compléter cette étude dont le mérite principal est son abondante bibliographie. Cette bibliographie doit être complétée cependant par un article de M. A. Eckhardt: Magyar hírek egy régi francia ujságban (Napkelet, 1926). E. K.

Szücs Stefánia: *A Tharaud testvérek.* (A Pécsi Erzsébet-Tudományegyetem Francia Intézetében készült dolgozat, 27. szám.) Pécs, 1940. 8°, 73 l.

A Tharaud testvérek azok közé az írók közé tartoznak, akiknek becsületes és világos — bár komplex — művészetéről már a kortársak is nagyjából végleges véleményt alkothattak, akiknek művében nincsen rejtély, semmi olyasmi, ami vitákra adna alkalmat. Tehát nem volt talán merész vállalkozás már most megkísérelni összefoglaló képet adni az író-testvérek pályájáról és munkásságáról, annál is inkább, mert e pálya máris lezártnak tekinthető. Szücs Stefánia kísérlete, sajnos, nem mondható nagyon sikerültnek, noha, amint mondtuk, a feladat nem nyújtott különösebb nehézséget. A pusztán biográfiai adatok tekintetében nem igen tud többet adni annál, mint amennyit Louis Gillet, a két író, azaz Jérôme barátja és mások közöltek különféle folyóiratokban. Külön fejezetben tárgyalja a Tharaud testvérek magyarországi kapcsolatainak kérdését: talán ez a dolgozat legérdekesebb és legteljesebb része. Röviden összefoglalja mindazt, amit a testvérek irodalmi együttműködéséről lehet tudni, és amelynek tökéletes voltát egy kritikusuk sem feledte el hangsúlyozni; de Sz. S. elfelejti ennek a szoros együttműködésnek a műre és stílusra vonatkozó következményeit megvizsgálni. Pedig valószínű, hogy ennek a kollaborációnak nagy része volt szinte személytelen, klasszikusan objektív stílusuk kialakulásában. Témáik („Zsidók és muzulmánok között”) és műveik („Írói szárnypróbálgatásai”, „Életrajzi és kritikai munkáik”) ismertetése után, rövid, szerintünk túl rövid fejezetben jellemzi „írói művészetüket”. Szűkszavú analízise nem mutat alapos elmélyedésre, nem kapunk egységes képet e kitűnő stiliszták és komponisták művészetéről; a szerző mintha megelégedett volna néhány másodkézből vett ítélet, megjegyzés összetalosásával. A két Tharaud művei azok közé a ritka alkotások közé tartoznak, melyek objektivitásukkal, kiegyensúlyozottságukkal, arányaikkal, szabályosságukkal „műalkotások” a szó eredeti és klasszikus értelmében, és mint ilyenek, alapos esztétikai elemzést érdemelnek. Sz. S. Tharaudék írói eljárásait, szerkesztési módszereit, kifejezésformáit

nem méltatja kellő figyelemre. Nem veti fel másrészt elég világosan a tiszta, materiális festőiség és a gondolat (világnézet, filozófia, morál) viszonyának a kérdését sem Th. műveiben. A tanulmány stílusa ügyetlen, átgondolatlan, ellentmondásokkal van tele. A sok közül csak egy példát idézünk: „Munkásságuk tehát a francia irodalom talajában szilárd gyökereket vert klasszikus törzs szoros kapcsolódása a romanticizmus ágával.” Nagyon hiányzik a munka végéről a bibliográfiai összefoglalás. K. E.

*

Stéphanie Szücs: *Les frères Tharaud.*

L'étude de Mlle S. Szücs sur les frères Tharaud (en langue hongroise) est un résumé des articles parus jusqu'ici sur ces écrivains. Elle manque d'originalité et de pénétration surtout dans l'analyse esthétique des oeuvres. E. K.

Jegyzetek Rátz Kálmán művéhez.

Habár a magyar folyóiratokban megjelentek bírálatok Rátz K. „A pánszlávizmus története” c. könyvéről, mégis szükségesnek tartom, hogy magam is hozzászóljak. Megjegyzéseim csak egy szláv népre, a *szlovénekre* vonatkoznak, a lényeget tehát talán nem is érintik. Ezért sokan fölöslegesnek tarthatják megjegyzéseimet, mégis az a véleményem, hogy elvi jelentőségű dologról van szó: ilyen széleskörű és szintetikus munkánál kívánatos, hogy lássuk, a szerző mennyire pontos és megbízható alapokra építi bizonyítékait, hiszen köztudomású, hogy éppen „in slavici” a magyar tudományban nagy hiányok vannak. Ha tehát a szomszéd szlovén népről esik szó, nem szabad — különösen ma, mikor e nép reprezentatív írója: Iván Cankar már több magyar tolmácsolóra akadt és miután Hadrovics László oly szerző tanulmányban (Magyar Szemle 1939) ismertette meg a magyar olvasóközönséggel — éppen rólok annyi téves adatot előadni, olyan hivatalos tekintélyre törekvő és bizonyára értékes olvasók ítéletét befolyásoló műben, amilyen Rátz könyve.

Mindenekelőtt a „vend” névre kell felhívnom a figyelmet. E nemzetiségi névmegjelölésnek a használata Rátz könyvében teljesen zavaros. Először ilyen összefüggésben említi őket: „A délszláv törzsek közül a vendek Stájerországban, Karinthiában és Krajnában telepedtek meg... A vendek az avarok szövetségében...” (21. o.)

Bár a 19. oldalon a lausitzi *szorbok*-ról beszél, a 63. o. ezt olvasuk: „Az Alsó-Lausitzi *vendek*, vagy *szorbok* mozgalma...”, a 64. o. is „szorb nemzeti mozgalmat”, „vend újságot”, „vend mozgalmat” emleget, a 151. o. „A vendek” cím alatt beszél a „szászországi vendek”-ről, ugyanígy a 111. oldalon.

Ezek után a figyelmes olvasó már csak a „tertium datur”-t várja, t. i., hogy a szerző még egy harmadik értelemben is használni fogja a „vend” nevet: a nyugatmagyarországi szlovének megjelölésére, akiket Magyarországon bizony többször neveztek vendeknek (más kérdés, helyesen-e), mint a lausitzi szorbokat (helyesen: szerbeket). Az egész szlovéniséget pedig — amelyet egyébként a szerző a mű más helyein helyesen csak „szlovének”-nek nevez — soha senki magyar írásban nem nevezte vendeknek. Ez a lapsus egy rossz német forrás következménye lehet.

A szlovén irodalom kérdéseiben teljes tájékoztatlanyságot áru elő a szerző, jóllehet ebben a fejezetben elsősorban szlovén írókra hivatkozik. A tudatlansággal határos pl. már első állítása: „A... *szlovének* a XVIII. század 80-as éveiben kezdtek törekedni önálló irodalom megteremtésére. — Az első jelentős lépés a szlovén irodalom megteremtésére 1786-ban történt, amikor Jurij Japelj és Kumordej Balázs kiadták

szlovénnyelvű bibliafordításukat.“ (65. o.) Ebből azt kell következtetnem, a szerző vagy nem ismeri a szlovén irodalom kezdeteit, vagy pedig nem méltatja jelentőségük szerint a meginduló szlovén irodalom első termékeit, amelyek közt már hat évvel a Károlyi-biblia megjelenése előtt ott találjuk a Jurij Dalmatin-féle teljes szentírásfordítást. Még feltűnőbb a szerző járatlansága, ha ismerjük az említett irodalmi alkotásoknak a szlovén irodalmi nyelv fejlődésére és a nemzeti öntudat kialakulására gyakorolt nagy hatását.

Valentin Vodnikról azt állítja a szerző, hogy az ő 1811-ben megjelent „Az újjászületett Illyria“ c. ódája „az illyrizmus első megnyilvánulása“ (66. o.). Ez az állítás nem sokban különbözik attól, mintha azt mondaná, hogy a régi illírek az illír mozgalom első hívei voltak. Hiszen Rátz maga helyesen mondja a 68. o., hogy Gaj, az illír mozgalom vezére, 1809-ben született és hogy 1835-ben „lapot alapított, amelyben kifejtette a délszlávok egyesülésére vonatkozó gondolatait“ (69. o.). Aki e tények mellett még Vodnik ódáját és az illír mozgalmat is ismeri, az bizony nem tud összefüggést találni e kettő között. A VI. fejezet két oldalon át Kopitarral foglalkozik, nem tudván, hogy Vodnik irodalmi tevékenységének sokkal nagyobb befolyása volt a „szlovén mozgalomra“ (65. o.), mert Kopitar szlovénül nem is írt! Kopitar nyelvtana 1809-ben jelent meg. Nagyon zavaros a tényeknek nem megfelelő az, amit R. Vuk Karadzicsről és Kopitarról beszél: „... adta ki Vuk K. az első szerb népdalgyűjteményt. ... egy szerb szójegyzéket csatolt művéhez, amelyet etnográfiai megjegyzésekkel is kibővített, a munkához Kopitar írt bevezetést és itt ismertette az összes szláv nyelveket és irodalmakat... Ez a könyv nagyban hozzájárult a szláv ismeretek terjesztéséhez...“ (66—67. o.) „Kopitar ezzel a munkájával megelőzte...“ (ib.) A tények azonban a következők: Vuk K. kiadott 1814-ben egy népdalgyűjteményt, 1818-ban megjelent a hatalmas „Srpski rječnik“-je (szótár), amelyet tehát nem csatolt az első művéhez „szójegyzék“-ként. Azzal sincs tisztában a szerző, hogy ebben a szótárban minden néprajzi fogalmat kifejező szónál — nem pedig külön függelékben — található szokások, babonák stb. leírása is. E két munkához Kopitar nem írt bevezetést, amelyben mindaz megtalálható volna, amit R. elmond, hanem ezeket mind Kopitar németül írt szlovén nyelvtanának bevezetésében olvashatjuk. Éppen erről a bevezetésről lehet megállapítani, hogy részletesen tárgyalja az irodalmi pánszlávizmus eszméjét, amelynek első feltétele egy általános szláv abc lenne. „Ez a könyv“ és „ez a munka“ (67. o.) tehát R. előtt teljesen ismeretlen.

Hasonló színvonalon folyik tovább az ismertetés: „1810-ben új könyve jelent meg „Egy szláv hazafias ábrándjai“ címen. Ebben a könyvében...“ (67. o.). Ehhez csak azt kell megjegyezni, hogy a „Patriotische Phantasien eines Slaven“, a bécsi Armbruster „Vaterländische Blätter“-jének 1810-i évfolyamában jelent meg, ahol ugyanebben az évben Kopitar még több cikket tett közzé. A bolgárokról ebben a cikkben nem beszél. Az idézett tanulmány átdolgozva és kibővítve 1813-ban a Wiener Allgemeine Literaturzeitung-ban jelent meg a következő címen: „Blick auf die slavischen Mundarten, ihre Literatur und die Hilfsmittel, sie zu studieren.“

Minden szlovén kis gimnazista meghökkenne azonban Rátz Kopitarra vonatkozó utolsó megállapításán: „1830-ban egy folyóiratot alapított „Kranjska Csebelica“ címen“ (67—68. o.). A „Krajska Zibelica“ nem volt folyóirat, hanem almanach, amelynek őt apró kötete jelent meg (1830—33, 1848); alapítója és szerkesztője Miha Kastelic volt, Kopitar pedig igen szigorú hivatalos cenzora és dühös ellensége volt Preseren szerelmes költeményei és ugyanennek Kopitar ellen írt szatirikus versei miatt. Ez utóbbiak az ú. n. ábécés-harcból születtek, amelyben Kopitar

a Krajnska Zibelica körének, a tudós Čop-nak és szellemes Prešeren-nek nagy ellenfele volt.

Kopitar olyan jelentős és az összes szláv népeknél ismert tudományos egyéniség, működése oly széleskörű és beható, hogy napjainkban már kissé kezdetleges tünetnek látszik, ha valaki ily nagyfokú tájékozatlanságot árul el a rávonatkozó ismeretekben. Különösen feltűnő ez azért, mivel a szerző külön fejezetet szentel Kopitarnak és hangsúlyozza szerepének fontosságát. Itt felhasználom az alkalmat arra, hogy ugyancsak Kopitarral kapcsolatban visszaautsítsak egy másik téves állítást, amely Szerb Antal könyvében jelent meg: „A szlovén irodalmi nyelvet a XIX. század elején teremtetten meg a bécsi Kopitar” (A világirodalom története III, 417. o.).

Rátz állásfoglalását az egész fejezeten át értelmetlenség és zavarosság jellemzi. A helyett, hogy vázolná a szlovének kapcsolatait a többi szlávokkal és utóbbiak hatását a szlovén kultúra fejlődésére, ilyen különös állítást kockáztat meg: „Ebben az időben azonban a szlovének egy része az illirizmus felé fordult s közönyösen fogadta a szlovén öntudatú irodalmi mozgalmat, amelynek nem voltak politikai célkitűzései” (68. o.). Bizony ez a kis rész oly csekély volt, hogy befolyás nélkül maradt a további szlovén mozgalomra és a szlovén irányban kitűzött politikai célokra is, amelynek közvetlenül éppen ez az „öntudatos” irodalom szolgált alapul.

És ha jól értjük a szerzőt, azt akarja elhitetni, hogy az utoljára említett politikus és újságíró, Bleiweis János is „tevékeny alakja volt... ennek az iránynak” (68. o.), t. i. az illirizmusnak. A helyett, hogy kimutatná az illirizmus tényleges befolyását a szlovénekre, a tájékozott olvasót újra ilyen, az igazsággal éppen homlokegyenest ellenkező kijelentéssel lepi meg. Ha a szerző legalább egy idevágó magyar forrást ismerne, könnyen kikerülte volna azt az árkot is, amelybe a legvégén esett: Braun Róbert a „Huszadik század” 1917. évfolyamában két eredeti forrásra támaszkodó tanulmányt írt, amelyekben részletesen és pontosan megjelöli Bleiweis helyét a szlovén életben: „Bleiweis nagyfontosságú egyéniség a szlovén nemzet életében. Neki van legnagyobb része benne, hogy a szlovénok az illír politika és az elnémetesedés Scylla és Charybdise közül kikerültek a szlovén nemzeti öntudat biztosabb vizére” (l. c. 299). Hogy Bleiweis a szlovén nyelvi és nemzeti individualitás szilárd alapján állt, arról a szerző, sajnos, nem tud, valamint arról sem, hogy igazi pánszláv álmai — de csak ilyenek — is voltak. Természetes, hogy nem „tevékenyen közreműködött Kopitar folyóiratának irányításában” stb., mivel olyan nem volt.

A felsorolt téves adatok alapján azt állíthatjuk, hogy Rátz a szlovénokról teljesen téves képet nyújt könyvében. Végül még egy kérdést: milyen lehet ezek után az a kép, melyet Rátz könyve a többi szláv népekről fest?

Novák Vilmos.

•

Notes sur le livre de K. Rátz (L'histoire du panslavisme).

L'auteur de ce compte-rendu relève les erreurs du livre de K. Rátz en ce qui concerne les Slovènes. Il blâme surtout ce que l'auteur y dit de Kopitar, l'illustre écrivain des Slovènes.

Guillaume Novák.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Th. Nissen: *Die byzantinischen Anakreonten.* (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung 1940, H. 3.) München, 1940. 81 l. 8°.

Anakreon költészete a későbbi korokra igen nagy hatással volt. A hellenisztikus korban egész sereg olyan költemény készült, amelyek — első-sorban verstechnikájukkal — őt utánozzák. Kialakult egy anakreontikus modor, ennek a termékeit, amelyeket számunkra az Anthologia Palatina függelékeként ránkmaradt Corpus Anacreonteorum (62 vers) őrzött meg, nevezzük anakreonteionoknak. Ezek a Kr. e. 200—Kr. u. 500 terjedő idő-közben keletkezettek, ebben a korban tehát nem is szerepelhettek Anakreon neve alatt, mert még megvoltak a könyvtárakban az eredeti anakreoni dalok. Ezért kapták az anakreonteion elnevezést. A XVI. sz.-ban fedezték fel őket, és azóta számos gyűjteményes kiadásban jelentek meg.

Ezek a költemények érdekesen mutatják be az ó-görög és bizánci szellem összeolvadását: klasszikus formában keresztény tartalom szólal meg. Ez a formalizmus néha szinte visszásan hat, pl. Johannes Komnenos (XIV. sz.) a vidám görög bordalköltő versmértékére írt bűnbánati éneket. Azonban hasonlólt tett már hat századdal előbb Elias Synkellos és további négy századdal korábban Nazianzi Szent Gergely és Kyrenei Synesios is. A nyugati költészetben szintén megtaláljuk erre a versmértékre a legkülönbözőbb hangulatokat: a himnusz hódolatát, az imádság bensőségét, az utolsóítélettől való félelmet, kedves halott siratását, a szerelmi költészet hevét. Synesios, Sophronios, Elias Synkellos himnuszait énekelték is. Ennek a körülménynek köszönhették gyors elterjedésüket. A prozódiát azonban lassankint kezdték elhanyagolni, egyre többször találkoznak hibás verseléssel, nem ügyelnek a szótagok hosszúságára. Erre az első példa Arsenios húsvéti himnusza (IX. sz.), majd Bölcös Leó költeményei (886—912), a XII. sz.-tól pedig már rendszeresen hanyagolják el. Sok anakreonteion formai sajátága a kukulionok alkalmazása (kétsoros bevezető versek vagy minden strófa, vagy 2—2 strófa előtt), és az alfabetikus akrostichis, mivel azonban metrikai okokból η-val és ω-val nem kezdődhet strófa, ezt a két betűt vagy α-val és ο-val helyettesítik, vagy pedig az előző hang, ζ és ψ megkettőzésével. Antik formában tehát talá-lunk vallásos költeményeket, később pedig világi tárgyakat is: epithalamiont, enkomiont, parainesist, ethopoiát. A jellegzetes középkori tárgyak között a pogány ókor utóregzéseként bukkannak fel pogány szellemű párbeszédek Aphrodite és Zeus között, az Adonisra féltékenykedő Ares-ről (Gazai Johannesnél és Georgios Grammatikosnál), vagy Georgios Grammatikos Brumáliára írt versei. (A Brumália pogány ünnepek, a Rosalia téli párját. 24 napig tartottak, az ABC 24 betűjének megfelelően, nov. 24—dec. 17, ezeken rögtönzéseket adtak elő.) De már az újkor szel-leme is megjelenik, ennek előhírnöke egy, a mágneskőről szóló költemény, amely ezt a fejlődő természettudomány által fölfedezett eszközt össze-kapcsolja az ókor Erosával.

Ezeknek a bizánci anakreonteionoknak a szerzőit időrendben ismer-teti Nissen. Életrajzi adatokkal csak annyit foglalkozik, amennyire elkerül-

hetetlenül szükséges. Minden egyes költőnél felsorolja kiadásait és bírálja szövegkritikai szempontból. Nissennek éppen egyik nagy érdeme a kéziratoknak az a beható ismerete, amelynek alapján az egyes anakreonteionokhoz részletes szövegkritikát ad. Tanulmánya keretén belül újra kiadja, kritikai apparátussal ellátva, Michael Synkellos (761–846) költeményét a hét szentségről, amelyet Leo Allatius (Dissertatio de dominicis et lebdomadibus Graecorum, 1648) adott ki, mert Allatius szövege nagyon hibás. Markos Angellos (XIV. sz.) anakreonteionja pedig, amelyben csodálja a mágnestű vonzalmát a földtengely iránt, a cod. Vindob. phil. gr. 219 (Nessel) alapján itt kerül először kiadásra.

Nissen világos, áttekinthető munkája igen értékes a bizánci tanulmányok szempontjából, mert ő ad először teljes képet a bizánci anakreoni dalokról, a keresztény tartalom és a klasszikus, pogány forma összekapcsolásáról, és ezáltal az antik görögséggel foglalkozó szakembert is érdekli. (Budapest.)

Kubinyi Mária Krisztina.

Nissens klare und übersichtliche Arbeit ist in erster Reihe aus dem Gesichtspunkte der byzantinischen Studien wertvoll. Er gibt ein vollständiges Bild von den byzantinischen Anakreonten, von der Verbindung des christlichen Inhalts und der klassischen, heidnischen Form und seine Studie interessiert dadurch auch den Fachmann, der sich mit dem antiken Griechentum beschäftigt.

Marie Christine Kubinyi.

Franz Dölger: *Wien und Neugriechenland.* Wien, 1943. 39 1.

A török hódoltság századaiban — Trieszt, Velence, Pest, Jassy, Bukarest, Odessza mellett — Bécs a görög diaszpóra legfontosabb gazdasági és kulturális centrumai közé tartozott. Élénk kereskedelmi kapcsolatban állt, a Dunamedencén és a Balkánon keresztül haladó karavánút segítségével, az anyaországi — különösen a macedoniai — görögséggel. Az összeköttetésnek jelentékeny tényezői voltak a Bécsben élő görög telepesek.

A bécsi görögök előkelő helyet foglalnak el nemzetük politikai történetében is annak a forradalmi mozgalomnak a révén, melyet a francia felvilágosodás eszméinek hatása alatt a XVIII. század végén az ő támogatásukkal indított meg Rigász Fereosz Velestinlisz: a görög szabadságharc vértanú előfutára. Másutt volt alkalmunk rámutatni a Rigász-féle mozgalom magyarországi kisugárzására. (EPHK 1942. 118. l.) Bécs két görög alapítású temploma és görög iskolája mellett Vendőtisz és a Püljittestvérek görög nyomdája szolgálta az osztrák főváros telepeseinek szellemi igényeit és lelki szükségleteit. Bécsi nyomdában látott napvilágot az első görög ujság: az „Efimerisz“ (1791-ben). Ugyancsak Bécsben jelent meg később az „Ethnikosz Tilegráfosz“ (1813–1829), továbbá a nagyhírű görög folyóirat: a „Lójosz Ermisz“ (1811–1821). Ezek a napi és időszaki sajtótermékek a különféle tárgyú nyomtatványok százaival együtt tanúsodnak a bécsi görögök kulturális érdeklődéséről.

Fr. Dölger professzor, a szakirodalom lelkiismeretes felhasználásával és nagy szeretettel megírt könyvecskéjében, a telepesek fenti tevékenységének áttekintése után rámutat arra a hatásra, melyet Bécs, mint zenei központ, gyakorolt az újjörög zenei életre. Ennek a hatásnak egyik eredménye a görög egyházi zene megreformálása volt. Nem kevésbé jelentős Bécs szerepe — a szerzőtől felsorolt példák tanúsága szerint — az újjörög tudományos életben, valamint az újabkori görögségre vonatkozó kutatások megszervezésében.

Magyar vonatkozásban hangsúlyozzuk, hogy a szerzőtől ismételten említett Sina-család tagjai: György (1783–1856) és Simon (1810–1876) magukat — görög származásuk elismerése mellett — magyaroknak val-

lották. Elég itt a Széchenyi—Sina-levelezésre és Sina Simon életrajzára hivatkozzunk. (V. ö. Magyar Szemle T. „Kincsestár“ 21. sz.)

A magyarországi görög telepesek multjának kutatója számos párhuzamos jelenséget talál a bécsi és a hazai görögség életében. Külön tanulmányt érdemelne a bécsi és a magyarországi görög telepesek kapcsolatának története.

Horváth Endre.

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. καθ.γ. Dölger παρέχει πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς παροικίας τῆς Βιέννης. Ἐξάγει τὴ σημαντικὴν δράσιν τῆς Διασπορᾶς ἀπὸ οἰκονομικῆς, πνευματικῆς, ἀκόμη καὶ πολιτικῆς ἄποψιν. Ὡς ἀποδείξεις τῆς εὐημερίας τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης ἀναφέρει τὰς 2 ἐκκλησίας, τὸ σχολεῖον καὶ τὸ ἑλληνικὸ τυπογραφεῖον, ποὺ βρῆκαν πλεῖστα ἑλληνικὰ ἐντυπα, μεταξὺ ἄλλων καὶ ἡ πρώτη ἑλληνικὴ „Ἐφημερίς“ στὰ 1791. — Ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ κ. Dölger βλέπομε ἀκόμη καὶ τὴ σημαντικὴν ἐπιρροήν, ποὺ εἶχε ἡ Βιέννη ἀπάνω στὴν καλλιτεχνικὴν-προπᾶντιν στὴ μουσικὴ καθὼς καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ ζωὴ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων. Πλεῖστα παραδείγματα ἀναφέρει ὁ κ. D. ποὺ δείχνουν τὸ σπουδαῖον ρόλον τῆς Ἀκαδημίας τῆς Βιέννης στὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευνα τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.

Ὡὰ ἀεῖζε τὸν κόπον νὰ ἐρευνήσῃ κανεὶς τὴν ἐπαφὴν τῶν Ἑλλήνων παροίκων τῆς Βιέννης καὶ τῆς Οὐγγαρίας.

Ἀνδρέας Χόρβατ.

Revue des études indo-européennes, publié sous la direction de Vlad Bănăţeanu. Tome III Fasc. I—II, janv.-juin 1943, Csernovic, Mühlendorf, 160 lap.

Folyóiratunk általában nem nyújt folyóiratszemlét, de a címben szereplő kalandos sorsa miatt is megérdemli, hogy folyóiratunk olvasói is tudomást szerezzenek róla. A külföldi recenziókból előnyösen ismert folyóiratot már több ízben akartuk meghozatni, de ez nem sikerült. A most Budapestre került számból megtudtuk azt is, hogy miért nem.¹ A folyóirat első két kötete még 1938—9-ben megjelent, azonban érthetetlen halogatás folytán az expedíálást csak 1940 júliusában kezdték meg. Ekkor azonban a szovjet megszállta Bukovinát és a szerkesztő 1941-ben visszatérve az I. kötet 500 példányából csak 70, a másodikéból pedig 40 példányt talált meg, és ezeket szétküldte a tudományos intézeteknek. A nehéz kezdet után így született meg 1943-ban a III. kötet első füzeté, a folyó év februárjára ígért második füzet megjelenését azonban a háború menete bizonyára megint kétséssé teszi.

A REIE ezen füzetének 11 munkatársa közül csak 4 román, a többi elismert külföldi tudós. Így mindjárt az első cikk *Debrunner*nek a tollából való (6—16). Az ötödik nyelvészkongresszusra készült cikk (*Ein idg. Lautwandel?*), amely azonban a háború kitörése következtében már nem hangzhatott el, a 'másik, második' fogalom jelölésére szolgáló **anteros* **alyos* alakok változásából egy indoeurópai *-ny->-ly-* változást próbál rekonstruálni. A régi állapot **anyos* **antei-s* volna (**an* = g. *άν* 'doch, wohl' = lat. *an* = gót *an*, tehát **an-yos* 'welcher oder der dort auf der anderen Seite ist'), és mivel alapnyelvi *-ny-* kapcsolat nem mutatható ki, feltehető az *-ny->-ly-* változás, vagyis **alyos* = lat. *alius* másodlagos volna. Hábár tagadhatatlan, hogy a rekonstruált alapnyelvben is, mint minden nyelvben állandó, mozgalmas élet zajlott és így bizonyára általunk már nem regisztrálható változások is történtek, ezt a hipotézist, amelyet a szerző is csak a legnagyobb óvatossággal bocsát útjára, valószínűtlennek tartom. A latin *ali-* alakot irreducibilisnek tartván (v. ö. 15. lap, 8. jegyz.) a régi felfogás mellett maradok, és a különnyelvekben a két eredetileg

¹ A szóbanforgó számot a szerkesztő megküldte *Lazicius Gyula* professzor úrnak, akinek ezúton mondok köszönetet a kötet szíves átengedéért.

független és talán a jelentésben is jobban differenciált tö (*al-* és *an-*) fokozatos hangalaki keveredését és jelentésbeli közeledését látom megállapíthatónak.

Pedersen (Tocharische Beiträge, 17—9) a tokh. A *ārša* f. 'mérges féreg', B *aršāklai* szavakat (ie. *ṛsātla) a jelentésben pontosan megfelelő örm. *eṛal* 'bulicare di vermi', *l-eṛōwn* 'rettile, serpente' szavakkal kapcsolja, míg A *poto* 'Ehrerbietung' (= B *peti*) az örménybe is eljutott (*patiw*) iráni (szogd *ptβyw*) kölcsönzés lenne.

Friedrich Karthágó nevének antik alakjaival és azok eredetével foglalkozik (20—9).² Róma nagy riválisának autochthon *qrt-ḥdšt* 'új város' nevét *Qart-ḥadašat*-nak vokalizálja és ennek megfelelőjét látja a *Carthadam*..., *quod Phoenicum ore* (ill. *Phoenicia lingua*) *exprimit civitatem novam* (Solinus 27, 10; Isidorus Etym. XV 1, 30) alakban. *Carthada* így egy az előbbiből rövidült *Qarḥadat* folytatása volna, míg az irodalmi alakok (*Καρθηδών*, *Carthāgō*) egy ezzel rokon *Karḥādōn*-ból származnának különböző disszimilációkkal. Friedrich fejtegetéseivel csak kisebb részletekben tudok egyet-érteni, de az alapokat hibásaknak tartom. A rövidült *Qart-ḥadat* alak ugyanis, sőt a *Qart-ḥadašat* olvasás is kétes.

Ez utóbbi helyett ugyanis kétségkívül *Qart-ḥadašt* alakot kell feltennünk (Friedrich 21^a ellenére is) az asszír *šar māt Qar-ti-ha-da-as-ti* 'Qarthadast (= a kyprosi Karthágó) királya' alapján. Mivel pedig a *Carthada* alak tudtommal nincs hagyományozva, csakis az acc-i *Carthadam*, úgy gondolom, hogy ehhez a nom. *Carthadas* lehetett, ami az eredeti pún *Qart-ḥadašt* római adaptációja lenne. A *Καρθηδών* és *Carthāgō* alapjául feltételezendő *Karḥādōn* alak Friedrich szerint egy a görögök és a rómaiak számára egyaránt közzelfekvő területen, talán Szicílián jött létre. Ez lehetséges, de sokkal fontosabb volna szerintem azt kikutatni, hogy milyen nyelv jöhet számításba ilyesfajta átképzés szempontjából. Erre kétféle lehetőséget látok, mert az itáliai körben csak két nyelv van, amelynél az *-ōn* névtípus jellegzetes. Az egyik az etruszk, a másik az illír. Az etruszkok mellett szólhat esetleg, hogy Itáliát Karthágóval kapcsolatban ők képviselik elsőnek, tehát a névformálás tőlük eredhet.

Windekens, aki az utóbbi években főleg a tokhár szókinsz felderítése körül szerzett érdemeket, most az örmény összehasonlító nyelvtan két nehézségét igyekszik megoldani (30—41). Az egyik az *o*, *ov* kérdő névmás, amelyről meggyőzően mutatja ki, hogy ie. **qwo-* folytatása nem lehet, és ezért a maga részéről az ie. *so névmással kapcsolja. A másik a rejtélyes *-k'* többesjel, amelyet az általánosító *qwe szócskából származtat (cf. *ubi-que*, *quis-que*). Ábban kétségtelenül igaza van W.-nek, hogy Meillet megoldása (többes *-s* > *-k'*) lehetetlen, de az általa javasolt megoldás ugyanúgy lehetetlen. Arra ugyanis, hogy partikulából fejlődne a többes jel, nincs még egy példa. Ha azonban meggondoljuk, hogy a többes szám igen gyakran fejlődik kollektívumból (v. ö. már ie. *yugom: *yugā*, iráni nyelvjárások), akkor inkább arra gondolnék — mivel örm. *k'* régiebb *tw* folytatása lehet³ —, hogy az örmény többes *k'* régiebb *-twam* kollektívumból fejlődött, v. ö. óind *-tvam*.

A miliceunek, mégpedig úgy az emberi testnek, mint a legtágabban értelmezett természetnek a nyelvfejlődésre való hatását hangsúlyozza Peruzzi (Per una ecologia linguistica, 42—50), aki még a hieroglifikus hetita nyelv némely kérdéséhez (olvasás, hangsúly, igeragozás) szolgáltat adalékokat (63—5).

Mint mindig, most is igen érdekesek, ha nem is mindig meggyőzőek Pisaninak a latin szófejtései (51—62): *auscultāre* gyakorító <*ausculāre

² Régebben ugyanő IF 39, 1921, 102—4.

³ Meillet, Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique², 1936, 51.

<ausculum 'fűl'; audio <aus-dh-iō „denominativo di un *aus-dhi 'ascoltatore' o simili"; oboedio <*ob-boedio (mamilla-törvény) <*bhoidh-∞fidēs fidō (-oi- megmaradása miatt kétes); baculum <*bat-lom ∞ battuo; calca-trippa 'egy növény' <*calci-triba (cf. ulmi-triba), tehát 'lábdozrészölő, lábgyöttrő'; cilium <*celom 'homlok' = ószl. čelo 'ua'. (jelentés?); cōciō 'lőkupec' <*cōciā (cf. curio: curia) <*co-equia 'ladunata di cavalli, il mercato di queste bestie' (hangtanilag lehetetlen, mert *cōquia, -ō lenne); noegeum 'nigrum pannum tenue' <*noig-io- <*neigw- 'mosni' (g. vižw); terg(e)ō 'letörölök' eredete a tersi aor-ban keresendő, amely a *ters- 'száraz' tóból való (torreo, τέρεται stb.) és ehhez a praesens az ellentét mersi: mergō nyomán; sōlus <*sewe/olos <*sewe gen. vagy *sewo-, tehát a suus tövéhez (jelentésileg és hangtanilag lehetetlen, mert -ewe->-ū-, nem pedig ō; a Pisanitól idézett nōnus <*newenos analógia novem után, a szabályos nūn-dinum!); vervactum 'ugarolás után megművelt föld' <vēre vāctum 'tavasszal feltört' a g. Fārvvui igéhez; ugyanehhez a tōhöz még vāgīna, mint ném. Scheide (lehetetlen a 'törni' jelentés miatt!).

Brandenstein, aki különböző okok alapján az etruszkokat északkeleti Kis-Azsián keresztül Belső-Azsiából származtatja,⁴ itt (Zur Frühgeschichte der Tyrrhener, 66—90) etruszk kapcsolatokat talál a Fekete-tenger északi részével s a szkíták nyelvében is tyrrhén nyomokat vél felfedezni, amelyeket azonban erős szkepszissel fogadok.

A román szerzők közül Şiadbei az oláh igeragok analógiás változásai-val foglalkozik (91—4), míg Coman a XVIII. századi Rettung-okra emlékeztető módon a 'barbároknak és emberteleneknek tudott' szkítákat akarja rehabilitálni a világ előtt (95—117). Közben a szkíták iráni eredetét is igyekszik 'valószínűsíteni'. Ezt nyilván azért, mert Vasmer ismert dolgozatait⁵ — nem idézi. A semmi újat nem mondó dolgozat konklúziója: „En tous cas, les caractères indo-européens des Scythes selon Hérodote sont trop précis, trop évidents, pour qu'on puisse désormais ne pas en tenir compte.”

Frenkian „Puruşa-Gayōmard-”Ανθρωπος”c. cikke nagy tudással igyekszik tisztázni a közös indo-iráni eszmei örökséget, valamint annak a későbbi fejlődés során a nyugatra (gnosis, Plotinos) gyakorolt hatását (118—131).

A folyóirat szerkesztője, Bănăţeanu a Meringer-féle Wörter und Sachen mottó alapján a görög nyelv kocsitermológiáját vizsgálja. Kiindulópontja az a tézis, hogy a kocsit Elő-Azsiából került Európába, tehát a rávonatkozó terminológia sem lehet indoeurópai. Annak ellenére, hogy e kiindulópont gyenge,⁶ nagyjában — úgy látom — sikerült B-nak valószínűsíteni, hogy az idevágó terminusok (különösen ἀπήνη, καπάνα, λαμπήνη stb.) aegaei eredetűek. A magam részéről megfontolandónak tartanám, hogy λαμπήνη, különösen a λαπήνη alak, valamint ἀπήνη, πήνα alakok miatt nem tartalmazza-e a-jában a proto-chatti le- többes praefixumot, amint azt a Λέ-λεγες esetében Brandensteinnek sikerült bebizonyítania.⁷

A cikkek gazdag sorát egy különösen a külföldinek hasznos belföldi szemle zárja, amely felhívja a figyelmet a román nyelvtudomány újabb publikációira.

E rövid áttekintéssel sikerült talán némileg tájékoztatni a folyóirat bő és az indoeurópai nyelvtudomány sok ágát felölelő tartalmáról. Ha sok

⁴ Brandenstein, Die Herkunft der Etrusker, (Der Alte Orient 35, 1) Leipzig 1937.

⁵ Vasmer, Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven I: Die Iranier in Südrussland, Leipzig 1923; valamint RVG s. v. Skythen.

⁶ B. nem ismeri (legalább is nem idézi) Wiesner már régebben megjelent művét: Fahren und Reiten in Alteuropa und im alten Orient (Der alte Orient 38, 2—4), Leipzig 1939.

⁷ Ugyanígy ἀπήνη a πήνα alakkal szemben a névelő-féle a praefixumot tartalmazhatja, vö. ašah : šah 'rossz'.

megoldást nem is tartok elfogadhatónak, mégis kétségtelenül sok eszméletető megfigyelés, új gondolat van. Mi magyarok fájdalommal gondolhatunk csak arra, hogy a Nyelvtudomány megszűnése óta semmi hasonlót nem tudunk felmutatni. A román Revue is intő példa arra, hogy a Nyelvtudományt újra fel kell támasztanunk mielőbb, mégpedig idegen nyelvű cikkekkel, hacsak nem akarunk beletörődni abba, hogy eredményeinkről a külföldi nyelvi nehézségek miatt nem szerez tudomást, s így azt a következtetést vonja le, hogy ilyenek nincsenek is.

Szemerényi Oszvald.

Das neue Heft der REIE enthält wieder eine Reihe schöner Aufsätze aus den verschiedensten Gebieten der idg. Sprachwissenschaft. In das Dunkel der Grundsprache stösst Debrunner vor, indem er einen idg. Lautwandel -ny—>-ly- annimmt, was Rez. für nicht hinreichend begründet hält. Wertvolle Beiträge zu den Einzelsprachen liefern die Aufsätze von Pedersen (zwei toch. Etymologien), Windekens (Ursprung des arm. Fragepronomens und des Pluralzeichens; letzteres hält Rez. für nicht gelungen, k' stammt seiner Meinung nach aus -twom), Pisani (verschiedene, zum Teil einleuchtende lat. Etymologien) und der Herausgeber, Bănăţeanu (aegaeischer Ursprung der griech. Wagenterminologie). Probleme der indoiranischen Ideengeschichte entwickelt der schöne Aufsatz von Frenkian. Brandenstein geht Spuren der Etrusker-Tyrrhener im Schwarzmeergebiet nach. Kleinere Beiträge lieferten nach Şiadbei, Peruzzi und Coman. Rez. hofft, das trotz des schweren Anfangs die REIE weitergedeihen wird.

O. Szemerényi.

J. J. Mikkola: *Urslavische Grammatik, II. Teil, Konsonantismus.* Heidelberg Winter, 1942. 151—208. lap.

Az előttünk fekvő mű első része, amely az ősszláv vokalizmust tárgyalta, még 1913-ban, tehát kerek három évtizeddel ezelőtt jelent meg. Amennyire elszomorító, hogy egy ilyen nagyfontosságú munka — nem tudjuk, mi okból — ilyen vontatottan jelenik meg, annyira örvendetes mégis a megjelenés ténye, amely némi reményt nyújt arra, hogy a nagynevű „Indogermanische Bibliothek“-nak ezen a ponton érezhető nagy hiánya talán mégis hamarosan kipótlódik. Ezen második rész egyéni hangja és felfogása folytán a mű, ha egyszer befejeződik, méltán állítható majd a szlavisztika két másik nagy és egyéni összefoglalása, a Vondrák és a Meillet-féle grammatikák mellé.

A helsinki egyetem patriárcha-korban járó szlavistája ebben a kötetben sorra veszi az ősszláv nyelv konsonantizmusának főkérdéseit. A massalhangzók szabad helyzeti és kombinatórikus változásainak, valamint a palatalizáció problematikájának letárgyalása után (151—180) nagy érdeklődéssel láttunk hozzá az „Übersichtliche Darstellung der urslavischen Laute“ c. fejezet (180—208) tanulmányozásához, amely azonban éppen a rendszeres áttekintés fogalmának semmiképpen sem felel meg. Ezért a szerkezeti hibáért viszont kárpótól a fejezetben lépten-nyomon jelentkező egyéni megállapítások nagy tömege.

A kötet összefoglaló, tehát nagyjában csak kész eredményeket ismertető jellege miatt a következőkben csak az egyénibb gondolatokat fogjuk röviden megtagyalni.

Az indoeurópai massalhangzórendszerénél M. helyesen emeli ki, hogy a ma uralkodó felfogás olyan rendszert konstruál, amelyben a zárhangok ijesztő mértékben túltengenek a réshangok rovására (151). Az öt helyen négyféle módon képezhető, tehát összesen húsz zárhang mellett ugyanis mindössze s és (kombinatorius válfaja) z képviselik a réshangokat, mert j és v spiráns nincs, s a Brugmann által elég bőkezűen engedélyezett fog-

közi spiránsok szintén gyenge alapokon állanak. Ha azonban a hiány pótlására M. a mult század felfogásához tér vissza és a palatálisokat reshangoznak szeretné felfogni, vagyis *k'*, *g'* helyett spirantikus *x* és *g* hangokat vesz fel, — ez szinte a kötet állandóan felbukkanó Leitmotívja, v. ö. 154, 164, 177, 182, 208 és passim —, ebben már nem tudjuk követni.

A közkeletű felfogás szerint a indoeurópai *-tlo* eszközképző a szlávban eltűnt és helyét a *-dhlo* képző foglalta el. Ez a nézet azon alapszik, hogy a nyugati szlávban *-dlo*, egyebütt *-lo* jelentkezik: ósszláv *šidlo 'ár', *mydlo 'szappan' stb. M. helyesen mutat rá (160 k.), hogy *čerslo 'eke' < *čert-ilo < *čert 'vágni', *maslo 'kenőcs, vaj' < *maz-tlo < *mazati 'kenni' világosan a *-tlo* képzőt tartalmazzák és így csak azt lehet feltenni, hogy *-ilo*-ból *-dlo* lett, kivéve, ha *s* állott előtte.¹

A palatalizációnál M. szerint *k*, *g* után *j* palatális vokálisok előtt kiesett (170). Vagyis *plačō* 'sirok' < *plak-jo, de *plāčēši* < *plak-eši, nem pedig *plak-ješi. Ez nyilvánvaló tévedés. Mert ha a *k*, *g* hangoknál nem is tudjuk az ellenkezőjét bebizonyítani, hisz *ke*, *kje* eredménye egyaránt *če*, mégis a *češq* 'fészülök' < *česjo, és *češēši* < *česjesi alakokból kétségtelen, hogy ott is így kellett történnie.

A *x* hang különböző forrásainak feltárásánál (174 kk.) M. a legkülönbözőbb megfeleléseket állapítja meg, azonban elfeledkezik egy igen fontos forrásról, t. i., hogy sok esetben a *x* ie. *kh-ból származik, amelynek balti oldalon *k* felel meg.² Ide tartozik példái közül a 'feltűnő' *xotēti* 'akarni': litv. *ketinti* '(tenni) akarni' megfelelés (177), és *jaxati* 'utazni', *maxati* 'sujtani' is szerintem inkább expressiv *kh*-képzőt tartalmaznak, mint egy teljesen megalapozatlan ie. *sk* > szláv *x* megfelelést; *sēn* 'árnyék': g. *skid*, óind *chāyā* 'ua'. M. ellenére is (174) a szabályos megfelelést mutatják. Más, szökezdő *x*-knál viszont iráni kölcsönzést tartanánk valószínűnek. Így *xvorō* 'beteges',³ amelynek a litv. *svarūs* 'nehéz' megfelelőjeként *svorō alakban kellene jelentkeznie, óirani *xvara*- 'seb, sebesülés' szóhoz áll legközelebb; ósszláv *xorna 'táplálék' ∼ litv. *šerti* 'táplálni', de hangalakilag óir. *xvar*- 'élvezni, elfogyasztani; etetni' igéhez áll csak közel. A M. által javasolt alapnyelvi *x* (177) felvétele teljesen indokolatlan. Egyrészt benne van az említett *kh* > *x* folytatás, másrészt kétségtelen kölcsönzavakat is az alapnyelvbe vetít; *xalmb* 'domb' (> magy. *halom*) a germánból való kölcsönzés és nem alapnyelvi megfelelés.⁴

A balti-szláv nyelvegység kérdésében M. is habozó magatartást tanúsít: Meillet-vel szemben a közelebbi rokonságot védi, de az egységet tagadja (181), szerintem következtetlenség, amint ezt egy hamarosan megjelenendő dolgozatomban bizonyítani igyekeztem.

A szlávban ie.-om látszólag kétféleképp folytatódik: az *-o* tövű him-neműeknél *-ō* lesz, míg a neutrumoknál *-o* (*rabō*; *igo*). M. lehetségesnek tartja, hogy a neutrumban végződés nélküli *-o* állott már az alapnyelvben, de elfelejti megemlíteni, hogy ezt a hipotézist már közel két évtizede jól kidolgozott formában előadta Agrell.⁵

Nem térhetünk itt ki M.-nak a szláv szövégre vonatkozó sok új gondolatára, de ennyi talán elég is izelítőnek. Ha sok mindenben nem is értünk egyet a szerzővel és ha jobbnak is láttuk volna mások eredményeinek rész-

¹ Bővebben szól erről az egyébként nem egészen új elméletéről (v. ö. *Brückner*, *Slavisch-Litauisch*, 1917, 93 sk.) a Mél. Pedersen, 1937, 409—413. lapjain.

² V. ö. különösen *Petersson*, *ASPh* 35, 1913, 355—79; *Meillet*, *Slave commun* 23 k.

³ Ebből magy. *kór*, l. *Kniezsa*, *MNy* 35, 1939, 201—4.

⁴ V. ö. *Kiparsky*, *Die Gemeinslavischen Lehnwörter*, 1934, 179 k.

⁵ *Agrell*, *Zur Geschichte des idg. Neutrums* (Lund *Årsberättelse* 1925—6, 17—64).

letesebb figyelembevételét és a nagyobb rendszerességet, világosabb szerkesztést, mégis úgy véljük, hogy M. ezen műve egyéni gondolatainak, új ötleteinek gazdagságával értékes gyarapodása a szlavisztikának.

Szemerényi Oszvald.

*

In diesem zweiten Teil von Mikkola's Urslavischer Grammatik, der den Konsonantismus behandelt, findet sich eine Fülle von neuen Gedanken und geistreichen Vermutungen. Es wird hier versucht, die ganze Entwicklung im Sinne Grammonts als den Ausdruck weniger Lauttendenzen aufzufassen. Daneben ergeben sich manche gute Einzelerklärungen (sl.-dlo<-tlo, -om>v, aber igo <*yugo usw.). Der als Leitmotiv immer wieder zurückkehrende Gedanke, daß die sog. palatalen Gutturale eigentlich gutturale Spiranten waren, wird aber — nachdem es bereits am Ende des vergangenen Jhdts abgetan wurde — kaum mehr neue Anhänger finden. Nachdem nun mit einer dreißigjährigen Unterbrechung auch dieser zweite Teil erschien, möchten wir es gerne hoffen, daß die noch ausstehenden Teile in rascher Folge erscheinen werden, umso mehr als das Fehlen einer Urslavischen Grammatik eine empfindliche Lücke der rühmlich bekannten Indogermanischen Bibliothek bildet.

O. Szemerényi.

Andreas Mráz: *Die Literatur der Slowaken.* Volk u. Reich-Verlag, Berlin-Prag-Wien. 201 l., 8°, é. n.

Sziklay László „A szlovák irodalom“ című kötetét, melynek hiánysaira e sorok írója hívta fel az „Archivum Philologicum (Egyetemes Philologiai Közlöny)“ 1943. évi 2. számában a figyelmet, szlovák részről is szigorú bírálatban részesítették. Most nem a sajtó és a publicisztika kissé túlságosan aktuális támadásaira gondolunk, hanem arra a részletes és alapos kritikára, ahogy Andrej Mráz, a pozsonyi egyetemi irodalomtörténész pozitív adatok nyomán rámutatott Sziklay László mulasztásaira és tévedéseire a vezető „Elán“ című irodalmi folyóirat 1942. december havi füzetében. A tárgyilagos magyar tudománynak sem lehet semmi hozzátenni valója, vagy kifogása ehhez a tényeken épülő kritikához, melynek végső konklúziója: az aktuális politikai gondolatoknak a tudományra való alkalmazása csak árt az egyenjogú és egyenrangú dunai népek érintkezésének és kölcsönösségének...

Andrej Mráz bírálata betartja a tudomány kötelező mértékét és mérsékletét. Athatja az óhaj, hogy a magyarok és szlovákok kölcsönösen megismerjék egymás irodalmát és szellemi életét s természetesen mai szlovák nemzeti érzélemmel hadakozik az oly felfogás ellen, mely nem belülről, hanem más szempontok nyomán szeretné megismerni a szlovákok szellemi fejlődését. A magyar tudomány szívesen regisztrálja ezeket a véleményeket és pozitív észrevételeket, melyek Sziklay László munkáját valóban mint magányos egyéniség dolgozatát kezelik s nem csinálnak az egészből valami különleges nemzeti ügyet és sérelmet, ahogy ezt tette viszont a szlovák politikai újságírás egy része. Éppen ezért utalunk a Sziklay-féle munkáról szóló bírálatunkra, hogy akár Andrej Mráz-zal, akár pedig az aktuális szlovák újságírással szemben megmutassuk: nálunk a tárgyilagos kritikát nem vezetik hangulati szempontok, csak a teljes oszthatatlan igazság, mely a pozitív tények, a reális adottságok értelmében kész értékelni minden netán rosszul sikerült kísérletet.

Andrej Mráz bírálata rendkívül szigorú és tárgyias s szívesen állítjuk oda tanulságul a magunk bírálata mellé, mivel őszinte is. Sorain átizzik kétségtelenül a nemzeti elkeseredés a félreértések fölött, de adatszerűsége sokszor megnyugtató. Éppen ezért a rokonszenv bizonyos érzetével vesszük kezünkbe a szerző németnyelvű szlovák irodalom-

történetét; úgy reméljük, itt aztán végleges érvénnyel és pontosan kifejtheti szempontjait. Ismerjük és értékeliük a XVIII. századi szlovák katolikus irodalom s egyben a nép ősi élete felé forduló érdeklődés igen figyelemreméltó alakjáról, a ferencrendi szerzetes-íróról, Hugolin Gavlovičről szóló kiváló értekezését („*Gavlovičová škola kresťanská. Prispieok k slovenskému literárnemu baroku. Bratislava, 1940*”), melynek tanulmányai rendkívüli figyelemre jogosíthatnának szintézise iránt. E részlettanulmány eddig figyelemre alig méltatott periódust mutat be, mely már azért is lényeges, mert megtudhatjuk belőle: az irodalmi barokk gazdag fordulatai mint olvadnak össze a népig elható missziós, ellenreformációs tevékenység után az ősi szlovák népiesség szelíd és idilli formáival.

A szlovák irodalomtörténet íróira nagy feladatok várokoznak. Könyvében Andrej Mráz is utal rájuk: kis népek irodalmát nem lehet úgy néznünk, mint nagy nemzetekét, itt nem elégséges a kizárólagos esztétikai s zárt irodalmi szempont, de igenis szükséges a társadalmi és politikai hatások és kapcsolatok ismerete is. Mi ehhez tegyünk hozzá még valamit: a szlovák irodalom igazában csak a XIX. században emelkedett fel, addig egy rokonnyelv, a cseh-huszita egyházi nyelv formái keretették természetes életét s ez az akkori irodalom iskolás volt, didaktikus jellegű, zárt és merev, társadalmi funkciója egyedül a vallás s részben a vallás ügyét felvállaló nemesség szolgálatá. A megújulás a XIX. században ez ellen az iskolásság ellen támadt s otthoni és külföldi ösztönzésekre a népköltészet és a népi nyelv tiszta forrásaihoz folyamodott. A szlovák irodalom története a szó szabadabb és emberibb értelmében voltaképpen csak a XIX. századdal kezdődik, mostantól van csak „témája” az irodalomnak s a „nemzeti” jelleg itt nem történeti folyamatosságot jelent elsősorban, de a nép mély rétegeivel való szellemi összehasonulást, ami eddig nagyjából hiányzott. Andrej Mráz Gavlovičről szóló tanulmányának éppen a népiesség és a magas kultúra találkozása a lényege. Mindebből következik az a kellemetlen valóság, hogy a szlovák irodalomnál, ennél az igazán fiatal és későn nőtt szellemi termésnél az úgynevezett „történeti” szempont nem mindig célravezető; a történet legfeljebb csak regisztrál, száraz pozitív adatokat sorakoztat fel, az igazi feladat ott kezdődne, hogy a szlovák irodalomtörténet írója megmutassa, mint növekszik tudatos nemzeti irodalom a nép irodalmának mély talajából, a nép költészete s a nép nyelve mint hatja át a szlovák irodalmat, mely éppen a néppel való érintkezésben veti le magáról a protestáns-huszita örökség nehézkes köntösét.

Sajnos, Andrej Mráz összefoglalása ebből a feladatból keveset valósít meg. Holott a kis népek szellemi fejlődésénél ez a téma sokkal érdekesebb, mint a történeti szempont, mely mindenképpen messizi ösök és távoli történeti folytonosság után nyomoz s így akarja igazolni a kis nép, a történetnélküli nemzet szellemi jogait és igényeit. A kis népek szellemi fejlődésének rajzánál ez a történeti igyekezet mindig tévútra vezet, míg az olvasók, a tudós körök sokkal szívesebben fogadnák azt az őszinteséget, mely rámutat a valóságra: igen, kis és történetnélküli nemzet vagyunk, nincsen régi multunk, de minden igazolásunk és jogunk a nép élete, ősi sorsa, naturálgazdasági társadalma, költészete és nyelve. Sáfárik minden romantikus pátozsa és nagy szláv lelkesültsége mellett is helyes úton járt, midőn az államtalan, vagy szomorú politikai sorsú szláv népek „régiségeit” a nyelvben, a népiéletben kereste és találta meg. Ugyanígy helyes úton jár a balkáni szláv régiségek kiváló német kutatója, Gesemann, midőn akkora gondot fordít a népdalra, balladára, a közösségi költészet szájhagyományként élő formáira. Andrej Mráz viszont nem így keresi a szlovákok

régiségeit és történetét, hanem aktuális történelmi és állampolitikai fikciók nyomán indul s nemes igyekezetű könyve így válik sokhelyütt hiányossá és bizonytalanná.

Említsük inkább előbb a könyv előnyeit és értékeit. Feltétlen haszna, hogy pontosan és adatszerűen összefoglalja az új szlovák irodalom eredményeit. A realizmus XIX. századvégi korától kezdve ott-honosan mozog, bár ugyanekkor bizonyos zavar uralkodik el rajta, midőn új és forradalmi eszmeáramlatokról kell beszélnie. Adatszerűsége pontos és tökéletes, ha például Gejza Vámos regényeiről semmit sem beszél. Am nem eléggé határozott és nyílt akkor, midőn a modern életformáknak és az új industrializmusnak a szlovákok közti hatásáról kell szólnia. Ezt a társadalmi változást a csehek hozták be a modern szlovák életbe és Andrej Mráz másutt is rendkívül tartózkodó a cseh-szlovák kapcsolatok irányában. A progresszív szocialista irodalom nagy alkotásait egészen röviden intézi el. Szép és finom analizését adja a legújabb kor lírájának de sajátosan egészen elfelejtkezik a líra elemei ismertetésénél arról a rendkívül erős magyar hatásról, mely nélkül nem érthető az új szlovák költészet modernizmusa, szimbolizmusa, Európa-keresése. Ady hatását csak Vladimir Roynál említi, de sem Adyt, sem Babitsot, se Kosztolányit vagy Tóth Arpádot nem említi már például Emil Boleslav Lukáč költészeténél. A modern életformák iránti tartózkodása különben összefügg romantikus történeti szemléletével, melybe már nem illik bele az industrializmus betörése az idilli természeti és naturálgazdasági viszonyok közé. Társadalomszemlélete ezért merev és tartózkodó. De óvatos akkor is, midőn például a magyarországi nemzetiségi kérdéssről kellene beszélnie. A szlovák irodalom és szellemi fejlődés érthetetlen a magyarországi nemzetiségi kérdés politikai, történeti és társadalmi háttere nélkül. Mráz tehát nemcsak a cseh-szlovák vonatkozásokat hanyagolja el, hanem szűkszavú a magyarországi nemzetiségi kérdés küzdelmes korszakával szemben is, mely pedig a szlovák irodalomnak végig annyi ösztönzést s lendületet adott. Mit magyarázzuk tovább: a magyar tudománynak és közép-európai érdeklődésnek semmi oka sincsen arra, hogy ne vegyen tudomást arról, mint lelkesítette s lendítette előre a magyar állam elleni ellenállás a kis nemzetek irodalmát, mint adott témákat és feszültséget e kezdő, történetnélküli szellemi törekvéseknek a történeti magyar állam elleni küzdelem. Andrej Mráz erről nem beszél, talán mert könyve külföldön jelent meg s kerüli a közép-európai ügyekben való disputát, s talán azért sem, mert eszménye az a szlovák nemzeti gondolat, mely túlságosan is belülről szemléli e különféle hatások keresztútján álló kis nemzet életét.

Andrej Mráz szemlélete tehát romantikus, történeti és nem népies. Nagy nemzeti lelkesültség fűti s lépten-nyomon hangoztatja a szlovákok európai színvonalát, Európával való kapcsolatát. Áthatja a külön szlovák államiság és szellemi önállóság ideája s megkeresi a multban ennek folytonosságát. Ezeréves szlovák kultúrfejlődésről beszél, de a részletekkel sokszor adós marad, noha említi a IX–X. század nemzeti szlovák államalakulását. De ez politikai s történeti kérdés, mily irodalmi-szellemi nyoma maradt ennek a szlovák életben? Említi Pribinát, Rastislávot és Cyrill-Methodot, utal rá, hogy a szláv apostolok a szlovákok őseinek érthető nyelven írtak. Kifejti röviden, hogy a szláv apostoloknak kétségtelenül igen nagy jelentőségük van a szlovákok életében, de hogy milyen nyomokat hagytak hátra, e kérdéssről maga is rögtön beismeri (10. l.), hogy ezt már nem állapíthatjuk meg teljes bizonyossággal. Am rögtön utána a szlovákok civilizatorikus színvonaláról beszél s elmondja, hogy mennyi mindent adtak át a szlovákok a magyar államnak az 1000. év küszöbén egyházi, állami, gazdasági sza-

vakat és fogalmakat. Itt kétségtelenül František Sasinek-nek az 1870-es évekből átöröklött és František Hrusovskýnak legújabb történetiszemléletére támaszkodik. De pozitív bizonyítékokkal végig adós marad.

Hasonló módon adós marad az adatokkal és a pozitív bizonyítással, midőn a középkori fejlődésről beszél. Nem részletezi állítását, hogy a szlovákok közt a nyugateurópai élet nagyon hamar meggyökeresedett: erre vall szerint a sok német település és városalapítás. Mindez a nemesség és az egyház szerepével egyetemben mily hatással volt a szlovákokra, azt már sehol sem részletezi. Ugyanígy beszél a középkori kolostorokról, de ama megállapításán túl, hogy a nagymorva birodalom óta fennmaradó bencéskolostorok hatottak a szlovákokra, továbbá, hogy a XIII. századtól a ferencesek is működtek a nép között, semmi adatot sem hoz sehol, ami az említett rendek, intézmények, szellemi és társadalmi-gazdasági irányok kapcsolatát bizonyítaná a szlovák néppel. A nép költészetét igen röviden intézi el, sehol sem vizsgálja, mely elemei nyúlnak vissza e régi korszakokba, mi benne az ősi és szláv hagyomány, de azt igenis megemlíti, hogy a romantika felfrissítette a régi időkbeli átöröklött népköltészet sok elemét. Tehát az egész kérdéshez nem pozitív vizsgálatokkal, de a romantika XIX. századi életérzésével közeledik; nem a nép ősi életében keresi a szlovák régiségeket, hanem a szlovák földön fennmaradt középkori gótikus emlékekben, melyekről azonban sehol sem mondja el, mi köze is volt tulajdonképpen hozzájuk a szlovák népnek. Ily fikciókkal dolgozik az egyházi iskolák kérdésénél is; például említi a szepesi káptalan iskoláját, a XIII. századból, de nem ismerteti a szlovák művelődésre gyakorolt hatását. Egyébként Szlovákia, írja tovább, a középkori Magyarországon is megtartott magának Magyarországon belül bizonyos területi autonómiát, függetlenséget, amit Csák Máté személyével és uralmával bizonyít, ezzel a fikcióval is leleplezván szemléletének hamis történeti igyekezetét és romantikus multkeresését. Helyesnek találjuk, hogy szlovákok után kutat a középkori egyetemeken, de várnók annak kimutatását is, hogy mily hatást gyakoroltak a népre ezek a tanítványok. Egyben csodálkozunk, mi szükség volt említeni Mátyás király félbemaradt pozsonyi egyetemét a szlovák néppel kapcsolatban? A szerző egyetlen igazolása, hogy Pozsony kiváltképen szlovák vidék közepette fekszik. Egyáltalában miért ez a nagy igyekezet a humanizmus, reneszánsz, majd meg a barokk után, mikor sehol semmi pozitív adatot nem hoz fel a szlovák nép és e magas szellemi áramlatok kapcsolatáról? A népi értékelések és vonatkozások hiánya hamar megbosszulja magát; az egész első fejezet alig hoz tényleges értesítést a szlovák szellemi élet régi korszakáról; a népköltészetben, vagy az ősi szláv jellegben rejtőző igazi valóság elvész e tudós és állampolitikai fikciók közepette, melyeknek alig van közülük a tárgyhoz. Különbösen Andrej Mráz nagy hajlandóságot árul el, hogy egységnek lássa a szlovák nép földjét a messzi századokban, akkor, midőn még nyoma sem volt külön szlovák törekvésnek, bár a nyelv és a nemzeti egyéniség tudata már igenis felemelte első igényeit. Andrej Mráz így minden oly szellemi és kulturális jelenséget, mely a szlovákoklakta földön lejátszódott, a mai értelemben vett szlovákságnak tulajdonít; sehol sem utal e régi föld összetett jellegére és sajátos, kevert népi viszonyaira; így emlegeti minduntalan a középkori gótikus emlékeket, majd meg a reformáció korában így beszél a különféle könyvnyomdákról, nem fejtve ki, hogy a német polgári városok protestáns vallási nyomdái mennyiben voltak szlovákok, vagy németek s ha igen, mily részben szolgálták kiadványaikkal a szlovákok ügyét? S itt talán helyesebben tette volna, ha e nagyon tág általánosítások helyett részletesen ismerteti a szlovák nyelv és iro-

dalom első nyomtatott és kéziratos emlékeit, jellegét, tematikáját; minderről semmit sem tudunk meg.

A szerző könyvét német olvasóknak írta s talán innét magyarázható feltűnő tartózkodása a cseh-szlovák kérdéssel szemben. Beszél a szlovák ifjak középkori prágai tanulmányairól, majd meg a husziták megjelenéséről a szlovák földön, de nem mondja meg pontosan, mint és hogyan is hatottak ezek. Egészen futólag és óvatosan említi, hogy a husziták vallási nyelve áthatotta a szlovákokat. De miért történt ez így? Előbb ugyanis sehol egy szót sem szolt a cseh-szlovák rokonságról, kapcsolatáról, a szlovák nép népi, szellemi, nyelvi egyéniségéről és sajátos jellegéről a többi szláv népek között. Nem fejtí ki, ez a huszita nyelv mennyiben és miként volt a szlovákok nyelve és azt miért tartották magukénak. Sehol sem említi a huszita exulánsokat és a szlovák vallási irodalomnak a csehekre, Morvaországra, Sziléziára való kisépítő hatását. Mintha tudomásul sem venné Varsik és Durovič eredményeit: nem határolja el határozottan a szlovákokat a protestáns korban s nem fejtí meg, miért volt minden huszita-cseh hatáson túl a szlovák szellemi fejlődésnek külön jellege. Említi a reformációs és ellenreformációs kor íróinak nevét, de elmellőzi már, hogy ezek az írók huszita-cseh nyelven írtak, bár szlovacizmusokkal terhelten. Egészen különleges módon elhallgatja Jiří Tránovský-nak (ő a cseh-sziléziai eredetű nagy énekköltő eredetének elleplezésére a szlovák Jurfórmát használja) cseh mivoltát s a cseh humanizmussal való kapcsolatát. Tránovský Cythara Sanctorum-ja nagy elterjedésre tett szert a szlovákok között, de irodalomtörténésünk csak a mű tisztá szlovák jellegét hangoztatja. A kérdéseket itt sem, egybeírt sem ragadja meg a fejlődés, a folyamat során, hanem mindig csak sztatikus rajzot ád. Valósággal mentegeti azokat a szlovák grammatikusokat, írókat, akik csehül írtak, a cseh-szlovák kérdéshez szerzőnk egészen mai szempontok szerint közeledik s innét rendkívüli tartózkodása, mely szívesen leplezi a reformációs és ellenreformációs kor tényeit.

A cseh és magyar kölcsönhatásokat tehát egyformán mostóhán kezelí Andrej Mráz. Kizárólag a teljesség késett arra, hogy megemlítsük: egészen elfelejtkezí arról a szlovák népköltészetéről, mely a hajdani közös haza közös küzdelmeiről beszél, tehát a szlovákok török-kori és kuruckori dalairól. A nemesség szlovák irodalmi szerepének kapcsán valamit emlíít Beniczky Péterről; viszont egyszerűen megfejtkezí arról a Rimay Jánosról, aki pedig a régi szlovák-magyar együttélésnek és a nemesi korszaknak oly jellegzetes alakja volt. Nem szól aztán Madách Gáspárról sem, ki énekeivel gazdagította a Cythara Sanctorumot; nem említi a Thurzók és Illésházyak (de főleg az előbbiek!) rendkívüli szerepét a szlovák irodalom, kiváltképen a protestáns vallási irodalom terén. Ugyanígy Pázmány egyéniségéről, sok méltányló jelző közepette, nem tartja szükségesnek megemlíteni, hogy magyar volt s a nagyszombati egyetem és a szlovákok kapcsolatáról szólva, vitatja ugyan az egyetem magyar jellegét, hangoztatja Pázmány alapításának az ország minden nemzetére kiterjedő érvényét, de ismét nem elemzi, miben í állott ennek az egyetemenk a szlovákokkal való pozitív kapcsolata. Mintha például nem í ismerné B. Varsik nagy munkáját a nagyszombati egyetem hallgatóinak származásáról. Ugyanígy bizonyos téves megállapításokra vezetí nemzeti buzgalma az egyetem szlovák hatásának ismertetésénél. Andrej Mráz ugyanis annak a fikciónak hódol, hogy a nagyszombati egyetem a szlovák szellem fejlődésében közeledést jelentett a nép nyelvéhez, az élő dialektushoz. Ez valóban így í volt, de csak részben s elsősorban azért, mert a cseh-huszita nyelvben a jezsuiták eretnek, protestáns jellegzetességet láttak. Az ellenreformáció buzgalma tehát a népnyelv fontosságának felisme-

réséhez vezet. Azonban szerzőnk azt már elfelejti, hogy hiszen például Szőlősi Benedek jezsuita „Cantus Catholici”-jén és egyéb írásokon bizony még a cseh nyelv uralkodik. A nagyszombati jezsuiták közeli kapcsolatban állottak a cseh jezsuitákkal s a nép felé szívesen és soká használták a cseh jezsuitáktól készen kapott színes, lágy, hajlatos barokk nyelvet. Bizonyos túlzás kell tehát, hogy Bernolák népies tendenciájú XVIII. századvégi irodalmi reformját a nagyszombati egyetem hatásának tudjuk be, aminthogy Anton Bernolák mozgalma — bármennyire katolikus lelkipásztori tendenciái is voltak a népies nyelv felkarolása révén — mégis csak a racionalizmus és a rousseauizmus szülötte volt. Ugyanilyen általánosítások vezetik Andrej Mráz, mikor a jezsuita iskoladrámákat, még ha azok néha, ritkán, szlovákul is meg-szólaltak, a szlovák szellemi fejlődésbe sorolja be s utóbb azt a meg-állapítást teszi e nagy buzgalomban, hogy a pozsonyi Palkovič kano-nok még 1805-ben is saját fordításában adta ki egy olasz drámaíró, „Metastasio” játékait, valóban különös kapcsolat, midőn a nápolyi—bécsi rokokó költőjét, Metastasiót, kinek divatja elért Magyarországon a XVIII. század végéig is (Csokonainál is látjuk ezt), egyszerűen be-sorozza a jezsuita iskoladrámák közé.

Soroljuk el további kifogásainkat, melyek mind csak az adatok-kal, vagy azok hiányával kapcsolatosak. Íme, szerzőnk részletesen beszél Daniel Kraman-ról, a nagy evangélikus íróról, aki II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában politikai és diplomáciai missziót is vállalt, így követtségben járt Ukrajnában XII. Károly svéd királynál. Szerzőnk nem tud arról, hogy Kraman útira jár kiadásra került volna, holott közismert, hogy az a Magyar Történeti Emlékek sorozatában meg-jelent, lám, Durovič is idézi. Bél Mátyást Andrej Mráz kissé távolítani igyekszik a szlovákoktól s noha megemlíti, hogy Bél előszót írt Pavel Doležal grammatikájához, de azt már nem mondja meg, hogy ez a grammatica „slavo-behemica”, tehát „cseh-szlovák” volt (1746); részle-tesen beszél Bél „nemzetköziségéről” és német tudós kapcsolatairól, de alig említi a „magnum decus Hungariae” rendkívüli patriotizmusát és a magyarok és szlovákok népi és történeti egyéniségét saját szemé-lyében összekapcsoló szerepét. Midőn Bélről szól, említi Bod Pétert is. Am hogyan? Bod Péter, mint „Peter Bodo”, az első magyar író-lexikon szerzője szerepel nála. Megnézzük a névmutatót, nem véletlen sajtó-hiba ez? — nem, a névmutatóban is „Bodo”-ként szerepel a szegény magyar-igeni pap. Hasonló felületességgel viselkedik szerzőnk, midőn a szlovák szellemi fejlődés során Kollár Adám, Mária Terézia könyv-tárosának jobbjágyvédő magatartását dicséri. De mivel magyarázza ennek a szlovák nemzeti érzéstől nem egészen idegen, a nemességgel szembe forduló racionalistának és jogpozitivistának felszólalását? Azzal, hogy Kollár Adám ugyanabból a Terhova községből származott, ahon-nét Jánošík, a híres rablóvezér, aki a romantika idejében a nemzeti ellenállás s főként a népjogok hőségé emelkedett, míg a XVIII. század embereinek fogalmuk sem volt erről a hivatásáról. Am Andrej Mráz is a romantika szemléletével és teljes távollatlanságával nézi a mult más és elűtő jelenségeit s azokat a XIX. századi nemzeti romantika szerint magyarázza, értékeli.

Most pedig nézzük, mint mondja el szerzőnk a szlovák nemzeti felelőds történetét. Bernolák nyelvújító-népies mozgalmánál, valamint Jozef Ignác Bajza szerepénél nem említi, hogy ez az egész irodalmi törekvés voltaképpen a csehek iránti ellenhatásból született, még inkább reakcióként a csehek II. József-ellenes mozgalmaira: a cseh ügy e szlo-vák írók szerint, akikben a racionalizmus mellett ott éltek az ellen-reformáció emlékei is, „austriaco-politicum” volt, míg a külön szlovák nyelv kérdése „hungarico-politicum”. Ezt világosan megmondja Albert

Pražák, a kiváló cseh irodalomtörténész a szlovák irodalmi nyelv kezdeteiről írt könyvében. Nem fejtí ki szerzőnk azt sem, mint élesztette fel Bernolák, Fándly, Papánek, még inkább Hollý munkássága a katolikus szlovák öntudatot és a nagyszombati jezsuiták némely utalása nyomán (pl. a Cantus Catholici is említi a „pannonok“ ősei közt Szvatopluk királyt) mint virágzik ki az a szlovák katolikus szemlélet, mely Cyrillt és Methodot, valamint Szvatoplukot teszi meg a szlovák nemzeti lét első alakjaivá. A szláv apostolok és a nagymorva birodalom királya a protestáns-huszita öntudatban nem szerepeltek; hogy a szlovákok lassan-lassan felfedezik és elődeikké teszik őket, az Bernolák körének érdeme; de Andrej Mráz erről az általános szláv tudatról semmit sem beszél s így Hollý költői működését alig magyarázhatja meg. A szláv öntudattal szemben különben is zavarban van. Előadásában ezért ily szintelen a szlovák romantika kora. Nem mutatja be azt a nevezetes folyamatot, ahogy a szlovákok összekapcsolódtak a nagy szláv közösséggel. Itt fordítva történt, mint a többi szláv népeknél, ahol előbb volt meg a haza önérzete s a haza és az anyanyelv multjának kutatása nyomán jutottak el a patriotizmusból a szláv rokonságig. A szlovákoknál előbb keletkezett a szláv közösség általános hite, melyet már készen vettek át az 1810–20-as évek után a csehektől (elsősorban Dobrovskýtól) s csak ebből az általános pátozból redukálták azután a külön lét, a külön nép, a külön táji haza fogalmát Andrej Mráz e folyamatot nem mutatja be s így nem is értjük Kollár és Šafařík szerepét. Már előbb megmagyarázhatta volna, mint hívják fel magukra a szlovákok a csehek figyelmét; itt meg kellett volna vizsgálnia Jiří Ribay (ő hangsúlyozottan Jurajt ír, ahogy Ribay sosem hívta magát) és Josef Dobrovský kapcsolatát, melynek során a szlovák író figyelmezteti a cseh tudóst a két nemzet egységére, közeli rokonságára, a szlovák nyelv és népdal értékeire. Majd meg szükséges lett volna, hogy ezt az általános, nagy szláv romantikát ismeresse. De ezt nem tette s Kollár és Šafařík szerepénél teljesen elhagyja az egyetemes vonatkozásukat és a csehekkel való rendkívül szoros szövetségüket, azonossági öntudatukat. Kollár nála egészen vértelen személyiségként jelenik meg. Nagyon óvatosan beszél szerzőnk a „Slávy Dcéra“-ról s nem mond róla többet, mint hogy politikai tendencia sugallta. Nem beszél arról, micsoda nagy szerepet tölt be Kollárnál a cseh nyelv, annyira, hogy hagyományörző szerepében valósággal rosszulja Jungmann nyelvújítását. Andrej Mráz egyáltalában nem említi, hogy Kollár csehül írt és hogy az ő szelleméből született a szláv kölcsönösségi gondolat. Herder a maga óriási hatásával sehol sem nyer még csak futólagos említést sem. Persze, nem ismertetheti ily módon Kollár nagy eszmei szerepét a délszláv egységmozgalomban, ösztönzéseit a szerb-horvát egység megvalósulása során. Ugyanígy bánik Šafaříkkal is. Felületesen beszél csak nagy tudós munkáiról és arról a hatalmas hatásról, ahogy a szláv régiségek kutatója a nép felé fordult a eszményeivel áthatotta, valósággal megifjította az egész szláv közösséget. Šafaříkban Andrej Mráz szinte csak „szobatudóst“ lát s egyedül a költőt értékeli. De hogyan? Akárcsak Kollárnál, itt sem szól csehnyelvűségéről és erős huszita öntudatáról s Šafařík rendkívül erős csehszlovák érzületéről, mely benne Kollárral közös s mely által a szlovákokat felajánotta a cseh jövő oltárára. Andrej Mráz e realitásokról nem vesz tudomást, mert félti a szlovák egyéniséget, nemzeti jelleget. Jellemző különben, mint fordítja szlovákról németre Šafařík 1814-es verseskötetének címét. Az eredeti így hangzik: *Musa tatranská s lyrou slovanskou*. Mráz közlésében: *Leier der slowakischen Tatrarnuse*. Tehát nem: *Tátrai múzsa szláv lanttal*, de: *A szlovák tátrai múzsa lantja...*, ami lényeges különbség. Nem bánik szívesebben Palackýval, a nagy cseh történetíróval

sem. Noha ez a tudós és politikus férfiú rengeteget hatott a szlovákokra, csak egyszer és igen futólag említi a pozsonyi lyceummal kapcsolatban. Valóban, Palacký itt tanult; de Andrej Mráz nem tájékoztatja olvasóit róla, hogy a cseh „haza atyja” mint került ide morva protestánsok gyermekeként, mint riadt heves cseh és huszita rajongásra lelke a szlovák evangélikusok hagyományörző környezetében, régi csehszlovák vallásos könyvek olvastán már a trencséni protestáns gimnáziumban, Bakoš nevű nemes-polgár szállásadója, a huszita emlékek nagy rajongójának vezetése közepette. Tehát Palacký a magyarországi szlovákok hatására és környezetében nőtt azzá, amint később megnyilatkozott; hogye, a huszita eszmények a cseh környezetben már teljesen kihaltak, míg a szlovák protestáns elit a romantika első fuvalmára felébreszti azokat. Palacký innét viszi a huszita eszményt Prágába, — mert a huszita gondolat nem nagyon szerepelt addig a cseh nyelvújítás és nemzeti feléledés során sem Dobrovskýnál, sem Jungmannnál. Ez a felismerés készíteti arra Ján B. Čapek-et, a „csehszlovák” tolerációs-jozefinista irodalom alapos történetíróját, hogy a szlovák protestánsoknak oly óriási jelentőséget tulajdonítson a cseh nemzeti feléledésben és a huszita reneszánszban.

De nem kevésbé elzárkózik a tények elől — annál rosszabb a tényeknek! — a mi szerzőnk, midőn a nemzeti romantika teljes kibontakozásáról beszél. Ha eddig annyira elrejtett minden cseh vonatkozást, most talán csak nem kellene félnie a cseh hatásoktól. Hiszen Štúr, Hurban, Hodža mozgalma éppen a cseh kötöttség ellen támadt. De Andrej Mráz itt alig érzékelteti, miről is van szó. Nem beszél a reformkori magyar politika és a szlovákok küzdelmeiről. Már pedig ezek ismertetése nélkül vajmi szerény a romantika irodalmi anyaga. Itt nem az esztétikai tartalom, hanem a politikai irány és a romantikus pátozsa a lényeges. Nem ismerteti szerzőnk Štúr nyelvújító mozgalmának lényegét, a népnyelv jogaiba iktatását a cseh nyelv ellen. Egyáltalában, mintha a cseh nyelvnek nem is lett volna szerepe a szlovákok között! Mivel pedig ennyire elrejtetik a tények elől, természetesen nem bírja megértetni olvasóival Štúr nyelvújító és nemzeti mozgalmának fontosságát. Elmondja, hogy Hegel hatott Štúr csoportjára, de nem mondja el, hogy miben; s minek említi itt Hegelt, midőn előbb egy szót sem szólt Herderről? Nem nyilatkozik Štúr és a szlovák romantika nagy orosz szerelméről; mintha Štúr nem is írt volna az 1850-es évek elején egy oly művet, mely aztán kéziratból az 1860-as évek végén nyilvánosságra jutva legalább is oly hatást gyakorol a szláv közösségre a maga jövőről szóló képzeivel, oroszimádatával, Európa-ellenességével, cári és szlavofil romantizmusával, mint annakidején Kollár és Šafařík. Aztán meg semmit sem szól arról Andrej Mráz, micsoda eszmék hatottak a szlovák romantikára. Előbb mondtuk, mily különleges módon nem fejt ki sem a cseh kapcsolat, sem a csehellenes küzdelem, sem a népiesség tartalmát és lényegét. Most pedig azt kell észrevennünk, hogy az egyes eszméknek és irányoknak nem jár a végére. Ime, dicséri Štúrt, mily sokfelől nyert messzi külföldökből szellemi, politikai és népnevelési ösztönzéseket. Így említi, hogy az ír nacionalizmus is nagyon hatott Štúrra. De azt már nem mondja meg, hogyan. Nem említi tehát azt, hogy Štúr az ír példát a nagy cseh publicistától és nemzeti ébresztőtől, Karel Havlíček-Borovskýtól kölcsönözte, aki ezzel már az 1846-os évek óta gyakran és élénken élt az osztrák centralizmus és reakció ellenében. Andrej Mráz különben is kissé homályban hagyja a szlovák szellemi élet politikai orientációjának kérdését. Így hallgat arról, 1849 után a szlovák irodalom mily közeli kapcsolatba került Bach rendszérével és Kollár és Kuzmány révén a csehekkel is. Míg előbb semmit sem szólt arról, hogy Štúr és társai milyen heves vitákat folytattak

Safaříkkal, Kollárral, Palackýval, akik mind a cseh nyelv jogosultságát védelmezték a szlovákok között. 1848-ról pedig említsük meg, hogy Andrej Mráz semmit sem említ a szlovákok szerepléséről a prágai szláv kongresszuson. Azt a látszatot kelti, mintha az 1849-re következő abszolutizmus szomorú időszakot jelentett volna a szlovák életre. Itt nyilván a magyar irodalomtörténetből átvett klisével dolgozik. Dehogy is volt ez így. Moyses püspök, Radlinský, Čulen és a többiek most készítik elő annak a szellemnek felkeltését, mely 1861 után új virágzást hozott. Ugyanilyen megalapozatlanul kezeli utóbb szerzőnk Masaryk szerepét a szlovákok között, például nem beszél a szlovák társadalmi realizmusra való hatásáról s arról, hogy Masaryk fellépte vet véget a szlovák irodalom általános orosz és nagyszláv hangulatának. Szerzőnk, láttuk már előbb is, rendkívüli aggodalommal kerüli a nagy szláv utalásokat és jelenségeket, melyekkel a szlovák irodalom tele van; munkája így nélkülözi a teljességet és az életet. Így például semmit sem szól Hurban-Vajanský és Masaryk ellentétéről, a túrócszentmártoni csoport reakciós és ruszofil és cári magatartásáról, melyet a cseh realizmus és konkrét társadalmi érdeklődés döntött meg; Hurban-Vajanský nál nem ismerteti e nagy író orosz kapcsolatait, amint hogy egyszerűen napirendre tér az új szlovák irodalom cseh (és magyar!) vonatkozásai fölött.

Nagyjából ezek volnának észrevételeink Andrej Mráz óvatos munkájáról, melyet a szerző nyilván a külföldinek szánt. Hiányzik belőle minden élet és szenvedély, mely pedig ott lobog a szlovák írók társadalmi és politikai problematikával teli írásaiban. Dicsértők gondos és alapos pozitívizmusát, a XIX. század irodalmát ismertető részletes bibliográfiái és életrajzi utalásait, de el kell szomorodnunk, ha az összefüggések hiányára, illetve téves, vagy megtévesztő beállítására gondolunk. A tudós szerző mindezt nyilván elkerülte volna, ha a szlovák szellemi fejlődésből nem iktat ki bizonyos hatásokat, kapcsolatokat s elemeket és ha a belső fejlődés fontos követelményét másként értelmezi. Történeti romantikája szívesen mellőzi el a tényeket s ugyanez a romantikus szemlélet akadályozza, hogy művében érvényesüljön gazdag változataival és igazi régiségével az a szlovák népiesség, mely nélkül bizony eléggé vérszegény intellektuális termék, hazainak és idegennek egyaránt érthetetlen és értelmetlen jelenség a szlovák irodalom. Ime, ez a könyv is példa reá: mint szakad el egymástól a nép és a középréteg, holott ez utóbbi azelőtt, az 1840-es években, még az 1870-es években is, folyton a népre hivatkozott. Most azonban ez a középréteg már teljesen feleslegesnek érzi, hogy a nép emlékeiről és azok ősi, tiszta jellegéről beszéljen, ahogy az atyák tették; többé már nem merít erőt és életet belőlük, nem vágyik reájuk, nem érzi hiányukat. Andrej Mráz nem említi a folyamatot: de könyve tanulság reá, mint indul el a szlovák irodalom is a néptől való elszakadás útján, mint válik bizonyos felduzzadt, függetlenné és öncélúvá vált középrétegek absztrakt kifejezési eszközévé. Ime, a szlovák irodalomtörténet „polgáriasodik” és aktuális polgáriasodása nemcsak hogy mítoszokat teremt magának, mivel a nép pusztá vegetatív és természeti életét már nem érzi elég igazolásnak, hanem egyben saját szükségletei és aktuális irányai szerint is módosítja a tényeket, mely eljárást szívesen nevezik nemzeti feladatnak, nemzeti funkciónak romantikus társadalmak közepette.

Gogolák Lajos.

•

Andrej Mráz, dieser uns schon mehrfach und vorteilhaft bekannte slowakische Literaturhistoriker, der in seiner vorzüglichen Arbeit über Hugolin Gavlovič die Verschmelzung des literarischen Barocks mit den idyllischen Formen der alten slowakischen volklichen Überlieferungen

lichtvoll behandelt hat, versucht im vorliegenden Werk eine Zusammenfassung der Geschichte der slowakischen Literatur zu geben. Er betont, dass bei kleinen Völkern die Literaturbetrachtung sich keineswegs nur auf rein ästhetische und literarische Gesichtspunkte beschränken dürfe, vor allem sei in solchen Fällen auch die Erforschung und Kenntnis der gesellschaftlichen und politischen Einflüsse und Beziehungen erforderlich. Nun ist aber die slowakische Literatur in Wirklichkeit erst im XIX. Jahrhundert entstanden, und nur von dieser Zeit an kann von einer im weiteren Sinne des Wortes „nationalen“ Literatur die Rede sein, d. h. von der Durchdringung und Verschmelzung der slowakischen Volksdichtung mit der höheren literarischen Kultur. So sah es auch Šafařík, der die literarischen „Denkmäler“ der kleinen slavischen Völker, die ja in Wahrheit keine „Geschichte“ hatten und kein selbständiges staatliches Leben führten, in ihrer Sprache und ihrem Volksleben suchte und fand — so auch der vorzügliche deutsche Slavist, Gesemann, der bei der Erforschung der literarischen Altertümer der Balkanvölker vor allem ihre Volkslieder, und Volksballaden und die mündlich überlieferten Formen ihrer Gemeinschaftsdichtung vor Augen hielt.

Andrej Mráz versucht dagegen auf Grund aktueller geschichtlicher und staatspolitischer Fiktionen eine nie bestandene slowakische Vergangenheit zu rekonstruieren und gerät damit trotz mancher Verdienste und Vorzüge seines Werkes auf einen Abweg, der ihn zu unsicheren und falschen Feststellungen führt. Seine Betrachtungsweise ist eine durchaus romantische; er geht stets von der Idee eines bereits vor 1000 Jahren bestandenen selbständigen slowakischen Staates und der beinahe vollkommenen geistigen Selbständigkeit seines Volkes aus und erklärt alle geistigen und kulturellen Erscheinungen, die von je her auf dem von Slowaken bewohnten Gebiete zu beobachten waren, für slowakisches Gut, für einen Beweis der hohen und selbständigen Kultur der Slowaken. Diese Selbsttäuschung erreicht er zum Teile dadurch, dass er die Slowaken von den anderen slavischen Völkern nicht abgrenzt. Er spricht zwar von der grossen Wirkung Cyrills und Methods, dieser beiden slavischen Apostel auf das geistige Leben der Slowaken, doch kann er die Spuren dieser Wirkung in slowakischen Überlieferungen nicht nachweisen. Überhaupt bleibt er meist mit den Beweisen schuldig; so auch, wenn er über den bedeutsamen sprachlichen und kulturellen Einfluss der Slowaken auf das ungarische Geistesleben um die Wende des X—XI. Jahrhunderts spricht. Von dem im Laufe der Geschichte immer wieder zu beobachtenden Einfluss der ungarischen geistigen Bewegungen auf die geistige und kulturelle Entwicklung der Slowaken oder von dem der deutschen Einwanderer, der Benediktiner und Franziskaner (letzterer seit dem XIII. Jahrhundert) wird dagegen nirgends ein klares Bild gegeben. Auch die Volksdichtung, sowie die Frage, wo etwa altes slavisches Gut in der slowakischen Volksdichtung bewahrt worden ist, werden ausser Acht gelassen. Die mittelalterlichen gotischen Denkmäler, dann, zur Zeit der Reformation die verschiedenen Buchdruckereien werden von Verf. zwar erwähnt, doch die Frage nicht aufgeworfen, ob und in welchem Masse ihre Entstehung den Slowaken oder aber den Deutschen zuzuschreiben sei. Selbst die Tschechen werden von den Slowaken nirgends klar unterschieden und der ständige kulturelle Einfluss der tschechischen Schriftsteller vom Verf. nicht beachtet. (Um die wahre Sachlage nicht darlegen zu müssen, wird z. B. Tránovský, der zweifelsohne tschechisch-silesischer Abstammung war, nicht Jiří genannt, sondern mit der slowakischen Namensform Jur erwähnt.)

Die Darstellung der slowakischen Romantik ist bei Mráz besonders farblos. Er übergeht die geschichtliche Tatsache, dass die Slowa-

ken — anders wie die übrigen slavischen Völker — von Anfang an an die grosse Einheit der Slaven glaubten und nur später, eben von dem Panslavismus ausgehend zu dem Begriff des selbständigen Seins, zur Erkenntnis ihres eigenen, von allen anderen Slaven verschiedenen Wesens, ihrer eigenen Volkheit kamen. Wo Mráz die Eigenart und Selbständigkeit der Slowaken etwa den anderen Slaven oder der tschechischen romantischen Bewegung um 1810—1820 gegenüber gefährdet sieht, nimmt er selbst die offenkundigsten Tatsachen nicht zur Kenntnis; die Folge davon ist, dass die grossen Zusammenhänge der gesamtslavischen geistigen Entwicklung bei ihm meistens nicht aufgedeckt werden, ja dass dadurch auch sein Werk stellenweise unverständlich wird.

Die vorliegende Werk ist ein Zeichen dafür, dass auch die slowakische Literatur sich bereits immer mehr vom Volke abwendet und allmählich zur abstrakten Ausdrucksform der unnatürlich angeschwollenen slowakischen Mittelschicht wird. Die slowakische Literaturgeschichte ist auf dem Wege der „Verbürgerlichung“ und da das vegetative, natürliche Leben des Volkes nicht mehr als Selbstzweck und damit auch als Rechtfertigung empfunden wird, werden — wie leider auch im vorliegenden Werke — „im Dienste einer nationalen Mission“ Mythen beschaffen und Tatsachen gefälscht — oder im besten Falle: nicht zur Kenntnis genommen.

L. Gogolák.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

A Budapesti Philológiai Társaság LXIX. rendes közgyűlése.

a) Jegyzőkönyv a Budapesti Philológiai Társaság 1944. évi február hó 16-án tartott LXIX. rendes közgyűléséről.

Elnök: dr. Finály Gábor.

Jegyző: dr. vitéz Györkösy Alajos.

Jelen vannak: Alföldi András, Antal Imre, Balassa László, Bárczi Géza, Bassola Zoltán, Baumgarten Sándor, Bihari János, Borzsák István, Brisits Frigyes, Császár Ernő, Dályai Margit, Eckhardt Sándor, Egry Gyula, Elek Oszkár, Ember Gyula, vitéz Esztergomy Ferenc, Faludi Szilárd, Fludorovits Jolán, Förster Aurél, Gábrriel Asztrik, Gál István, Gáldi László, Garda Samu, Geréb László, Gyóni Mátyás, Győri János, Haraszthy Gyula, Harmatta János, Hegedüs Zoltán, Heinlein István, Horváth Endre, Horváth János, Huszti József, Kápolnay Lajos, Kardos Tibor, Kenéz Ernő, Kerecsényi Dezső, Kerényi Károlyné, Király Rudolf, Kispéter Miklós, Kniezsa István, Kovács Gyula, Kozocsa Sándor, Lám Frigyes, Láng Nándor, Lelkes István, Lengyel Dénes, Lesták Emma, Marót Károly, Moholi Imréné, Molnay Károly, Molnos Lipót, Moravcsik Gyula, Moravcsik Endre, Nagy Ferenc, Nagy Lajos, Nedeczey Jenő, Nemes Tivadar, Oroszlán Zoltán, Országh László, Ortutay Gyula, Papp János, Papp Márta, Pápay István, Pázmán József, Péter Gyula, Petrich Béla, Pitroff Pál, Pongrácz Alajos, Pukánszky Béla, vitéz Réz Henrik, Sági István, Salamon Károly, Sántha György, Sashegyi Oszkár, Scheitz Emil, Schwartz Elemér, Semjén Gyula, Simon Sándor, Simonyi Dezső, Sipőtz Pál, Soltész János, Sötér István, Staud Géza, Szabó Árpád, Szabó Mihály, Szabó Richárd, Szádeczky-Kardoss Samu, Szemerényi Oszvald, Szidarovszky János, Szögi Ferenc, Szövérfy József, Tamás Lajos, Tomasz Jenő, Varjas Béla, Vayer Lajos, Vékey Károly, Velledits Lajos, Wagner József, Waldapfel Imre, Waldapfel József, Zigány Miklós és Zsirai Miklós.

1. Az elnök üdvözlő a megjelenteket s megnyitja a közgyűlést. Megállapítja, hogy a közgyűlés összehívása az alapszabályok rendelkezéseinek

megfelelően történt s a megjelent szavazatra jogosult tagok számánál fogva a közgyűlés határozatképes. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Horváth Endre és Tomasz Jenő választmányi tagokat.

2. Huszti József felolvassa „A római irodalom korszakai“ című tanulmányát. Az elnök a közgyűlés nevében köszönetet mond az előadónak.

3. Vitéz Györkösy Alajos bemutatja titkári jelentését. A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi, köszönetet mond a Magyar Tudományos Akadémiának és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak támogatásáért, a szerkesztőknek önzetlen fáradozásukért s a titkárnak működéséért.

4. Wagner József, a számvizsgáló-bizottság elnöke előterjeszti a számvizsgáló-bizottság jelentését. A jelentés szerint a Társaságnak 1943-ban 8630-74 P bevétele és 7710-23 P kiadása volt. A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi, köszönetet fejezi ki *Lelkes István* pénztárosnak katonai szolgálata közben is tanúsított buzgóságáért s neki az 1943. évre a felmentést megadja.

Wagner József előterjeszti az 1944. évi költségvetést, amely 21.600—P bevételt és ugyanannyi kiadást irányoz elő. A közgyűlés a költségvetést elfogadja.

5. Az elnök elrendeli a szavazást a tisztikar, a számvizsgáló-bizottság és a választmány megújítására. A választás tartamára átadja az elnöklést *Láng Nándor* tiszteleti tagnak, aki a szavazatok összegyűjtésére *Péter Gyula* és *Szemerényi Oszvald* választmányi tagokat kéri fel s a szavazás idejére a közgyűlést felfüggeszti.

6. *Láng Nándor* elnök újból megnyitja a közgyűlést és felkéri *Péter Gyulát*, tegyen jelentést a szavazás eredményéről. A jelentés szerint beadatott összesen 39 szavazat. Valamennyi a közzétett szavazólapon felsoroltakra esett, kivéve, hogy *Moravcsik Gyula* vál. tagra csak 38, *Angyal Endre* vál. tagra csak 27, a szavazólapon nem szereplő *Horváth Jánosra* 12 szavazat jutott. A közgyűlés 39 szavazattal az 1944—46. évre elnökké *Huszti Józsefet*, alelnökké *Eckhardt Sándort* és *Finály Gábort*, I. titkárrá *vitéz Györkösy Alajost*, másodtitkárrá *Mollay Károlyt* és *Semjén Gyulát*, pénztárossá *Lelkes Istvánt* és ellenőrré *Nedeczey Jenőt* választotta meg. A számvizsgáló-bizottság tagjaivá 1944-re a közgyűlés *Antal Imrét*, *Papp Jánost* és *Wagner Józsefet* választotta, ugyancsak 39 szavazattal. A választmány tagjai 1944-re a következők lettek: *Alföldi András*, *Alszegehy Zsolt*, *Balogh József*, *Bárczi Géza*, *Belohorszky Ferenc*, *Birkás Géza*, *Borzsák István*, *Császár Ernő*, *Egry Gyula*, *Fest Sándor*, *Fludorovits Jolán*, *Gábel Asztrik*, *Gáldi László*, *Gálos Rezső*, *Garda Samu*, *Gulyás József*, *Gyóni Mátyás*, *György Lajos*, *Gyulai Ágost*, *Hankiss János*, *Heinlein István*, *Horváth Endre*, *Ivánka Endre*, *Kardos Tibor*, *Karsai Géza*, *Koltay-Kastner Jenő*, *Koszó János*, *Kövendi Dénes*, *Kristóf György*, *Lám Frigyes*, *Magyaryné Techert Margit*, *Marót Károly*, *vitéz Mészáros Ede*, *Molnos Lipót*, *Nagy Ferenc*, *Ország László*, *Pap Károly*, *Péter Gyula*, *Pröhle Vilmos*, *Pukánszky Béla*, *Pukánszky Kádár Jolán*, *Rados Tamás*, *Schmidt Henrik*, *Schwartz Elemér*, *Staud Géza*, *Szabó Árpád*, *Szabó Miklós*, *Szemerényi Oszvald*, *Szidarovszky János*, *Szinnyei Ferenc*, *Tamás Lajos*, *Thienemann Tivadar*, *Tomasz Jenő*, *Vayer Lajos*, *Victorisz József*, *Waldapfel József*, *Zolnai Béla*, *Zsigmond Ferenc* 39 szavazattal, *Moravcsik Gyula* 38 szavazattal és *Angyal Endre* 27 szavazattal.

7. Az elnök kihirdeti a választmányi eredményét, üdvözli a megválasztottakat és a közgyűlést bezárja.

K. m. f.

Dr. vitéz Györkösy Alajos s. k.
I. titkár.

Dr. Finály Gábor s. k.
elnök.

Hitelesítik:

Dr. Horváth Endre s. k. és dr. Tomasz Jenő s. k.

b) *Tilkári jelentés.*

Tisztelt Közgyűlés! Nehéz esztendő áll mögöttünk. Tagjaink egy részének katonai szolgálata, a mindenkire nyomasztóan nehezedő háborús gondok érezhetően befolyásolták Társaságunk szokásos működését. Mindazonáltal igyekeztünk a viszonyokhoz alkalmazkodva szolgálni hivatásunkat. A Társaság vezetősége tudatában van annak, hogy az Egyetemes Philológiai Közlöny az az eszköz, amely főleg vidéken élő tagtársainkkal való kapcsolatunkat biztosítja, másrészt látható bizonyítéka annak a munkának, amelyet Társaságunk a magyar tudományosság nagykiterjedésű mezején végez s amely nélkül tudományosságunk pótolhatatlan hűzagokat mutatna, s ezért elsősorban folyóiratunkat igyekezett az eddigi színvonalon megtartani. A nyomdai árak emelkedése, a papírkorlátozások ebben az évben éppen arra ösztönözték az elnökséget, hogy a megjelenést sürgető értékes tanulmányok és közlemények közreadását még anyagi nehézségek árán is előmozdítsa, mert mindig számolt azzal, hogy a közlések lehetősége esetleg végleg meg fog szűnni. Innen van az, hogy Közlönyünk az elmúlt évben 27 ívnyi terjedelemben jelent meg. Nyolc nagyobb értekezés, 21 kisebb közlemény, 20 hazai és 17 külföldi irodalmi ismertetés 43 munkatárs tollából élénk bizonysga folyóiratunk tartalmasságának és színvonalának. Különös elismerés illeti meg ezért a szerkesztők, Huszti József és Eckhardt Sándor önzetlen munkáját.

Üléseinket az elmúlt év folyamán is öröndetes érdeklődés fogadta. Közgyűlésünket január 20-án tartottuk Eckhardt Sándor elnöklésével. Az ő Batthyány Boldizsárnak a francia udvarnál való tartózkodásáról mondott elnöki megnyitója után Gábel Asztrik „Egy XIII. századi magyar diáknak a párizsi egyetemen írt szentbeszéd-gyűjteménye” címmel olvasta fel tanulmányát. Felolvasó ülést ötöt tartottunk, ugyanannyi választmányi üléseink száma is. Februárban Alszeghy Zsolt „Faludi Nemes emberének magyar rokonai” és Sántha György „A harcos szentek bizánci legendái” címmel olvasott fel. Márciusban Eckhardt Sándor „Tallózások” összefoglaló címen „Roland és a magyar remete”, „A magyar király lábai” és „Az Antikrisztus” című dolgozatait olvasta fel, majd Wagner József mutatta be „A zene a görög-római vallásban” c. tanulmányát. Áprilisban Balassa László „A 18 éves Eötvös aforizmái” és Hadrovics László „Poglavník” c. felolvasása kötötte le érdeklődésünket. Október havi ülésünkön Balogh József „Miért gyenge az egytörvényű ország?” című felolvasása után Gáldi László „Itália középkori latin költői”-ről értekezett. Végül novemberi ülésünk tárgysorozatán Schwartz Elemér „Egy szloven-német telep” és Harmatta János „Egy mitikus népről” c. felolvasása szerepelt.

Anyagi helyzetünkről a számvizsgáló-bizottság jelentése számol be. Reméljük, hogy az a segítő-mozgalom, amely a legfontosabb magyar tudományos folyóiratok fenntartásának támogatására megindult, jelentős segítségben fogja részesíteni immár 68. évfolyamába lépő folyóiratunkat is. Mert jötevők nélkül, pusztán tagjainak áldozatkészségére utalva, nemcsak a mi Társaságunk, hanem más tudományos társaság sem tudja fennmaradását és működését biztosítani. Ezért kell ebben az évben is különös hálával kifejeznünk köszönetünket a Magyar Tudományos Akadémiának, amely állandó jóindulatát nemcsak azzal mutatja ki, hogy felolvasó-üléseink számára átengedi heti üléstermét, hanem jelentős anyagi támogatásban is részesít. De köszönet illeti a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot is a Társaságnak juttatott anyagi támogatásért. Javaslom, hogy mindkettőjüknek a közgyűlés fejezze ki mély háláját és köszönetét.

Tisztelt Közgyűlés! Ritkán fordult elő olyan esztendő, amely annyi kiváló tagtársunktól fosztott volna meg, mint az elmúlt év. Legutolsó közgyűlésünk óta elvesztettük tiszteleti tagjaink közül a pátriárkák korát megért Szinnyi Józsefet, a magyar nyelvtudományak évtizedeken át

vezető személyiségét, Stein Aurélt, a fáradhatatlan földrajzi kutatót és archeológust, és Petz Gedeon alapítótagunkat, a hazai német nyelvtudomány kiváló képviselőjét, aki 1892—1901-ig Társaságunk folyóiratának is fáradhatatlan szerkesztője volt. Választmányi tagjaink sorában elhunyt Papp Ferenc, Kemény Zsigmond és Gyulai Pál avatott tollú életrajzírója, Társaságunknak az 1910—13. években II. és az 1914—1921. években buzgó I. titkára. Rendes tagjaink sorából kidőlt Gerecs Szaléz, Heller Bernát, Kiss Béla, Kiss Aladár, Niszler Tódor, Orsovai Fülöp és Ortutay Lovas Gyula. Társaságunk megrendülten áll a halál ily gazdag aratása előtt s kegyelettel őrzi halottainak emlékét.

Az élet természetes rendje azonban gondoskodott arról, hogy soraink ne ritkuljanak meg túlságosan, s különösen ebben az évben állapítható meg új rendes tagoknak jelentkezése: 13 elhunyt és 2 kilépést bejelentő tag-társunkkal szemben egygel gyarapodott alapító és 13-mal rendes tagjaink száma, úgyhogy jelenleg Társaságunk 28 alapító és tiszteleti tagot, 283 rendes tagot és 25 rendkívüli tagot tart nyilván. Ilyen körülmények között nem tudunk lemondani arról a reményünkről, hogy a súlyos válságok időszakára mégis csak véget fog érni, s akkor az anyagi erejében is megerősödött tanári rend még nagyobb készséggel fog részt kérni Társaságunk célkitűzéseinek megvalósításából.

Kérem jelentésem szíves tudomásul vételét.

vitéz Györkösy Alajos, I. titkár.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK.

Angyal Endre: A szláv barokk felfedezése. 23 lap. Kny. Új Élet, 1943. dec.

„Mindenekelőtt szellemtörténeti alapokra kell helyezni a magyar szlavisztikát. Nem szabad megrekednünk a helynévkutatásnál és a nyelvészeti bogarászásnál. Hazai szlavisztikánknak be kell kapcsolódnia a keleteurópai kultúrkör kutatásába, tudományos feltárásába.” Németh László az eszmény, ő ismerte fel „a keleteurópai kultúrkör összefüggéseit”! Ő, és csakis ő! „De ők is jobban tennék, ha nem állanának meg szép essayk írásánál, hanem nekilátnának a kérdés rendszeres feltárásnak. ... Szeretnők, ha pl. Németh vagy Kodolányi minél előbb előállana Kelet-Európa történetéről, kultúrájáról szóló könyvekkel...”

Ciszterci Évkönyv: A ciszt. hittud. főisk. és a ciszt. tanárképző főiskola évkönyve az 1942—43. tanévre. Közzéteszi: Zemplén György és Horváth Konstantin. Veszprém, 1943; 248 lap.

A kitűnő kötetből kiemeljük mint bennünket közelebből érdeklő dolgokat: Naszályi Emil: Történelem és politika Freisingi Ottónál; Schilling Rogér: Erdekességek településnyelvéseinkben; Horváth Konstantin: Mi minden van egy könyvtáblában? (Egy 1621—1623 közt élő kolozsvári magyar kereskedő feljegyzései; van egy vevője, akit Balássy Bálintnak hívnak.)

Dezsényi Béla és Szemző Piroska: A katolikus sajtó irodalma. Budapest, 1943. Bibliogr. Füzetek 3. 10 lap. Kny. Regnum, 1942/43.

Gálamb Sándor: A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. Második kötet. 1944; 372 lap. M. Tud. Akad. kiadása.

Gerlőtei Jenő: Az irodalomkutatás elvei a tudatos-eszményítő költés esetében. Debrecen, 1943; 16 lap.

Főleg Paul Valéry előadásai és elmélkedései alapján követeli, hogy az irodalomtörténész több gondot fordítson a költői alkotás tudatos elemeire.

Jenei Ferenc: Énekek gyűjteménye. Győri Szemle kt. 20. 52 lap. Győr, 1943.

A győri papnevelő könyvtárában lelt magyar énekeskönyvből az ismeretlenebb darabokat adja itt ki Győr város főlevéltárnoka. Jó átnézetet nyújt a Napoleon-kori magyar énekvatról. A 78. darab nyilván XVI. és nem XIV. Lajos érzelmes búcsúja élettől és világtól. Érdekes az utolsó „paraszi ének” című egyveleg, melynek első szakasza, mint Jenei megjegyzi, a Kossuth-nóta őse: „Ferencz király azt üzenete, Hibázzik a Regementye, A ki oda el fog menni, Sárگا csikór

fog nyergelni. Sárga csikó, Bársony nyereg, Nem üll arra minden gyereg, A ki fel üll, úgy fel üllőn, Az Francziára ne lüjjön."

Szemző Piroska: Gabriele D'Annunzio és Magyarország. Bp. 1943; 16 lap. Bibliogr. Füz. 4. Kny. Olasz Szemle, 1943; 9. sz.

Nochmals „um der Sauberkeit der wissenschaftlichen Forschung willen“.

Kiegészítésül az EPhK. 1942, 253 kk. lapjain közölt nyilatkozatomhoz: Tudomásomra jutott, hogy a C. G. Jung und K. Kerényi: *Einführung in das Wesen der Mythologie*, Leipzig 1941 c. munka 20. oldalán a következő mondat olvasható: „Der Hallenser Althistoriker Franz Altheim hat noch als Frankfurter Dozent dafür eine Lösung vorgeschlagen, die dann von seinen Schülern übernommen wurde: auf eine philologisch wie menschlich einwandfreie Weise von Werner Müller, auf dessen Buch: „Kreis und Kreuz (Berlin 1938) ich der Kürze halber hinweise, solange meine eingehende Interpretation der Belege nicht veröffentlicht wird“. — Azt hiszem, a könyv olvasói észre fogják venni, hogy Werner Müller neve mellől, akire egyébként legutóbbi nyilatkozatomban én is hivatkoztam, Kerényi „tapintatosan“ elhagyott egy másik nevet. Pedig igazán nem lett volna kár idézni ezt a nevet, hiszen szerepel ez Werner Müller könyvében is, a következő formában: *Anmerkung: Der auf Seite 61 erwähnte Aufsatz Szabós ist inzwischen im Rheinischen Museum für Philologie 87, 160 ff. unter dem Titel Roma quadrata erschienen. Auf diese grundlegende Abhandlung möchte ich hier nachdrücklich aufmerksam machen. Korr.-Note 118. lap.* — Valamivel kevésbé burkolt Kerényi könyvében a következő megjegyzés a 22. lapon: „Der Einfall τετραγώνος sei für die vier inneren Ecken der Achsen zu verstehen (Rhein. Mus. 1938, S. 169), ist wertlos, weil grundlos in der Überlieferung, in der Anschauung und in der Seele. Derjenige, der sich nicht gescheut hat Altheims geistiges Eigentum von solchem Zeug ungeschieden zu lassen, hat auch den Plutarchtext nicht verstanden“. — Ha valakinek még kételyei lennének, sietek megállapítani, hogy Kerényi ezzel a megjegyzésével is rák akar célozni. Az úgy személyeskedő érdemi részéhez éppúgy nem lehet most sem hozzáfűzni valóm, mint legutóbbi nyilatkozatomban nem volt, nemcsak az idézett megjegyzés tónusa, hanem a tárgynak diszkrét pikanteriája miatt sem. Kerényinek ebben az ügyben játszott — enyhén szólva — sötét és gyanús „közvetítő“-szerepére különben már legutóbbi nyilatkozatomban is utaltam. E megjegyzéseket csak azért regisztrálom a nyilvánosság előtt, mert feltételezem, hogy az egykor megírandó Filológia-történetben a Morál című fejezetnek értékes dokumentumai lehetnek. Egyébként hálás lennék annak a filológusnak, aki a Kerényi—Altheim-féle *Roma quadrata*-morálra specializálná magát és számon tartaná az ügynek további várható újabb feltalálásait, mert nekem bizony már egy kicsit unalmas.

Szabó Arpád.

•

Um meine Aeusserung im Arch. Phil. 1942, 253 ff. zu ergänzen, wird der Leser hier auf zwei Stellen des Buches C. G. Jung und K. Kerényi, *Einführung in das Wesen der Mythologie*, Leipzig 1941 (S. 20 und 22) aufmerksam gemacht. Die genannten Stellen enthalten unwürdige aber geschickt verschleierte persönliche Invektiven gegen mich, die einmal wohl als wertvolle Beiträge zu der Moralggeschichte mancher Wissenschaftler benutzt werden könnten.

Arpád Szabó.

A kiadásért felelős: Huszti József.

44.486. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)